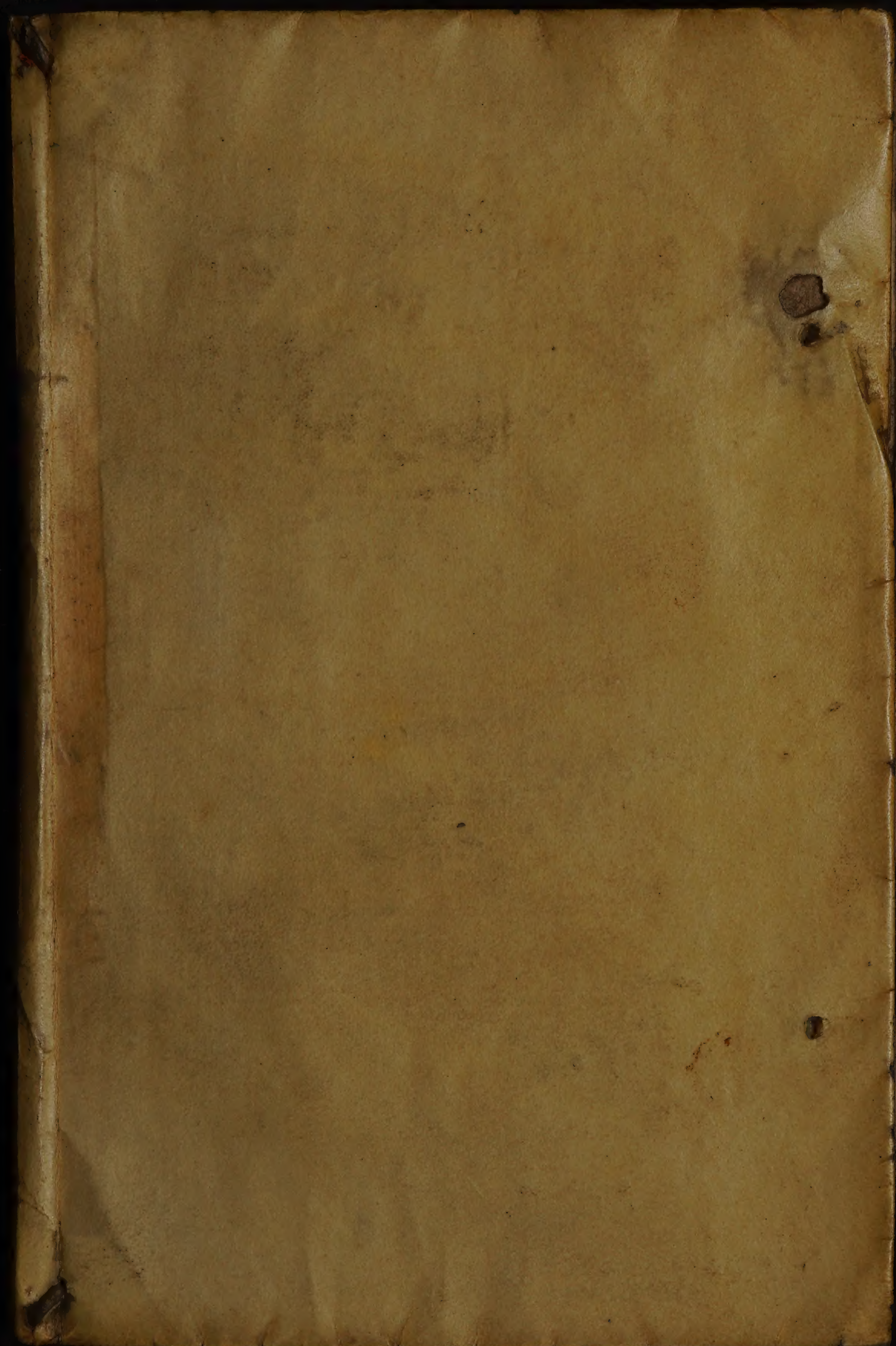
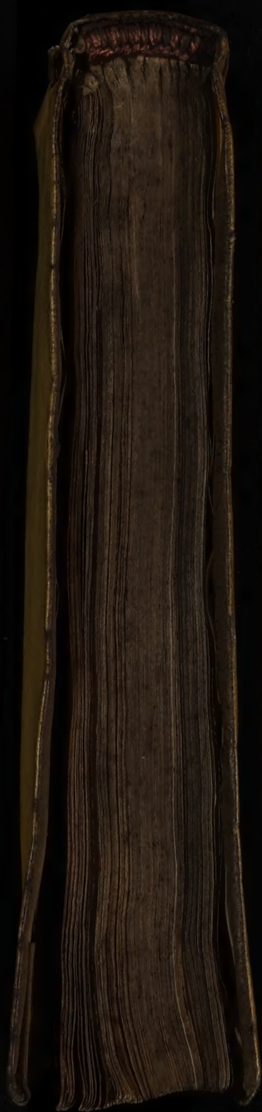
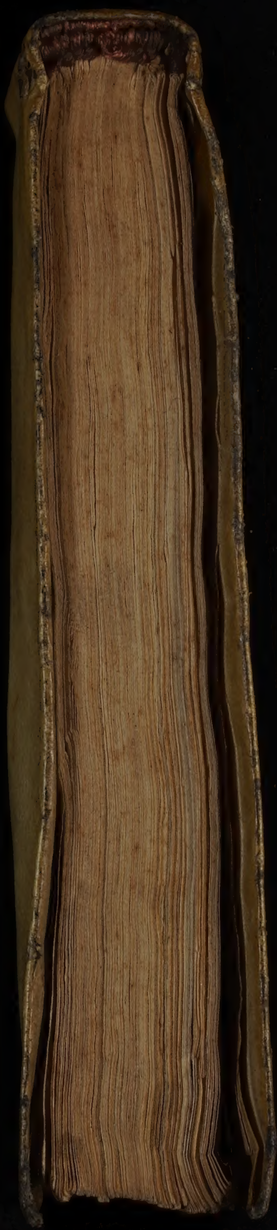

1588

PETRVS CIACCONIVS TOLETANVS

De Triclinio Romano

FVLVI VRSINI Appendix

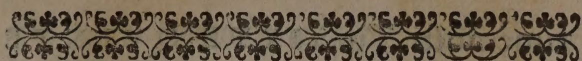

ROMÆ

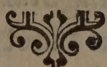
In Ædibus S.P.Q.R. M.D.LXXXVIII

APVD GEORGIVM FERRARIVM

PERMISSV SVPERIORVM

BEATISSIMO PATRI SIXTO QVINTO PONT. MAX.

FVLVIVS VRSINVS

OMANAM antiquitatem, atque adeò Græcam ipſam, à qua potiſsimùm fluxit Romana, multis ſanè nominibus conferre ad intelligentiam cognitionemque complurium Sacræ ſcripturæ locorum, omnes ij norunt, qui in euoluendis antiquitatum monumentis, aliqua cum diligentia ſunt verſati: Sed omnium op-

time nosti Tu SIXTE QVINTE PONTIFEX MAXIME, qui ad accuratum illud tuum, & planè exquisitum illustrandæ veritatis studium, adiunxisti admirabilem quandam litterarum omniũ non modò diuinarũ, sed humanarũ etiam notitiam, & scientiam prorsus singularem: Exemplũ secutus nimirùm sanctissimorum veterum Scriptorum, qui ad confutandos gentium ritus profanos, inducẽdumq. cultũ veræ religionis, nec ab ipsis quidem de Dis gentium libris aliquando abstinuerũt. Nã (vt omittamus in præsentia Græcos, Iustinum Martyrem, Clementem Alexãdrinum, Eusebium Cæsariensem, aliosq. permultos, quorũ praestantissima scripta, forensi quadam & planè sæculari eruditione ita multis locis sunt aspersa, vt vetera nõnulla gentium instituta, non aliundè, quàm ex eorum libris petantur ab ijs,

qui

qui ſunt rerum huiuſmodi curioſi, vt hos inquam omittamus) Tertullianus, Arnobius, & Lactantius, quàm multa ex antiquitate tum Græca, tum Romana deſcripſerunt, vt impias illas & exitioſas euellerent ex animis hominum opiniones, insererent eas, quæ cum pietate cultæ, fructum afferrent ſalutarem? Beatus item Hieronymus, & S. Auguſtinus, duo clariſſima Chriſtianæ doctrinæ lumina, conuertendis alter ex Hebræo Græcoque Sacris ſcripturis, alter ijsdem deditus exponendis, quàm fuerit vterque à varia rerum non modò Græcarum, ſed etiam Latinarum eruditione adiutus, ex eorum ſcriptis, quæ in manibus habentur, intelligi maximè poteſt. Atque vt iſtius rei exemplum ſaltem vnum, quod ad huius libri pertineat argumentum, proferamus, quotus quiſque eſt, qui niſi Romani vete-

ris Triclinij inſpecta poſitione, cognitaq. penitus in eo ratione diſcumbēdi, apto ſenſu accepturus ſit ea, quæ de muliere peccatrice ſtante retrò ſecus pedes Domini diſcūbentis, memoriæ prodita ſunt à ſancto Luca? Quin & illud etiam inſtitutum, quo eadē mulier diſcumbentis itē Domini pedes vnxit, ex Romana itidem pēdet antiquitate, in qua qui minus eſt verſatus, minus etiam morem illum agnoſcere poterit. Hoc probè intelligens Petrus Ciacconius homo Hiſpanus, quē tu, BEATISSIME PATER, ob excellens ingeniū, reconditamq. doctrinam, meritò dum viueret ſemper maximi feciſti, dederat ſe ſucciſiuis horis ad res Romanas ex omnibus veterum Scriptorum monumentis ſummo ſtudio obſeruandas, quarum aliàs tractatione & delectabatur vehementer, & ipſa ſcriptione afficiebatur vt Romanus.

Sed

Sed cum præclara multa inueſtigandæ deditus antiquitati pro bono litterarum inchoaſſet, accidit magno ſanè ſtudioſorum incommodo, vt ante diẽ præreptus, pauca quædam ex ijs, & quidem non ſatis perfecta abſolutaq. reliquerit. Ex quibus cum hic de Triclinio commentariolus, quem ipſe auctore Antonio Carafa Cardinale de modo conuiuandi apud priſcos Romanos, deq. conuiuiorũ apud eos ſcripſerat apparatu, à multis iam expeteretur; non eſt paſſus vir clariſsimus pro eo quantum præſtantes viros vel mortuos colit, quin hominem à ſe vnicè dum viueret dilectum, eundem etiam mortuum quibus maximè poſſet pietatis officijs proſequeretur. Itaque ſeruatum pænes ſe librum diligenter, & politiſsimi iudicij ſui teſtimonio cõprobatum, quòd ad illuſtrandos quoſdam Sanctæ ſcripturæ locos, cuius

ipſe ſtudio præcipuè tenetur, viſus ſit pertinere, mihi, quem aliàs ſciret erga viri laudes non mediocriter affectum, vt in publicum emitterem, tuoque ſanctiſsimo nomini, cuius ille obſeruantiſsimus fuit, dedicarem, accuratè mandauit. In quo ſanè mandato exequendo, dici non poteſt, quantam ego voluptatem ceperim, eam mihi occaſſionem datam eſſe, qua & excellentis viri memoriæ, quantum in me eſſet, conſulerem; & voluntati Cardinalis ampliſsimi, qui vnus eſt ſtudiorum arbiter & moderator meorum, gererem morem. Nam id quod caput eſt, video mihi oblatum eſſe virgula quadã propè diuina, vt lepido in primis commendante libro, nactus ſim tempus idoneum & locum opportunum, quo meam tibi deuotionem, egregia tua in me liberalitate honeſtatam, publicè teſtificarer. Nec enim ſubueritus ſum,

ne

ne non tu, quæ tui eſt, in æſtimandis ho minum ingenijs, iudicij ſuauitas, vel pro argumenti dignitate eſſes eum librum probaturus. Me quidem certè ſæpius cum voluptate repetita lectio ita prorſus illexit, vt eius dedicatione, vel gratiam me initurum à te ſperem. Erit autem beneficentiæ tuæ, SIXTE QVINTE PONTIFEX MAXIME, qua doctos viros & foues & ornas, pati te pro tua iam omnibus perſpecta humanitate, vt liber hic hominis tibi dum viueret deuotiſsimi, tuo beatiſsimo nomini inſcriptus, eoque potiſsimùm titulo illuſtratus, prodeat in manus hominum eruditorum: ad hoc enim vnum & præcipuum ornamentum, alius acceder, & quidem maximus laudum cumulus, ſi eius tu lectione delectatus, probaueris viri induſtriam, & egregios conatus. Nam te, quem omni planè ſcientiarum gene-

ne-

here, vnde præſtantiſsimam hauſiſti doctrinam, non leuiter imbutum omnes ſciunt, te inquam ſeuerioribus illis excultum diſciplinis, manſuetiora tamen ſtudia interdum non aſpernari, deque ijs probè ſciteque æſtimare poſſe, nouimus qui tuo remotiore congreſſu, eoque multiplici eruditione condito, pro tua benignitate dignati aliquando ſumus: vt meritò te non tam homines ſuſpiciant, quòd Chriſti Vicarius honore & poteſtate cunctis Principibus antecellis, (hoc enim nomine quis te non humiliter adoret?) quàm quòd tua excellens virtus & ſapientia talem te tantumque fecerunt, vt rurſus tu, quid virtus, vt ait ille, & quid ſapientia poſſet, humanum genus non obſcuris exemplis doceres. Itaque Rep. populi Chriſtiani ſanctiſsimis legibus per te conſtituta, earum virtutum ſtudia te Pōtificę coli cœpta ſunt,

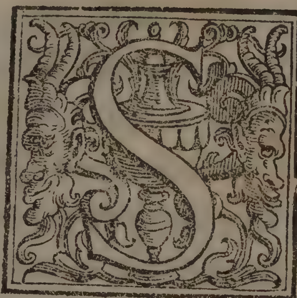
qui-

quibus longo tempore intermiſsis, velut ſidus quoddam propitium affulſiſti. Magna quippe ſunt, quæ tu, BEATISSIME PATER, pro bono publico, & quidem non vſitato exemplo inchoaſti; maiora tamen, quæ animo menteque deſignas. Non enim cogitationes tuæ, vt ceterorum hominum in mediocritate verſantur, ſed tales planè ſunt, quales decent Principem eum, cui cum ſumma poteſtate optimam Deus dedit voluntatem benè de humano genere promerendi. A quibus ſanè cogitationibus, atque adeò ab ijs curis, quas tu pro tuenda amplificandaque Eccleſiæ dignitate adſiduè ſubis, relaxare animum pro humana condicione ſi quando voles, delectabit te liber hic, iucunda niſi fallor viciſsitudine, vel hoc etiam nomine, quòd hominis tibi olim addictiſsimi, veteris clientis tui, memo-

riam

riam perpetuis in eo mandatam monumentis, magna tu cum voluptate agnoſces.

LECTORI

Criptorum nomina & loci, qui à Petro Ciacconio in commentario de Triclinio, & in nostra ad eum appendice vel citantur, vel aliquo modo emēdantur, vt in extrema parte huius libri notarentur, curauimus. Multa enim Scriptorum testimonia in eo aliter à nobis relata sunt, quàm in vulgatis editionibus habentur; partim ex collatione manuscriptorū codicum restituta, partim ex coniectura, quæ tamen auctoritate aliqua nitatur, emendata. Atque hæc quidem suis etiam locis obi-

ter

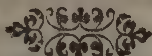
ter indicantur. Triclinij autem Patauini exemplum tale planè edidimus, quale in exemplari suo Ciacconius reliquit. Ipsum certè archetypum nobis videre non licuit; ad quod curiosis harum rerum lectoribus, si quid in nostro desideretur, prouocatio erit. Fuerat autem consilium, explicata vetere discũbendi ratione, ipsam Triclinij positionem, non illã quidem ex vno aut altero marmore petitam, sed ex pluribus tum marmoribus, tum Scriptorum locis concinnatam, in extremis paginis libri repræsentare: cùm verò ex ijs, quæ abundè super ea re scripsimus, intelligi satis possit, quis fuerit apud veteres Romanos accumbendi modus, itemq́; conuiuiorũ apud eosdẽ apparatus; eo,

quod

quod ſuperuàcaneum eſt, ſuperſedebimus. Lectos quidem ipſos, qui vulgo à Scriptoribus diſcubitorij dicuntur, ex multis ſanè, qui in Sepulchralibus cenis ex marmore reperiũtur, paucos dedimus; quòd ex priuatorum ædibus Romæ, in quibus habentur, nullo negotio peti ab vno quoque poſsint. Nobis vnum ex ijs aut alterum, ad ſtabiliendas noſtras de modo accumbendi opiniones, protuliße ſatis ſuperque fuerit.

PETRI CIACCONII TOLETANI DE TRICLINIO SIVE DE MODO CONVIVANDI APVD PRISCOS ROMANOS

Et de conuiuiorum apparatu.

OCVS, in quo Romani olim cibum ſumebant, *cenaculum* vocabatur. Varro lib. IV. de lingua Latina, de priſcis Romanis: *Vbi cubabant,* inquit, *cubiculum; vbi cenabant, cenaculum vocitabant.* Dicebatur & *cenatio.* Seneca Epiſt. XCI. lib. XIV. *Non enim tecta cenationi epulũ recepturæ parabantur.* & paulò poſt: *Vtrum tandem ſapientiorem putas, qui verſatilia cenationum laquearia ita coagmentat; vt ſubinde alia facies atque alia ſuccedat, & toties tecta, quoties fercula mutentur; an eum, qui & alijs & ſibi hoc monſtrat, quàm nihil nobis natura durum, ac difficile imperauerit?* Suetonius de domo aurea Neronis: *Cenationes laqueatæ tabulis eburneis verſatilibus, vt flores fiſtulatim, & vnguenta deſuper ſpargerentur. Præcipua cenationum rotunda, quæ perpetuò diebus ac noctibus vi*

ce mundi circumageretur. Demum vocabulo à Græcis mutuato *Triclinium* appellabatur. Cicero ad Attic. lib. XIII. epist. L. *Cum secundis Saturnalibus ad Philippum vesperi venisset, villa ita completa militibus est, vt vix triclinium, vbi cenaturus ipse Cæsaresset, vacaret.* & Vitruuius lib. VI. cap. V. *Tricliniorum,*inquit, *quanta latitudo fuerit, bis tanta longitudo fieri debet.* & eod.lib. cap. X. Suetonius etiam in Tiberio. *Ac Miseni cinis è fauilla & carbonibus ad calefaciendum triclinium illatus.* Quò magis mirandum est, Seruium eruditissimum grammaticum negare, *triclinium* cenationem ipsam significare; sic enim scribit ad illud Aen. I. *Aurea composuit sponda. Antiqui stibadia non habebant, sed stratis tribus lectis epulabantur: vnde triclinium sterni dicitur. sic & Cicero: Sterni triclinia, & in foro sterni iubebat. vnde apparet, errare eos, qui triclinium dicunt ipsam basilicam, vel cenationem.* hæc ille. Apud Græcos verò οἶκος dicebatur, & à numero lectorum, qui in eo sterni possent, οἶκος τρίκλινος, πεντάκλινος, ἑπτάκλινος, δεκάκλινος, ἑκατοντάκλινος &c. appellabatur, Polluce teste. In his cenaculis, siue cenationibus, siue tricliniis Romani veteres sedentes cenare soliti erant. Seruius Aen. I. ad illud: *Regifico luxu: Romani,* inquit, *& duobus tantùm cibis vtebantur, & in atriis edebant sedentes;* Vnde Iuuenalis

——— quis fercula septem
Secretò cenauit auus. Et Virgilius.
Perpetuis soliti patres considere mensis.

Idem Seruius Aen. VIII. *Perpetuis,* inquit, *mensis, idest, longis, ad ordinem exæquatis sedentium: maiores enim nostri sedentes epulabantur; quem mo-*

rem

rem habuerunt à Laconibus, & Cretenſibus, vt Varro docet in libris de gente Pop. Rom. in quibus dicit quid à quaque traxerint gente per imitationem. Plutarchus verò in Catone refert, eum poſt rem in Pharſalia infeliciter geſtam numquam accubantem, ſed ſedentem cibum ſumpſiſſe luctus cauſa. eius verba ſunt: ἐδείπνει δὲ καθήμενος ἀφ' ἧς ἡμέρας τὴν κατὰ φάρσαλον ἔγνω ἧτταν, καὶ τοῦτο τῷ λοιπῷ προσέθηκε πένθει τὸ μὴ κατακλιθῆναι πλὴν καθεύδων. Iſidorus lib. Etymol. xx. cap. xi. *Sedes*, inquit, *dictæ quoniam apud veteres Romanos non erat vſus accumbendi, vnde & conſidere dicebantur. Poſtea, vt Varro ait in libro de vita Pop. Rom. viri diſcumbere cœperunt, mulieres ſedere; quia turpis viſus eſt in muliere accubitus.* Confirmat hoc Iſidori dictũ Valerius Maximus lib. II. cap. I. his verbis: *Apud antiquos feminæ cum viris cubantibus ſedentes cenitabant; quæ conſuetudo ex hominum conuictu ad diuina penetrauit: nam Iouis epulo ipſe in lectulum; Iuno & Minerua in ſellas ad cenam inuitantur. quod genus ſeueritatis ætas noſtra diligentius in Capitolio, quàm in ſuis domibus ſeruat: videlicet, quia magis ad rem pertinet, dearum, quàm mulierum, diſciplina contineri.* Pueri etiam nobiles ſedentes, non accubantes, quod delitioſum habebatur, cenabãt. Cornelius Tacitus lib. XIII. de Neronis tempore loquens: *Mos habebatur*, inquit, *principum liberos cum ceteris idem ætatis nobilibus ſedentes veſci in conſpectu propinquorum, propria & parciore menſa.* & Suetonius in Claudio: *Adhibebat omni cenæ & liberos ſuos cum pueris, puelliſq. nobilibus; qui more veteri ad fulcra lectorum ſedentes veſcerentur.* Verùm ipſius etiam Varronis tempore

feminas accubantes cenare solitas, Cicero est testis, in cuius conuiuio Cytheris accubuit, vt ipse refert Epist. ad Pætum lib. IX. & Ouidius lib. I. Elegia. IV. cum scribit:

Cum premet ille torum, vultu comes ipsa modesto
Ibis, vt accumbas.

Suetonius de Imp. Caio Caligula: *Cum omnibus sororibus suis stupri consuetudinẽ fecit, plenoq. conuiuio singulas infra se vicissim collocabat, vxore supra cubante.* id quod in multis marmoribus expressum Romæ passim videmus. Postquã igitur non iã sedentes, sed accubãtes omnes cenabãt, lectos nõ dissimiles illis, in quibus dormiebant, facere cœperunt, quos *tricliniorũ*, siue *tricliniares*, aut etiam *discubitorios* appellabant, ad differentiam videlicet *cubicularium*, quorũ meminit Cicero lib. II. de Diuinatione, cum scribit: *Quidam somniauit, ouum pendere è fascia lecti sui cubicularis &c.* Namque tam *tricliniares*, quàm *cubiculares* lectos inde principio dictos, ait Varro, quòd ex lectis herbis, aut stramentis fierent ante vsum tomenti; quamquam aliorum opinionem nõ improbet, qui eam vocem à Græcis ductam volunt, qui λέκτρον dicunt. Hi *tricliniorum lecti* (sic enim eos appellat Cicero lib. IV. in Verrem, cum scribit: I*am non quæro vnde tantam Melitensem vestem habueris, vnde quinquaginta tricliniorum lectos*) magna ex parte è ligno pretioso erant adfabrè facti, aut testudinum sectis laminis, ebore, argento, atq; etiam auro vestiti, aut etiã solidi. Plinius lib. XVI. cap. XLIII. *Quæ in laminas secantur, quorumque operimento vestiatur alia materies, præcipua sunt, cedrus, terebinthus, aceris genera, buxum &c. Excogitata*

tatæ sunt & ligni bracteæ, nec satis; cœperunt animalium cornua & dentes secari, lignumq. ebore distingui, mox operiri. Placuit deinde materiem & in mari quæri. Testudo in hæc secta. Nuperq. portentosis ingenijs principatu Neronis inuentum, vt pigmentis perderet se; plurisq. veniret imitata lignum. Sic lectis pretia quæruntur, sic terebinthum vinci iuuat, sic cedrum pretiosius fieri, sic acer despici. Modò luxuria vero fuerat contenta ligno; iam lignum etiam è testudine facit. Idem lib. IX. cap. XI. *Testudinum putamina secare in laminas, lectosq., & repositoria ijs vestiri Carbilius Pollio instituit.* Refert verò Macrobius lib. III. cap. XIII. ex indice cenę Metelli Pōtificis Maximi, quo die Lentulus Flamen Martialis inauguratus est, triclinia lectis eburneis strata fuisse. Plinius itē lib. XXXIII. cap. XI. *Lectos verò mulierum,* inquit, *iam pridem totos operiri argento; & triclinia quædam, quibus argentum addidisse primus traditur Carbilius Pollio eques Rom. non vt operiret, aut Deliaca specie faceret, sed Punicana. Dein & auros fecit; nec multò post argentei Deliacos imitati sunt.* Eos ex argento solidos Heliogabalum Imper. habuisse, refert Lampridius. *Hunc,* inquit, *solido argento habuisse lectos & tricliniares & cubiculares.* Sed multò ante eos aureos iā in vsu fuisse, refert Plinius lib. XXXVII. cap. II. cum scribit Gn. Pompeium in tertio triumpho, quem de Piratis Asia & Ponto duxit, lectos tricliniares tres ex auro transtulisse. Hinc Virgilius Aen. VI.

—— *Lucent,* inquit, *genialibus altis*
Aurea fulcra toris.

Pedes quibus lecti fulcirentur, & fulcra ex ligno, ære, aut etiā argento erant. Terentius in Adelphis:

Lectulos in sole iligneis pedibus faciẽdos dedit, vbi pote tis vos. Plinius lib. xxxiv. cap. x. *Antiquissima æris gloria Deliaco fuit, mercatus in Delo cõcelebrãte toto orbe, et ideo cura officinis tricliniorũ pedibus, fulcrisq. ibi prima nobilitas æris.* & eodẽ lib. cap. III *Triclinia ærata abacosq. & monopodia Cn. Manilium Asia deuicta primùm inuexiße triumpho suo, quem duxit anno Vrbis* DLXVII. *L. Piso auctor est. Antias quidẽ L. Crassum hæredẽ L. Crassi oratoris multa etiã triclinia ærata vendidisse.* Cicero etiam Verrin. IV. & Liuius lib. XXIX. *tos lectos* dixere. Sed fulcris quosdam lectos caruisse ostendit Varro lib. VII. de lingua latina, his verbis: *Quòd si esset analogia sequenda in supellectile, omnes lectos haberemus ad vnam formam; & aut cum fulcro, aut sine eo.* Pedes verò lectorum partim rotundos, & tornatos, partim alia atque alia forma effictos in marmoribus Romæ videmus. Hi discubitorij lecti interdum vnum tantùm cubantem capere poterãt, tribusq. ex partibus pluteis muniebantur; vt in plerisq. domibus paulò lautioribus nunc Romæ sunt, & in antiquis marmoribus sculpti cernuntur, *Scimpodia,* græco nomine dicti. Hesychius: σκιμπόδιον, inquit, ἁπλῆς κλινίδιον, μονοκοίτιον. Gellius lib. XIX. cap. x. *Offendimus eum cubantem in scimpodio Græciensi;* interdum duobus accubantibus locum præbebant, cuiusmodi non pauci ex illa antiquitate Romæ visuntur, in quibus vir & vxor accumbentes cenant. Fiebant verò varia forma, sed plurimùm quadrati, longi paulò amplius quàm statura sit hominis, lati vt quattuor aut quinque in eis commodè cubare posent, vt paulò inferius ostendam. Licet autem varia forma esent; in eodem tamen tricli-

nio

nio pares omnes erât & materia, & altitudine, & figura. Varro. lib. VIII. de lingua latina. *Nemo*, inquit, *facit triclinij lectos, nisi pares & materia, & altitudine, & figura*. & rurſus eodem lib. *Nam ut qui triclinium conſtruxerunt, ſiquidem lectum de tribus vnum imparem poſuerunt, aut de paribus nimium aut parum produxerunt vnum, corrigimus ad conſuetudinem communem, & ad aliorum tricliniorum analogias, ſic &c.* Ceterum poſteaquam menſæ citreæ, quæ rotundæ erant in maximo pretio apud omnes eſse cœperunt, pro tribus lectis *ſtibadium* faciebant, quod à ſimilitudine ſigmæ litteræ Græcæ, quæ hac forma ſcribebatur C, ſigma appellarunt. Martialis lib. XIV. *de ſtibadio:*

Accipe lunata ſcriptum teſtudine ſigma.
Octo capit, veniat quiſquis amicus erit. Et lib. X.
Septem ſigma capit, ſex ſumus, adde Lupum.

Lãpridius etiã, *de Croco*, inquit, *ſigma ſtrauit, cũ ſummos viros inuitaſſet ad prandium.* Dixi hos lectos ſtibadia etiam vocari, quibus antiquos Romanos caruiſse Seruius ſcribit, vt ſupra retuli. Plinius minor lib. v. Epiſt. *In capite*, inquit, *ſtibadiũ cãdido marmore vite protegitur, è ſtibadio aqua velut expreſſa cubantium pondere ſiphunculis effluit, cauato lapide ſuſcipitur.* Hæc ſtibadia à numero hominum, quos capiebant nomina ſortiebantur, vt hexaclina ſi ſex, heptaclina ſi ſeptem caperent, dicerentur. Martialis lib. IX. in Mamurram:

Et teſtudineum menſus quater hexaclinon,
Ingemuit citro non ſatis eſſe ſuo.

Sigma, ſiue *ſtibadium* depictum vidimus in antiquiſſimo Virgilij codice Vaticano, & expreſsum in mar-

more, quod est ad S. Chrysogonũ Romæ. Porro lecti altiores magnorum hominũ erant, illustriorũq. personarum. Virgil. Aen. II.

Inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto. Et lib. VI.

—— *Lucent genialibus altis.*

Aurea fulcra toris.

Itaque ad eos gradibus ascendebant. Varro lib. IV. de lingua Lat. *Qua simplici scansione scandebant in lectum non altum, scabellum: in altiorem scamnum; duplicata scansio gradus dicitur.* & lib. VII. *Quòd si esset sequenda analogia in supellectile, omnes lectos haberemus domi ad vnam formam; & aut cum fulcro, aut sine eo; nec tantùm ad tricliniarem gradus, non itẽ ad cubicularem.* Contrà verò humiles lecti minus honesti erant; vnde Valerius Maximus lib. VII. cap. V. ex Cicerone in Orat. pro Muræna huiusmodi historiam refert: *Q. Aelius Tubero à Q. Fabio Maximo epulum populo nomine Africani patrui sui dante, rogatus vt triclinium sterneret, lectulos Punicanos pellibus hædinis strauit, & pro argenteis vasis Samia exposuit.* & paulò post: *quæ res illum integerrimum alioqui virum L. Pauli nepotem, & P. Africani sororis filium Prætura, quam petebat, deiecit. Punicanos* verò *lectos,* humiles fuisse scribit Isidorus lib. XX. cap. XI. *Punicani,* inquit, *lecti parui, & humiles, primùm à Carthagine aduecti, & inde nominati.* Addit Seneca, & ligneos fuisse, namque hanc ipsam Tuberonis frugalitatẽ commendans, sic scribit Epist. XCVI. lib. XV. *Tuberonis ligneos lectulos cum in publicum sternerentur, hædinasq. pro stragulis pelles, & ante ipsius Iouis cellam proposita conuiuis vasa fictilia &c.* Hi tricliniares lecti culcitis herba, pluma, aut tomento

ad similitudinem cubicularium, farctis sternebantur. Varro lib. IV. de ling. lat. Iuuenalis Satyr. V.

Tertia ne vacuo cessaret culcita lecto,
Vnà simus ait.

Culcitæ verò, quoniam initio ex tortis herbis fiebãt, *tori* sunt appellatæ. Varro lib. I. de vita Po. Rom. *Quod frontem*, inquit, *lecticæ sternebant ex herba torta, appellatum torum: hoc, quod iniÿcitur etiam nunc toral dicitur*. Idem scribit aliquoties Seruius. Hinc Virgilius Aen. V.

Vt viridante toro consederat herbæ.

Dicebantur & *puluinaria*, siue *puluini*. Ouid. lib. 2. de Ponto, Eleg. II.

Incolumis coniux sua puluinaria seruat.

Et Apuleius lib. X. *Quatuor Eunuchi puluinis compluribus ventosè tumentibus, pluma delicata, terrestrem nobis cubitũ perstruunt. Culcitis*, siue *toris*, aut *puluinis* apud priscos Romanos *hœdinæ pelles* inijciebantur, ijsq. semper pro *stragulis* vsum Catonem Maiorem refert Valerius Maximus lib. IV. cap. III. Atq; ex ea antiquitate Aelius Tubero Stoicus Philosophus, & priscis moribus viuens, pelles hœdinas pro stragulis in epulo publico, vt diximus, repetebat. Has posteà stragulæ vestes excepere, quæ, quòd *toris* inijcerentur, *toralia* dicebantur; vt ex Varrone iam retuli. Idem lib. IV. de ling. lat. *Toral*, inquit, *quod ante torum*. & Nonius Marcellus: *Toral, & toraliũ stragulũ est.* Horatius lib. XII. Epistolar. epist. V.

—— Ne turpe toral, ne sordida mappa
Corruget nareis.

Et lib. Sermonum II. sat. IV.

Et tyrias dare circum illota toralia vestes.

Appel-

Appellabantur & vocabulo Græco, *peristromata.* Varro lib. IV. de lingua latina: *Græca sunt peristromata, & peripetasmata; sic aliud aliquid, item conuiuij causa.* Cicero Philipp. II. *Conchyliatis Cn. Pompeij peristromatis seruorum in cællis lectos stratos videres.* Athenæus lib. V. ταύταις δὲ ταῖς κλίναις ἀμφίταποι ἁλουργεῖς ὑπέστρωντο τῆς πρώτης ἐρέας, καὶ περιστρώματα ποικίλα διαπρεπῆ ταῖς τέχναις ἐπῆν. Erant ea purpurea, maioriq. ex parte textili opere, siuè acu picta. Martialis:

Babylonica picta superbe texta,
Semiramia, quæ variantur acu. Et apud Plautum:
Ita vestra ego latera loris faciã, vt validè varia siẽt,
Vt ne peristromata quidẽ æquè picta sint Cãpanica,
Neque Alexandrina belluata, consutaq. tapetia.

Virgilius Aen. I.

Iam pater Aeneas, & iam Troiana iuuentus
Conueniunt, stratoq. super discumbitur ostro. Et
——————— *frequentes*
Conuenere toris iussi discumbere pictis.

Cicero Verrin. IV. *Per trienniũ isti Lamia nobilis mulier plena domo telarum stragulam vestem confecit, nihil nisi conchylio tinctum.* Et Tusculana V. *Collocari,* inquit, *iussit hominem in aureo lecto strato pulcherrimè textili stragulo, magnificis operibus picto.* Virgilius Aeneid. I.

At domus interior regali splendida luxu
Instruitur, medijsq. parant conuiuia tectis.
Arte laboratæ vestes, ostroq. superbo.

Varro Cato, vel de liberis educandis: *Etenim nulla, quæ non didicit pingere, potest benè iudicare quid sit benè pictum à plumario, aut textore in puluina-*

ribus plagis. His ſtragulis inijciebantur *puluini tricliniares* dicti. Itali *Coſſinos* vocant. Varro lib. VIII. de ling. lat. *Quis facit mappas tricliniares non ſimiles inter ſe? quis puluinos?* Hos à plumis ita appellatos tradit Varro lib. IV. de lingua latina, his verbis: *Poſteaquam tranſierunt ad culcitas, quod in eas acus, aut tomentum, aliudue quid ſternebant, ab inculcando culcita dicta, ac quidquid inſternebant, à ſternendo ſtragulum appellabant. Puluinum vel à plumis, vel à pollulis declinarunt*. In marmoribus verò Romanis plurimis accubantes puluinis cubito innixos videmus. Martialis lib. III.

Cubitis trudit hinc & inde conuiuas
Effultus oſtro, ſericiſq. puluinis.

Athenæus lib. IV. ὥστε τῶν ξένων ἐνίους τῶν παραληφθέντων ὀκνεῖν τὸν ἀγκῶνα ἐπὶ τὰ προσκεφάλαια ἐρείδειν. Lectis opere & materia pretioſis, ſuperbiſq. & magnificis veſtibus inſtratis, pares adhibebantur *menſæ*, aut multò etiam pretioſiores; ex citro enim arbore magna ex parte conſtabant, quæ quanto in pretio haberetur, vnus Plinij locus facilè oſtēdet. is enim lib. XIII. cap. XV. de mēſis citreis ita ſcribit: *Atlas mons peculiari proditur ſilua, de qua diximus. Confines ei Mauri, quibus plurima arbor cedri, & menſarum inſania, quas feminæ viris contra margaritas regerunt. Extat hodie M. Ciceronis in illa paupertate, et quod magis mirum eſt, illo æuo empta* HS. X. *Memoratur & Galli Aſinij* HS. XI. *venundatæ ſunt & duæ à Iuba Rege pēdentes, quarum alteri pretium fuit* HS. XV. *alteri paulò minus. Interijt nuper incendio à Cethegis deſcendēs* HS. XIIII. *permutata latifundij taxatione, ſi quis prædia tanti mercari malit. Magnitudo ampliſſima adhuc*

fuit

fuit vnius commissæ ex orbibus dimidiatis duobus à Rege Mauritaniæ Ptolemæo, quattuor pedũ & semipedis crassitudine quadrantali, maiusq. miraculum in ea est artis, quàm potuisset esse naturæ. Solidæ item à Nomio Ti. Cæsaris liberto cognomen trahentis, tribus sicilicis infra quattuor pedes, totidemq. infra semipedem crassitudinis. Qua in re non omittendum videtur Tiberio Principi mensam quattuor pedes sextante sicilico excedentem sescuncilialis operimento laminæ vestitam fuisse, cum tam optima Nomio liberto eius esset: huius materia erat tuber, hoc est radicis vitium. hæc Plinius. cuius locum quãtum ad notas nummorum attinet, vt in vulgatis libris legitur, retuli; reliqua vt ex manuscriptis codicibus, & ex coniectura mihi corrigenda visa sunt, posui. Ceterùm in notarũ explicatione toto cælo mihi videtur errasse Budæus, vir alioqui doctissimus. Is enim lib. III. de asse, HS.X.& HS.XV. sestertia decem, & sestertia quindecim, hoc est, ducentos quinquaginta & trecentos septuaginta quinque aureos coronatos interpretatur, cũ hac summa non solum *latifundium*, quod Plin. ait; sed neque prædiolum, aut, vt appellat Horatius, *Angulus*, illis temporibus emi posset; atque eò magis miror Budæum, quòd videam, eum legisse Tertullianum; qui lib. de Pallio hũc locum à Plinio, vt pleraq. alia in eo libro mutuatus, sic scribit: *Adigo cauterem ambitioni, qua M. Tullius quingentis millibus nummum orbem citri emit, qua bis tantùm Asinius Gallus pro mensa eiusdem Mauritaniæ numerat. En quantis facultatibus æstimauere ligneas maculas?* Igitur Asinius Gallus citream mensam HS. X. hoc est decies sestertium mercatus est, non decem sestertijs, vt Bu-

dæus

dæus censet. De Ciceronis verò mensa, vt Plinio cum Tertulliano conueniat, legerem, *empta HS. D.* hoc est sestertijs quingentis, siue quingentis millibus nummum. Animaduerti enim aliquoties in veteribus libris, D, pro, X, poni, quia, D, prima littera esset numeri decem, qui, X, notatur. Ciceronis ergo citrea mensa æstimari debuit XII. MD. aureis coronatis, Asinij verò XXV. M. neque hoc mirabitur, qui legerit apud Martialem libr. XIV. in lemmate, MENSA CITREA.

Accipe felicis Atlantica munera siluae:
Aurea qui dederit dona, minora dabit.

Et Senecam, qui lib. XII. de Beneficijs, cap. X. *Video,* inquit, *istic mensas, et æstimatum lignum Senatoris censu, eo pretiosius, quo illud in plures nodos, arboris infelicitas torsit.* (Porrò Senatoris censum duodecies centena millia nummum fuisse, hoc est, aureorum scutatorum XXX. M. ex Suetonio in Augusto omnibus notum est: *Senatorium,* inquit, *censum Augustus ampliauit, ac pro octingentorum millium summa duodecies sestertium taxauit, suppleuitq. non habentibus.*) Magis verò mirabitur, Senecam ipsum Stoicum philosophum ob vitæ integritatem inter omnes ad instituendum Neronem principem electum; qui initio libri de tranquillitate vitæ scripserat, nisi forte hæc verba Sereni sunt Senecam consultantis, non ipsius Senecæ: *Tenet me summus amor parsimoniæ. Placet minister incultus, & rudis vernula, argentum graue rustici patris sine vllo nomine artificis; & mensa non varietate macularum conspicua, nec per multas elegantium dominorum successiones ciuitati nota; sed in vsum posita; quæ nullius conuiuæ oculos, nec vo-*

luptate

luptate moretur, nec accendat inuidia. Qui hoc, inquam, ſcripſerat, quingentas tamen ipſum menſas citreas habuiſse pedibus eburneis, & inter ſe pares, in quibus ipſe cenabat, auctor eſt Dio Caſſius, his verbis in Nerone: πεντακοσίους τρίποδας κεδρίνου ξύλου ἐλεφαντόποδας ἴσους καὶ ὁμοίους εἶχε καὶ ἐπ' αὐτῶν ἑστιᾶτο. His menſis coronæ argenteæ, aureæ, interdum & gemmis diſtinctæ addebantur. Scæuola in. l. qui vxori. ff. de auro & arg. leg. cum dixiſset: *Perueniamus ad gemmas incluſas argento, auroque*, ſubiungit: *Sed & in coronis menſarum gemmæ coronis cedent, & hæ menſis*. Menſæ primùm fiebant quadratæ, poſtea rotundæ in vſu eſse cœperunt; vnde poetæ illas *quadras*, has *orbes* vocant. Virgilius Aen. VII.

Et violare manu, malisq. audacibus orbem
Fatalis cruſti, patulis nec parcere quadris.

Feſtus: *Eſcariæ menſæ quadratæ vocātur, in quibus homines epulantur*. Varro lib. IV. de lin. lat. *Menſam eſcariam cibillā appellabant, ea erat quadrata, vt etiam nūc in caſtris, à cibo cibilla dicta, poſtea rotunda facta*. Hæc Varro, apud quem in m. ſ. libris non *cibilla* legitur, ſed *cilliba*, vt apud Feſtum etiā in vulgatis libris eſt: *Cillibæ menſæ rotūdæ*. Sequitur apud Varronem: *Et quod quæ a nobis media à Græcis μέσα, mēſa dici poteſt: niſi etiam quòd ponebāt pleraque in cibo menſa. Menſæ* etiam appellabātur epulæ menſis appoſitæ. Pollux, τραπέζας δὲ ἐκάλουν καὶ τὰ σιτία τὰ ἐπ' αὐτῶν τιθέμενα. quo ſenſu Virgi. Æneid. I. dixit:

Poſtquam prima quies epulis, menſæq. remotæ.

Nam ſequitur:

Dixit & in menſa laticum libauit honorem.

Non ergo menſæ ipſæ remotæ fuerant, ſed epulæ il

lis

lis impositæ. Hæ mensæ aut vno tantùm pede fulcie bantur, & *monopodia* erant in delicijs quondam habita. Liuius lib. xxix. *Luxuriæ*, in quit, *peregrinæ origo ab exercitu Asiatico inuecta in Vrbem est. ij primùm lectos æratos, vestem stragulam pretiosam, plagulas, & alia textilia, & quæ tunc magnificæ supellectilis habebantur monopodia, & abacos Romam aduexerunt. Tūc psaltriæ, sambucistriæq. & conuiualia ludionum oblectamēta addita epulis.* Meminit & Plinius lib. xxxiv. cap. iii. Aut duobus pedibus nitebātur *bipedes* dictæ, quales in marmoribus Romæ expressas videmus. Martialis lib. xii.

Ibat tripes grabatus, & bipes mensa.

Sed tripedes frequentius erant, vt ex ijsdem marmoribus discimus, & ex quingentis illis, quas habuisse Senecam Dioni credimus, quamquam eas parsimoniæ signum fuisse ostendere videatur Horatius cum scribit i. libro Sermonum:

——modo reges atque tetrarchas
Omnia magna loquens, modo sit mihi mēsa tripes &
Concha salis puri, & toga quæ defendere frigus
Quamuis crassa queat.

Hæ lineis mantilibus sternebātur. Virgilius Aen. i.

Dant famuli manibus lymphas, Cereremq. canistris
Expediunt, tonsisq. ferunt mantilia villis.

ad quem locum Seruius: *Constat*, inquit, *maiores mappas habuisse villosas, mantilia verò à manibus.* Martialis lib. xiv. in lemmate, *Gausapa villosa*, vel *mantile:*

Nobilius villosa tegant, tibi lintea citrum,
Orbibus in nostris circulus esse potest.

Varro lib. v. de lingua latina: *Mantelium, quasi manuterium, vbi manus terguntur.* Erant nihilominus &

mappæ,

mappæ, quibus manus tergerentur, *tricliniares* appellatæ. Varro lib. VIII. de lin. lati. *Quis facit mappas tricliniares non similes inter se?* Horatius lib. I. Epist.

——— ne sordida mappa
Corruget nares.

Plinius lib. XIX. cap. I. cũ de lino agit: *Inuentum*, inquit, *est iam quod ignibus non absumeretur. Viuum id vocant, ardentesq. in focis conuiuiorum ex eo vidimus mappas sordibus exustis splendescentes igni magis quàm possent aquis.* Has plerumque conuiuę ipsi domo afferebant. Martialis lib. XII. de Hermogene fure mapparum maximo:

Attulerat mappam nemo, dum furta timentur,
Mantile è mensa surripit Hermogenes.

Et paulò post:

Ad cenam Hermogenes mappam nõ attulit vnquã,
A cena semper retulit Hermogenes.

Atque hæc de mensis. Erant verò & *repositoria*, siuę *abaci*, quibus argentũ exponerẽt non vilioris materiæ, aut operis quàm mẽsas, aut lectos diximus. Plinius lib. XXXIII. cap. XI. *Cornelius*, inquit, *Nepos tra ditante Syllæ victoriã, duo tantũ triclinia Romæ fuisse argẽtea. Repositorijs argentũ addi sua memoria cœptũ Fenestella dicit, qui obijt nouissimo Tiberij Cæsaris principatu. Sed & testudinea tum in vsum venisse. Ante se autẽ paulò lignea, rotũda, solida, nec multò maiora, quã mensas fuisse. Se quidẽ puero quadrata & cõpacta, aut acere operta, aut citro cœpisse. Mox additũ argẽtũ in angulis lineasq. per comissuras. hæc Plinius.* Reponebãtur in his dapes priusquam mensis inferrentur. Plinius eod. lib. *Iã verò*, inquit, *& mẽsas repositorijs imponimus, & ad sustinenda obsonia interradimus latera; &*

interest

interest quam plurimùm lima perdiderit. Exponebantur etiam in his lances, & vasa omnis generis, argentea, atque aurea, pura, aut cælata, vel etiam gemmis distincta, murrhina, crystallina, gemmea, necnō ærea, aut Corinthia, aut excellentium artificū cælo fabrefacta; de quibus singulis, eorumq. immensis pretijs ex Plinio & alijs pauca dicemus. Ac de argento quidem (sic enim appellabant argenteum mensarum apparatum: Vt apud Virgil. Aen. I.

Ingens argentum mensis, cælataq. in auro

Fortia facta patrum. quemadmodū & *auri* appellatione *aurea vasa* contineri scribit Scæuola in l. qui vxori. ff. de auro & arg. leg. *Auro*, inquit, *legato vasa aurea continentur, & gēmis gēmea*) illud satis fuerit referre, quod Plinius scribit loco à me supra citato: *Africanus cū de Pœnis triūpharet IIII. M.CCCCLXX. M. pōdo trastulit. Hoc argenti tota Carthago habuit, illa terrarum æmula, quod nunc in mensarum est apparatu.* Et numerum quidem apud Plinium vitiosum arbitror. sed illud omnem luxuriam excedere videtur, priuatos ciues Romanos tantum argenti ad mēsæ apparatum possedisse, quantum tota Carthago Romanæ vrbis æmula, terrarum orbis auida, cum maximè floreret, habuerit. Ac primùm de lancibus hoc vno exemplo ex eodem Plinij loco petito contentus ero: *Paulò*, inquit, *ante Syllanum bellum lances è centenis libris argenti, quas tunc super quingentas numero Romæ fuisse constat; multosq. ob eas proscriptos dolo concupiscentium. Nostra ætas fortior fuit Claudij principatu, seruus eius Drusillanus nomine Rotundus dispensator Hispaniæ citerioris quingenariam lancem habuit, cui fabricandæ officina prius exædi*

ficata fuerat; & comites eius, octo quinquaginta librarum. Quæso vt quàm multi eas conserui eius inferrent, aut quibus cenantibus? Eam lancem quingentarum librarũ, non habita manupretij ratione, sed argẽti tantũ, quinque ferè aureorum scutatorũ millibus æstimare possis. Meminit eius & Tertullianus lib. de Pallio his verbis, cum de citreis mensis multa dixisset: *Drusillanus equidem seruus Claudij quingenariam promulsidem ædificat, suprascriptis fortassean mensis necessariam; cui si officina extructa est, debuit & triclinium.* hæc ille. Verum hanc insaniam in immensum augent vasorum manupretia à Plinio his verbis eodem loco relata: *Nec copia tantùm argenti furuit vita,* (sic enim fortasse legendũ) *sed validius etiam manupretijs, idque iam pridem, vt ignoscamus nobis. Delphinos quinis millibus* HS *in libras emptos* C. *Gracchus habuit. L. vero Crassus orator duos scyphos Mentoris artificis manu cælatos sestertijs centum. Constat eundem* VI. *millibus* HS. *in libras singulas vasa empta habuisse.* hucusque Plinius. Gracchus igitur quatuordecim ferè argenti libras manupretij nomine pro singulis libris argenti dedit. libra enim tunc CCCXXXVI. nummos sestertios habuit. L. verò Crassus adhuc amplius decem & octo libras; nam Mentoris duos scyphos, hoc est parua pocula, tribus ferè scutatorũ millibus æstimes licet. Sequitur apud Plinium: *Et Pytheas, cuius duæ vnciæ viginti* (siue vt in v. c. legitur x) *veniere.* Quo loco, si verè legitur, *duæ vnciæ,* & x. talenta intelligemus; propterea quòd de rebus Græcis agitur, has Pytheæ artificis duas vncias sex milibus scutatorũ æstimabimus. & de cælaturis quidẽ multa Plin. lib. XXXIII. cap.

cap.XII.Sed hoc præcipuum : *Zopyrus Areopagitas, & indiciũ Orestis in duobus Scyphis cælauit* HS. XII. *æstimatis*. quæ notæ si duodecies sestertium designant, triginta scutatorum millia conficiunt. Sin verò, quoniam de Græcis ibi sermo est, Λ. XII. id est talenta duodecim est legendum, scutati sunt VII. M. CC. De reliquis verò vasis Cicero Verrin.IV. Exponit, inquit, *multũ argentum, non pauca etiam pocula ex auro; quæ vt mos est regibus, & maximè in Syria, gemmis erant distincta clarissimis. Erat etiam Vas vinarium ex vna gemma prægrandi, trulla excauata manubrio aureo.* Plinius.lib.XXXVII.cap.II. de Põpeij triũpho: *Transtulit vasa ex auro, & gemmis abacorum nouẽ.* & in procemio lib.XXXIII. *Nec hoc fuit satis: turba gemmarum potamus, & smaragdis teximus calices, ac temulentiæ causa tenere Indiam iuuat, & aurum iam accessio est.* De murrhinis autem Plinius eodem loco: *Eadem victoria primùm in Vrbem murrhina induxit. Primus Pompeius sex pocula ex eo triumpho Capitolino Ioui dicauit; quæ protinus ad hominum vsum transiere, abacis etiam, escarijsq. vasis inde expetitis. Excrescitq. in dies eius rei luxus murrhino* LXXX. *sestertijs empto* (hoc est scutatorũ duobus millibus) *capaci planè ad sestarios tres calice. Potauit ex eo ante hos annos consularis ob amorem abroso eius margine, vt tamen iniuria illa pretium augeret; neque est hodie murrhini alterius præstãtior indicatura.* & paulò post: *T.Petronius consularis moriturus inuidia Neronis principis, vt mensam eius exhæredaret, trullam murrhinam* CCC. *sestertiis emptam fregit*. Sed Nero, *vt par erat principem, vicit omnes* CCC. *sestertijs capidem vnam parando. Memoranda res tanti Imperatorem, patremq.*

patriæ bibiſſe. Oriens murrhinam mittit. Humorem putant ſub terra calore denſari. Hucuſque Plinius, apud quem CCC. ſeſtertia ſcutatorum ſunt VII. M. D. De cryſtallinis ibidem Plinius hæc refert: *Aluis hic furor* HS CLM. (hoc eſt, ſcutatis aureis III. M. DCCL.) *trullam vnam non ante multos annos mercatam à matre familias nec diuite. Idem Nero amiſſarum rerum nuntio accepto, duos calices cryſtallinos in ſuprema ira fregit illiſos. Hæc fuit ratio ſæculum ſuum punientis, ne quis alius ex eis biberet.* De aereis autem vaſis, aut Corinthijs, aut Deliacis, multa apud auctores mentio. Cicero pro Sex. Roſcio Amerino: *Domus,* inquit, *referta vaſis Corinthijs, & Deliacis; in quibus eſt authepſa illa; quam tanto pretio nuper mercatus eſt; vt qui prætereuntes pretium numerari audiebant, fundum venire arbitrarentur.* & Paradoxo I. *Qui cælato auro, & argento, & Corinthijs operibus abundant.* Fuere etiam magno in pretio *toreumata*, hoc eſt torno elaborata vaſa; quæ à primo inuentore Thericle *Thericlea* vocabantur. Plinius lib. XVI. cap. XL. *Celebratur & Thericles nomine calices ex terebintho ſolitus facere torno.* & Clemens Alexandrinus lib. II. Pædagogi cap. III. *Valeant ergo Therichlei calices &c.* de quibus multa Athenæus lib. II. & Philo Iudæus lib. de vita contemplatiua: *Phiala Thericlea, toreumataq. clarorum artificum.* vt quod apud Ciceronem Verrin. IIII. legitur in vulgatis codicibus: *De hoc Verri dicitur habere eum perbona toreumata, in his pocula duo quædam, quæ Heraclia nominant, Mentoris manu ſummo artificio facta,* vitioſum videatur, & *Thericlea* ſubſtituendum. Ita ſtrato triclinio conuiuæ loti cenatum veniebāt, aut apud

ipſum conuiuij dominum lauabant. Terẽtius Phormione:

Te ne aſymbolum venire vnctũ, atq; lautũ è balneis.
Plautus in Sticho:

Quàm mox cocta eſt cœna? impranſus ego ſum.

EP. *Abi intro ad me, & laua.* & paulò poſt:

Ibo lauatum in Pilium, poſt vbi lauero, ocioſus vos operiam accubans. Quòd ſi loti non erant, pedes ſaltem lauabant. Apud Plautum in Perſa conuiuæ aduenienti quidam ait:

Locus hic tuus eſt, hic accumbe; ferte aquam pedibus; preben tu puere? Niſi fortè, *manibus*, legendum. Veſtem deinde mutabant, *& cenatoriam*, ſiue conuiualem ſumebant, etiam ij, qui luctus cauſa atrati erant. De *cenatorijs* Martialis lib. XIIII. *Cenatoria:*

Nec fora ſunt nobis, nec ſunt vadimonia nota:
Hic opus eſt pictis accubuiſſe toris.

Petronius Arbiter: *Cenatorias repetimus, & in proximam cellam ducti ſumus, in qua tres lecti ſtrati erant.* Pomponius in. L. ſcribit. ff. de auro, & arge. legat. *Quintus Mutius ait, ſcire ſe quendam Senatorem mulieribus cenatorijs vti ſolitũ.* Seneca controuerſia XXV. *Dic mihi, ſi cum animaduertere debeat, nec legitimo cultu ac more ſolemni vſus interdiu, tribunal conſcenderit conuiuali veſte.* Cicero in Vatinium: *Atque illud, inquit etiam ſcire ex te cupio, quo conſilio, aut qua mente feceris, vt in epulo Q. Arrij familiaris mei cum toga pulla accumberes?* & inferius: *Cedo, quis vnquam cenauit atratus? Ita enim illud epulum eſt funebre, vt munus ſit funeris, epulæ quidem ipſæ dignitatis. Sed omitto epulum Pop. Rom. feſtum diem argento, veſte, omni apparatu, ornatuque viſendo; quis in funere familiari ce-*

nauit cum toga pulla? Cui de balneis exeunti præter te toga pulla vnquam data est? Cum tot hominum millia accumberent; cum ipse epuli dominus Q. Arrius albatus esset, tu in templo Castoris, te cum C. Fidolo atrato, ceterisq. tuis furijs funestum intulisti. Scribit verò Sallustius vt quidẽ legitur apud Macrobiũ lib. III. cap. XIII. Metellum Pium toga picta plerumq; amictũ accubare solitum. In marmoribus Romanis, qui in lectis accumbunt, aut seminudi, aut vnica tantum veste tecti videntur. Sumpta cenatoria, atque iam discubituri, ne pretiosam vestem stragulam, de qua diximus, lutulentis, aut sordidis calceis inquinarent, *soleas*, deponebant. Martialis lib. v.

Deposui soleas, affertur protinus ingens
Inter lactucas, oxygarumque liber;
Alter perlegitur dum fercula prima morantur;
Tertius est, nec adhuc mensa secunda venit.

Plautus in Truculento:

Iam redijt animus, deme soleas, cedo vinum.

Sic Nasidienus apud Horatium lib. II. Sat. vltima, cum è conuiuio surgere vellet; soleas, quas deposuerat, poscit. Et Seneca controuersia xxv. de Manlio Prætore, qui in conuiuio hominem noxium securi feriri iusserat: *Prætor,* inquit, *ad occidendum hominem soleas poposcit.* Plautus in Truculento:

Cedo soleas mihi, properate, auferre mensam;

In quibusdam marmoribus Romanis, conuiuis accumbere parantibus à seruis soleæ demuntur; in omnibus verò, ij, qui in lecto accubant, nudis sunt pedibus. Postquam se in lectis ordine collocauerant, manus lauabant. Hinc apud Virg. Aen. I.

Iam pater Aeneas, & iam Troiana Iuuentus

Con-

Conueniunt, ſtratoq. ſuper diſcumbitur oſtro.
Dant manibus famuli lymphas.

Plautus in Perſa:

Tu Sagariſtrio accumbe in ſummo, meum natalem agitemus amœnum.
Date aquam manibus, apponite menſam.

Seneca cõtrouerſia xxv. *Etiam carnifices cenaturi manus abluunt*. In quibuſdam Romanis marmoribus conuiuis accubantibus præſtò ſunt ſerui cum malluuio, & aquamanili. Fabius Pictor lib. xvi. citante Nonio in Polubrum: *Aquam manibus, pedibuſq. dato, polubrum ſiniſtra manu teneto, dextera vaſum cum aqua.* Deinde *vnguenta* dabantur, quibus caput, & barbam vngerent. Martialis lib. iii.

Vnguentum, fateor, bonum dediſti
Conuiuis here; ſed nihil ſcidiſti.

Dabantur & *coronæ* ex his floribus, quos anni tempus ſumminiſtrabat; ſed maximè roſa, alijſq. quæ ebrietatem prohiberent, & caput non grauarent. Has quidem capiti, nõnulli collo; alij brachijs aptabant, vt in antiquis marmoribus videmus, & ab auctoribus traditur. Cicero Verrin. v. *Ipſe autem coronam habebat, vnam in capite, alteram in collo.* De conuiuarum numero à Varrone apud A. Gellium lib. xiii. cap. xi. ita definitur, vt nec pauciores ſint quàm tres, nec plures quàm nouem; vt aut numerum Gratiarum æquent, aut Muſarũ. Diſcumbebant autem in lectis procuiuſque dignitatis faſtigio ordine ſeruato; qua de re operæ pretium fuerit, integrum locũ Plutarchi ex conuiualibus quæſtionibus huc inſerere. eſt autem lib. i. quæſtione iii. *Secundum id,* inquit, *incidit quæſtio de locis; alius enim apud alios lo*

cus honoratior, vt Persis medius, quem accũbens Rex occupat, videtur honestissimus; apud Græcos primus: apud Romanos medij lecti vltimus; quem ipsi consularẽ vocant. Apud quosdam Græcorum iuxta Pontum habitantium, vt Heracleotas, medij lecti primus. Maximè autem de consulari loco dubitatum à nobis fuit, qui cum apud nos haberetur præcipuus, causa eius rei, neque vt quia primus, neque vt quia medius esset, definiri poterat. Atque ex ijs, quæ super ea re dicta fuere, tria referenda videntur. Vnum quod exactis Regibus, Consules cum ad popularem formam omnia redigerent, seipsos è medio, & regio loco deorsum subduxerunt: ne vel ipse locus tamquam qui aliquid ex fastu, & maiestate regia adhuc retineret, molestus esset ciuibus. Secundum fuit, quòd cum duo lecti inuitatis tribuantur; tertius, eiusque primus, hoc est medius locus, domino conuiuij congruit, ex eo enim tamquam auriga, ac gubernator facilè & ministeria intueri, & ab alijs non ita longè abest, vt non cum eis miscere sermonem possit, et colloqui. locus enim infra eum, vxoris est, aut liberorum, qui supra, is, vt par est, tribuitur conuiuarum honoratissimo. Tertiũ fuit, quòd huius loci proprium videbatur, opportunitas nimirum ad munia obeunda: conuenit enim magistratum, ac principem curare in quouis conuiuio, in quauis animi remissione, vt & audiat, & mandet ea, quæ opus sint, & subscribat: quod vt Consul facere possit, commodissimum hunc habet locum, vbi secundus lectus primo applicatus, angulus flexu suo intercapedinem facit, quæ spatiũ accedendi, alloquendi, & audiendi præbeat scribæ, lectori, stipatori, nuntio ab exercitu venienti: cum interim Consul neq; molestiam cuiquam conuiuarum exhibeat, neque ipsi obturbetur à quoquam; sed dextram, & vo-

cem

tem habeat liberam, atque expeditam. hæc Plutarchus. Verumenim uero, quod ait medij lecti vltimũ locum digniorem fuisse apud Romanos, id cũ Consul conuiuio intererat fortasse perpetuum fuit; cum vero aut Pontificales *cenæ* dabantur, aut ipsi Pontifices adhibebantur conuiuijs, is locus, apud quem Heracleotas, & Græcos Pontum habitantes esse præcipuum tradit Plutarchus, honoratior apud Romanos erat: id quod ex Festo facilè colligitur; qui sic scribit: *Ordo sacerdotũ æstimatur Deorum .... maximus quisque; maximus videtur Rex, deinde Dialis, post hunc Martialis, quarto loco Quirinalis, quinto loco Pontifex maximus. Itaque in conuiuijs solus Rex supra omnes accubat; sed Dialis supra Martialem; Martialis supra proximum; omnes deinde supra Pontificem.* Idem refert & Gellius ex Pontificalibus libris, his verbis: *Super hominem Dialem in conuiuio, nisi Rex Sacrificulus haud quisquã alius accumbit.* quin & medij lecti locum apud Romanos, vt etiam apud Persas, Imperatorum, & honestissimarum personarum fuisse multa auctorum loca declarant. Suetonius de C. Caligula Imp. *Cum omnibus*, inquit, *sororibus suis stupri consuetudinem fecit; plenoq. conuiuio singulas infra se vicissim collocabat, vxore supra cubante.* medius ergo erat inter vxorem & sororem. Notatur verò à Suetonio Caius, quòd eum locũ sororibus tribueret, qui vxori debebatur; vt ex Plutarcho cognouimus. In illo item conuiuio, quo apud Perpernam Sertorius occisus est; medium locum ipsi Sertorio, vt Imperatori datum, Sallustius apud Seruium scribit his verbis: *Igitur discubuere, Sertorius inferior in medio, supra L. Fabius Hispaniensis Senator*

ex

ex proscriptis; Antonius in summo; infra scriba Sertorij Versius; & alter scriba Mæcenas in imo: medius inter Tarquitium & dominum Perpernam. Sic enim hic Sallustij locus legitur in manuscriptis Seruij codicibus, licet apud eum mancus sit, cum non planè referatur, qui inter Tarquitium & Perpernam conuiuij dominum accubuerit. Et quoniam Seruius ex hoc loco probat, medium locum apud maiores fuisse domini conuiuij, & in eo conuiuio dominus erat Perperna; videtur legendum; *medius inter Tarquitium & .... dominus.* nam Perpernæ nomen explicationis causa ab aliquo adiectum videtur. Quod verò dicitur, *Sertorius inferior in medio*; intelligo eũ relicto medio lecto Perpernæ, qui se inuitauerat, inferioris lecti locum medium occupasse. Ex hoc loco præterea discimus, quid sit, *infra*, & *supra* discumbere, quid *in summo*, & *in imo*. Vt etiam ex illo Horatij lib II. Sermone vltimo:

Summus ego, et prope me Viscus Thurinus, & infra,
Si memini, Varius; cum Seruilio Balathrone
Vibidius; quos Mæcenas adduxerat vmbras.
Nomentanus erat super ipsum, Porcius infra.

En Mæcenatem magnum virum medium inter Nomentanum & Porcium accubuisse? Cicero lib. IX. Epistolarum, ad Pætum: *Accubueram hora nona apud Volumnium Eutrapelum: & quidem supra me Atticus, infra Verrius familiares tui: infra Eutrapelũ Cytheris accubuit.* Solere autem huiusmodi mulieres, infra eos, hoc est, in sinu eorum accumbere, qui eas amarent, siue cõducerent, præter hũc Ciceronis locũ & illum alterum Suetonij, T. Liuius cõfirmat; qui lib. XXXIX. de L. Quintio Flaminino sic scribit ex

Valerio Antiate: *Placentiæ famosam mulierem, cuius amore deperiret, in conuiuium accersitam, scribit Antias, ibi iactantem se scorto inter cetera retulisse, quàm acriter quæstiones exercuisset, & quàm multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. tum illam infra eum cubantem, negasse vmquam vidisse quemquam securi ferientem, et peruelle id videre. hic indulgentem amatorem vnum ex illis miseris attrahi iussum securi percussisse. facinus sæuum, et attrox, inter pocula, atque epulas, vbi libare Dijs dapes, vbi benè precari mos esset, ad spectaculum scorti procacis in sinu Consulis recubantis mactatam humanam victimã esse, & cruore mensam respersam.* Infra aliquem ergo cubare, & in sinu eius recumbere, idem esse manifestum est. Atque auctore Plutarcho is locus vxoris, aut filiorum, aut alioqui carorum hominum inter honestas personas fuit. Plinius Iunior lib. IIII. Epistolarum: *Cenabat Imp. Nerua cum paucis, Veiento proximus, atque etiam in sinu recumbebat.* Cenæ verò initio proni in ventrem decumbebant puluinis pectori appositis; quo vtraq. manus ad vescendum esset liberior; vt in antiquis marmoribus Romæ conspicitur; procedente autem conuiuio, in cubitum se reponebant, aut si loqui nollent, supini iacebant. Quærit Plutarchus lib. V. Symposiacon, quæstione VI. *Cur cenæ initio angustè, postmodum verò laxiùs discumberetur*: eamq. rationem reddit, quam supra retuli; quòd scilicet principio in ventrem discumberent, postea in cubitum; quod Horatius ostendit, cum scribit lib. II. Sat. IIII.

Languidus in cubitum iam se conuiua reponet.

Ea omnia in marmoribus expressa videmus; sed ma-

ximè

ximè in Patauino triclinio, quod ex antiquissimo lapide effictum inferius dabimus. In eo enim ij, qui in medio lecto sunt, proni iacēt; qui in reliquis, partim in cubitum repositi, partim sedentium specie, partim supini; vt Sertorium accubuisse, refert Plutarchus, cū à cōiuratis occisus est. Atque in pleno conuiuio plerunque terni in lectis accumbebant, nonnumquam & quaterni. Horatius lib. I. Satyr. IIII.

Sæpe tribus lectis videas cenare quaternos;
aliquando etiam quini; vt in conuiuio, quo occisus est Sertorius apud Sallustium; & in Nasidieni apud Horatium vidimus. Apud Macrobium etiam li. III. cap. XIII. in cena Pontificali duobus lectis decem Pontifices accubuerunt, in tertio tres Virgines Vestales, ac Flaminica, eiusque socrus; licet id reprehendere videatur Cicero in Pisonem: *Extructa*, inquit, *mensa non conchylijs, aut piscibus, sed multa carne subrancida, serui sordidati ministrant, nonnulli etiam senes; idem cocus, idem atriensis, pistor domi nullus, nulla cella, panis & vinum à propala, atque de cupa; Græci stipati, quini in lectulis, sæpe plures, ipse solus.* hæc Cicero. Nam exaclinon Martialis & sigma, quod conuiuas octo capere poterat, vt iam dixi, triclinij vicē obtinebat, non lecti. Conuiuis autem mensas dapibus onustas pro discis apponi solitas, Seruio credimus; qui ad illud Aen. I.

Postquàm exempta fames epulis, mensæq. remotæ,
sic scribit: *Apud maiores ipsas mensas apponebāt pro discis, vnde est:*

——— Et mensæ grata secundæ.

Duas enim habebant mensas, vnā carniū, alterā pomorū. Reprehendit verò Martialis Anniū; apud quē dapes

pes lancibus potiusquàm mensis ipsis inferrentu; namque sic scribit lib. VI.

Cum mensas habeat ferè ducentas,
Pro mensis habet Annius ministros;
Transcurrunt gabatæ, volantque lances:
Has vobis epulas habete lauti,
Nos offendimur ambulante cena.

Cenæ initio oua apponebantur. hinc Cicero in epistolis: *Integram*, inquit, *famem ad ouum affero.* & Horatius lib. I. Sat. III.

—— si collibuisset
Ab ouo vsque ad mala citaret Io Bacche,

id est, ab initio cenæ vsque ad mensam secundam; quæ pomis, seu malis constabat, vt diximus; & apud Varronem lib. I. de Re rustica cap. II. Cum quidam è conuiuis, qui se tardiùs venisse existimabant, ita rogarent ceteros: *Num cena comesa venimus:* Respondent illi: *Bono animo este; nam non modo non ouum illud sublatum est, quod ludis Circensibus nouissimi curriculi finem facit quadrigis; sed ne illud quidem ouum vidimus, quod in Cereali põpa solet esse primum:* quem locum, quia non nihil obscuritatis habet, breuiter interpretari haud ab re fuerit. Antiqui ouis & inchoabant dapes, & finiebant. Id ex eo cognoscitur, quòd cum Athenæus lib. II. Oua inter cenæ principia numerasset; lib. XIIII. eadẽ in secunda mensa administrari solita his verbis refert: ἐδίδοτο δὲ καὶ τὸ ὠὸν ἐν τῇ δευτέρᾳ τραπέζῃ μετὰ τῶν μελιπήκτων. Significat ergo Varro, non solùm cenam finitam non esse, sed ne inceptam quidem. Id vero his figuris inuoluit. In pompa Cereris inter varia gestamina & fercula, quæ à sacerdotibus ferebantur, ouum primum locum

locũ obtinebat;in Circo verò oua fuiſſe ad numerã da curricula appoſita,in multis marmoribus Romæ videmus, & Liuius tradit his verbis lib. XLI. licet mutilo loco: *Et carceres in Circo fecit,& oua,ac metas curriculis numerandis:* & Caſſiodorus lib.III.variarum ad Fauſtum:*Neque illud*,inquit,*putetur irritum, quod metarum circuitus ouorum ereptionibus exprimatur.* Vltimum itaque ouum metis ereptum, ſiue ſublatum quadrigarum curſum,hoc eſt miſſum illum eſſe finitum ſignificabat.ait ergo : non modo ouum illud ſublatum non eſt, quod in circo finem faceret, vt quadrigis, & in menſa ſecunda adminiſtraretur, ſed nec illud quidem viſum,quod in pompa Cereris ſolet eſſe primum,atque dapes etiam inchoare. Et apud maiores quidem ſingulis conuiuis ſuæ certæ partes tribuebantur, poſtea in commune veſci, ciuiliùs viſum; auctor Plutarchus li.II. Sympoſiacon, quæſtione x. Accipiebantur verò exquiſitiſſimis epulis; & ſupra omnem rei fidẽ ſumptuoſis. Lucullum ex temporali cena, quam vt cotidianam Ciceroni,& Pompeio dedit,μυριάδας πέντε, hoc eſt, ferè quinque ſcutatorum millia inſumpſiſſe, Plutarchus tradit in eius vita. Sed quanto magnificentius Aeſopus hiſtrio tragicus; cui vna tantum patina quindecim ſcutatorum millibus conſtitit ; refert id Plinius lib.x. cap. II.his verbis: *Maximè inſignis eſt in hac memoria Clodij Aeſopi tragici hiſtrionis patina ſexcentis ſeſtertijs taxata, in qua poſuit aues cantu aliquo,aut humano ſermone vocales millibus ſex ſingulas coemptas*;ſex enim millibus legitur in m. ſ. Plinij codicibus, & apud Tertullianũ libro de Pallio, hoc eſt,ſcutatis centum ferè,& quinquaginta ſingu-

las;

las; cuius filius ne patri in luxu cederet, singulos vniones aceto tabefactos, & resolutos conuiuis absorbendos dedit. auctor Plinius lib. IX. cap. XXXV. loquens enim de vnione illo Cleopatræ *centies sestertium*, (hoc est scutatorum ducentis quinquaginta millibus æstimato); quem ipsa simili modo liquefactum absorbuit. *Prior id*, inquit, *facerat Romæ in vnionibus magnæ taxationis Clodius tragœdi Aesopi filius vt experiretur in gloria palati, quid saperent margaritæ, atque vt mirè placuere, ne solus hoc sciret, singulos vniones conuiuis absorbendos dedit.* Ceterum vnionem, quem ipse absorbuit *decies sestertium* (hoc est, viginti quinque scutatorum millibus) æstimatum scribit Horatius lib. II. Satyr. III. cum ait:

Filius Aesopi detractam ex aure Metellæ,
Scilicet vt decies solidum absorberet, aceto
Diluit insignem baccam.

Seneca lib. de Consolatione ad Albinam cap. x. *Apicius*, inquit, *nostra memoria in ea vrbe, in qua aliquando philosophi veluti corruptores iuuentutis abire iussi sunt, scientiam popinæ professus, disciplina sua sæculum infecit: cuius exitum nosse operæ pretium est: cum sestertium millies in culinam congessisset, cum tot congiaria Principum, & ingens Capitolij vectigal singulis comeßationibus hausisset, ære alieno oppressus, rationes suas tunc primùm coactus inspexit, superfuturum sibi sestertium centies computauit: & veluti in summa famæ victurus, si in centies vixisset, veneno vitam finiuit. Quanta luxuria erat: cui sestertium centies egestas fuit?* hæc Seneca. Millies verò sestertium, vicies quinquies centena millia scutatorum sunt: vt centies ducenta quinquaginta millia. Atque huiusmodi

di quidem priuatorum conuiuia Romæ fuere. Quoties autem Imperator intererat, multum opulentiæ adijciebatur. Suetonius de Vitellio Imperatore: *Sed vel præcipuè,* inquit, *luxuriæ, sæuitiæq. deditus, epulas trifariam semper, interdum quadrifariam dispertiebat, in ientacula, & prandia, & cenas, commeßationesque, facilè omnibus sufficiens, vomitandi consuetudine: Indicebat autem aliud alij eodem die, nec cuiquam minus singuli apparatus quadringenis millibus nummũ cõstiterunt. famosissima super ceteras fuit cena ci data aduentitia à fratre: in qua duo millia lectissimorum piscium, septem auium apposita, traduntur. Hanc quoque exuperauit ipse dedicatione patinæ, quam ob immensam magnitudinem clypeum Mineruæ πολιούχου, dictabat. In hac scarorum iocinera, phasianorum & pauonum cerebella, linguas phænicopterum, murenarum lactes à Carpathio vsque, fretoque Hispanico per nauarchos, ac triremes petitarum commiscuit.* Porrò, quod ait, Ientacula, aut prandia, aut cenas, aut commessationes singulis quadringenis millibus (sic enim legitur in vetustis codicibus) constitisse; id decem millibus scutatorum æstimari potest. Patinam verò ab ipso dedicatam vigintiquinque millibus scutatorũ cõstitisse auctore est Plinius, qui lib. XXXV. cap. XII. de ea sic scribit, vt quidem legitur in vetustissimo codice: *At Hercules Vitellius in principatu suo decies sestertium condidit (al. condiuit) patinam; cui faciendæ fornax in campis exædificata erat.* Eam fictilem principio institutam; deinde quia commodè fieri non poterat, argenteam factam, refert Dio in Vitellio his verbis: μίαν γοῦν ποτε λοπάδα πέντε καὶ εἴκοσι μυριάδων σιδιασε, γλώττας τε καὶ ἐγκεφάλους καὶ ἥπατα καὶ ἰχθύων καὶ ὀρνί-

ὀρνίθων τινῶν ἐμβάλλων. καὶ ἐπειδὰν ἀδύνατον ἦν χύτραν τηλικαύτην γενέσθαι, ἀργύρου τε ἐποιήθη, καὶ ἔμεινε πολλὸν χρόνον ὥσπερ τι ἀνάθημα, μέχρις οὗ Ἀδριανὸς αὐτὴν ἰδὼν συνεχώνευσεν. Suetonius item in Nerone: *Indicebat & familiaribus cenas, quorum vni mellita quadragies* HS *constiterunt, alteri pluris aliquantò rosaria.* Sic habent vulgati libri. Verùm cum ea summa fidem excedat, colligit enim scutatorum centum millia, peccatum esse à librario crediderim. Vetustus codex habet: Q. HS. *constitit,* vt sit quadringentis sestertijs, hoc est scutatorum decem millibus. Seneca verò in libro de Consolatione ad Albinam matrem de Caio Caligula Imperatore sic scribit cap. IX. *C. Cæsar Augustus, quem mihi videtur rerum natura edidisse, vt ostenderet, quid summa vitia in summa fortuna possent, centies sestertium cenauit vno die; & in hoc omnium adiutus ingenio, vix tamen inuenit, quomodo prouinciarum tributum vna cena fieret.* Centies sestertium æstimari ducentis quinquaginta scutatorum millibus, sæpe iam diximus; quæ vna in cena impendi posse nulla ratione persuaderi potuit Triumuiro Antonio, cum Cleopatra regali luxu perdita id se facturam polliceretur, vt refert Plinius lib. IX. cap. XXXV. Sed ne hæc mira videantur, adijcere libet quorundam piscium (piscibus namque sumptuosæ, & opiparæ cenæ magna ex parte constabant) pretia. Seneca lib. Epis. XV. epist. XCVI. *Mullum,* inquit, *ingentis formæ (quare non pondus adijcio, & aliorum gulam irrito?) quattuor pondo et ad selibram fuiße aiebāt, P. Octauius quinq. sestertijs emit.* id erit, scutatis CXXV. Sed carius multo Asinius Celer, de quo hæc Plinius lib. IX. cap. XVII. *Asinius Celer è Consularibus hoc*

pisce prodigus Claudio principe vnum mercatus est octo millibus nummum, hoc est scutatis C C. adijcit: *non parum ad hoc mulli* (vulgo triglia dicitur) *pretium;* quod vt ait Macrobius lib. III. cap. VI. negat Plinius sua, hoc est, Claudij principis ætate facilè mullum repertum, qui duas libras pondo excederet. Sed aliquantò etiam magis, quod legitur apud Suetonium in Tiberio: *Tres*, inquit, *mullos triginta millibus nummum venisse grauiter Tiberius conquestus est.* Id valet scutatos DCCC. Et Lucilius lib. XIII. satyrarum:

—— *his itidem in cena ostrea mille*
Nummis empta.

Quis facilè crederet Lucilij ætate singula ostrea mille nummis (hoc est scutatis decem) empta fuisse? Neq. verò secundæ mensæ, quæ bellarijs, mellitis, & pomis constabant, sumptu primis cedebant; quando illi familiari Neronis, vt diximus, mellita vnius cenæ, decem millibus scutatorum constiterunt: et poma Varronis ætate Romæ in Sacra Via *auro contra venibant*, vt ipse refert lib. I. de re rustica, cap. I. Plinius certè lib. XV. cap. XII. de persicis, ita scribit: *Pretium iam singulis triceni nummi fuere, nullius maiore: quod miremur; quia non aliud fugacius. Longinqua namque decerpto bidui mora est, cogitq. se venumdari.* hæc ille. Tricenos autem nummos plusquã nouem drachmis, siue iulijs argenteis æstimare possis; sed immensum est ire per singula. De vinis tantummodo pauca dicã. Ea dabantur generosissima partim trãsmarina, Lesbia, Chia, Coa, Græca. Plautus in Pænulo:

Vbi tu Leucadio, Lesbio, Thasio, Coo, vetustate vi-

no edentulo Aetatem irrigas;
partim Italica, vt Falerna &c. et reliqua, quæ numerat Plinius lib. XXIII. cap. I. & vetustissima. Seneca lib.de Vita beata cap.XVII. *Quare,* inquit, *apud te vinum ætate tua vetustius bibitur.* Celebratur à Macrobio lib.II.Satur.cap.III.iocus ille Ciceronis, qui cum apud Damasippum cenaret; & ille, mediocri vino apposito, diceret, *bibite hoc falernum, annorum quadraginta est, benè,* inquit, *ætatem fert.* Iocatus est autem Cicero ex ambiguo, vt hunc locum obiter exponam: Nā *benè ferre ætatem* dicitur, qui cū sit senex, aspectu tamen iuuenis apparet. Vinum autem benè ætatem fert, quod vetustate non euanescit, sed in sua vi, & gratia perseuerat; vt contra, non pati ætatem dicitur, quod in acetum mutatur, aut vappam; & ille etiam, qui cum sit iuuenis, senior ex aspectu iudicatur. Seneca lib. Epist. V. epist. LVI. *Ariston dicebat, malle se adolescentem tristem, quàm hilarem, & amabilem turbæ: Vinum enim bonū fieri, quod recens; durum, atque asperum visum est, non pati ætatem quod in dolio placuit;* et Apuleius lib. V. de Cupidine, quem Venus puerum vocabat, cum esset inter uetustissimos Deos annumerandus: *An* inquit, *quod ætatē portat bellulè (hoc est, quod inuestis & imberbis est) propterea tibi puer sēper videtur?* Et Seneca lib. epist. XIII. epist. LXXXIX. *Non magis ad rem pertinet, quàm scire; an maior Hecuba fuerit, quàm Helena; & quare tam malè tulerit ætatem.* Igitur Damasippus existimauit Ciceronem falernum vinum laudasse; quod cum quadraginta annorum esset, benè ætatem tulisset. neque tanta senectute euanuisset: cum tamen ille, è contrario diceret, fa-

lernum benè ætatem ferre, ac nouum videri, non tam vetuſtum, quàm ille iactaſſet. vinum autem ante centum & ſexaginta annos diffuſum Pomponium Secundum Caio Imperatori dediſſe, cũ apud ſe cenaret, tradit Plinius lib. xiv. cap. iv. cujus ſingulas vncias magno æſtimat. Quò autem vina leuiora eſſent, ſacco frangebant eorum vires. Plinius lib. xiv. cap. xxii. *Quinimo*, inquit, *quò plus capiamus, ſacco frangimus vires; id caſtrare vina alij vocant, colo vinario infuſa.* Miniſtrabant verò pueri ætate pares, pretioſa veſte ornati, potius quàm veſtiti: vt etiam puellæ. Virgilius Aen. i.

Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo
Cura penum ſtruere, & flammis adolere Penates;
Centum aliæ, totidemq. pares ætate miniſtri;
Qui dapibus menſas onerent, & pocula ponant.

Seneca lib. i. de trauquillitate vitæ cap. i. *Præſtringit animum apparatus alicuius pædagogij diligentius, quàm intra larem veſtita, & auro culta mancipia, & agmen ſeruorum nitentium*; & lib. de vita beata cap. xvii. *Quare apud te vinum ætate tua vetuſtius bibitur? quare pædagogium pretioſa veſte ſuccingitur? quare ars eſt apud te miniſtrare; nec temerè, & vt libet collocatur argentum, ſed peritè ſeriatur; & aliquis eſt ſcindendi obſonij magiſter?* Puellas verò miniſtrantes mẽſis in marmoribus Romæ paſſim videmus. Suetonius in Tiberio: *Sexto*, inquit, *Claudio libidinoſo, ac prodigo ſeni cenam ea lege condixit, ne quid ex conſuetudine mutaret, aut demeret: vtque nullis puellis miniſtrantibus cenaretur*. Miniſtrabant autem nunc a lateribus lectorum, nunc à pedibus: Nam triclinia in medio cenationum ſternebantur: vt liber locus

mi-

ministrantibus relinqueretur. Virgilius Aen.I.

mediisq́. parant conuiuia tectis.

Et lib. III.

Aulai in medio libabant pocula Bacchi,
Impositis auro dapibus.

Hi,qui retro stabant,*à pedibus stare* dicebantur,siue *ad pedes*.Seneca lib.III.de Benefi.cap.XXVII. *Seruus qui cenanti ad pedes steterat, narrat quæ inter cenam ebrius dixisset*.Suetonius de Galba Imperatore: *Cibi plurimi traditur, quē tempore hiberno etiam ante lucē capere consueuerat.Inter cenam verò vsque adeo abundantem,vt congestas super manus reliquias, circumferri iuberet, spargiq. ad pedes stantibus*. Suetonius de Caligula: *quosdam Senatorum summis honoribus functos ad essedum sibi currere togatos per aliquot passuum millia;& cenanti,modo ad pluteum, modo ad pedes stare succinctos linteo passus est*. Martialis:

Omnia cum retrò pueris obsonia tradas:
Cur non mensa tibi ponitur à pedibus?

Qui verò vinum ministrabant, *ad cyathum & vinum stare*, dicebantur. Suetonius in Cæsare: *C. Memmius etiam ad cyathum & vinum Nicomedi stetisse obiecit illi cum reliquis obsoletis, pleno conuiuio accubantibus nonnullis vrbicis negotiatoribus, quorum refert nomina*. Est autem cyathus duodecima pars sextarij:quem sextarium Romani,vt assem, in duodecim vncias,quas cyathos appellabant, diuidebant:his cyathis vinum metiebantur, atque inde frequens est apud auctores potare sextātes, quadrantes,trientes, & reliquas assis partes. Martialis:

Poto ego sextantes,tu potas Cinna deunces.

Sextantes pro duobus cyathis posuit,& *deunces* pro

vndecim. Hunc cyathum ministrantes manu tenebant; vt quod quisq. posceret, metiri possent. Hinc apud Plautum in Persa, puer, qui erat ad cyathum:

At tibi ego, inquit, *hoc cōtinuo cyatho oculum excutiam tuum:* Constituebant & Regem vini siue Magistrum potandi. Varro. lib.xx. rerum humanarum: *In conuiuijs, qui sint instituti potandi modiperatores.* Cicero in Catone, de conuiuijs: *Me verò magisteria delectant à maioribus instituta, & is ordo, qui more maiorum à summo adhibetur in poculis.* Incipiebant verò ministrare ab ijs, qui in summo accumbebant. Inde toties est apud Plautum:

Da puere ab summo.

Cornelius Tacitus lib. III. *In conuiuio Germanici, cum super eum Piso discumberet, infectos manibus eius cibos arguentes.* quamquam Seruius ad illud Aen. I.

Postquā prima quies epulis, mensæq. remotæ:

licet sub extranea persona, inquit, *Romanorum tamen exequitur morem; apud quos duæ mensæ erant, vna epularum, altera poculorum:* et Aen. VIII.

Hæc vbi dicta, dapes iubet & sublata reponi

Pocula. Suetonius in Claudio: *Conuiuæ, qui pridie scyphum aureum surripuisse existimabatur, reuocato in diem posterum, calicem fictilem apposuit.* Ex quibus apparet pocula ipsa apponi solita, non a ministris porrigi. sic Cleopatram Aegypti reginam in solemni cena, quam Antonio dedit, refert Plutarchus singulis Antonij amicis, quos simul conuiuio acceperat, donasse lectum, ac stragulum, in quo accubuerat, & vasa, quæ cuique lecto dispartita erant. Plutarchi verba apposui: τῶν δὲ ἡγεμόνων ἐφ' ἧς ἕκαστος κατέκειτο κλίνη καὶ τὰ κυλίκια καθῶς ταῖς στρωματαῖς

ταῖς ἐμεμέριστο, ἑκάστῳ φέρειν ἐπίβεψε. Quoties autẽ pretiosa fercula inferebantur, ministri coronati ac cum tibicine procedebant. Sambonicus apud Macrobium lib. III. cap. XVI. ad Seuerum Imp. scribens de acipensere, (vulgo sturio appellatur) ita ait: *Gratiã eius video ad epulas quasi postliminio redisse. Quippe qui dignatione vestra cum intersum conuiuio sacro, animaduerto hunc piscem à coronatis ministris cum tibicine inferri.* Inter cenãdum, acroamata omnis generis adhibebantur, nam aut symphonia personabat triclinium, aut instrumenta, organaq. varia concinebãt, aut tragœdiæ, comœdiæ, mimique agebantur, aut spectacula alia iucunda inducebantur: incẽdebantur & odores naribus gratissimi. Seneca de Vita beata cap. XI. *Aspice,* inquit, *Nomentanũ, & Apicium terrarum, ac maris, vt isti vocant bona conquirentes, et super mensã recognoscentes omniũ gentiũ animalia. Vides hos eosdem è suis lectis spectantes popinam suam, aures vocũ sono, spectaculis oculos, saporibus palatum suum delectantes, mollibus lenibusq. fomentis totum lacessitur eorum corpus, & ne nares interim cessent, odoribus varijs inficitur locus ipse, in quo luxuriæ parentatur.* Sic & Plautus in Menæh.

Sternite lectos, incendite odores.

Hinc apud Virgilium Aen. I. in conuiuio Didonis.

—— *cithara crinitus Iopas*
Personat aurata.

Et Liuius lib. XXIX. *Tunc psaltriæ sambucistriæq. & conuiualia ludionum oblectamenta addita epulis.* Macrobius lib. II. Saturnal. cap. IV. de Augusto, *Delectatus*, inquit, *inter cenam erat pueris symphoniacis Turonij Flacci mãgonis: atque eos frumento donaue-*

rat; cum in alia acroamata fuißet liberalis nummis. Hinc in marmoreis triclinijs fidicinas, & aulœdos ſcalptos videmus; Plautus in Sticho:

Lectos eburatos, auratos, Babylonia periſtromata,
Conſutaq. tapetia, fidicinas, tibicinas, ſambucinas.

Macrobius item lib. II. capit. VII. *Pylades hiſtrio cum in Herculem furentem prodiſſet, ſagittas iniecit in populum: Eandem perſonam cum in triclinio ageret, & intendit arcum, & ſpicula immiſit.* Elephantos etiam inductos, refert Plinius lib. VIII. cap. II. *Plenis*, inquit, *hominum triclinijs accubitu elephantes iere per lectos; ita libratis veſtigijs, ne quis potantium attingeretur.* Quibus omnibus cum placebant, corollaria dabant conuiuij Domini, vt de Auguſto ex Macrobio ſupra iam retuli. Cicero in Verrem IV. *Cenabat apud Eupolemum, argentum ille, ceterum purum appoſuerat, ne purus ipſe relinqueretur; duo pocula non magna, verumtamen cum emblematis; Iſte quaſi feſtiuum acroama, ne ſine corollario de conuiuio diſcederet, ibidem conuiuis ſpectantibus emblemata euellenda curauit.* Atque hæc quidem in priuatis conuiuijs; nam cum aut Princeps ipſe inuitabat, aut nuptiæ celebrabantur, aut cenæ Pontificales, Augurales, triumphaleſue, aut cum epulum in magni alicuius viri funere populo dabatur, multo plures numero conueniebant, quàm ſupra diximus; & apparatus magnificentior eſſe ſolebat. Suetoni⁹ in Caligula de eodem: *Nepotinis ſumptibus omnia prodigorum ingenia ſuperauit; commentus nouum balnearum vſum, portentoſiſſima genera ciborum, atque cenarum, vt calidis, frigidiſq. vnguentis lauaret, pretioſiſſimas margaritas aceto liquefactas ſorberet, conuiuis*

uiuis ex auro panes, & obsonia apponeret, aut frugi ho minẽ esse, oportere dictitans, aut Cæsarem. Idẽ de Claudio Imperatore: *Conuiuia agitauit, & ampla, & assidua, ac ferè patentissimis locis, vt plerumque sexceni simul discumberent.* & de Tiberio: *Prandium dehinc populo mille mensis, & congiarium tricenos nummos viritim dedit; quod ante Crassus fecerat, cum decimam Herculi polluceret;* de quo Plutarchus: ἡρακλεῖ inquit, μεγάλην θυσίαν ποιησάμενος, εἱστίασε τὸν δῆμον ἀπὸ μυρίων τραπεζῶν, καὶ σῖτον ἐμέτρησεν εἰς τρίμηνον. Iulius verò Cæsar populum inuitauit viginti duobus millibus tricliniorum, eodem Plutarcho auctore. Sic enim scribit: τὸν δῆμον ἀνελάμβανεν ἑστιάσεσι καὶ θέαις, ἑστιάσας μὲν ἐν δισμυρίοις καὶ δισχιλίοις τρικλίνοις ὁμοῦ σύμπαντας. Centum enim & quinquaginta hominum millibus vno tempore cenam parauit, ad quam ab vno tantum Hircio sex millia murænarum ad pondus mutuo sumpta plures auctores tradunt, ex quo reliquã magnificentiam æstimare licet. Pontificalis cenæ indicem licet antiquæ parsimoniæ habes apud Macrobium lib. III. cap. XIII. Dabãt & principes epulum nonnunquam Senatorio tantùm ordini, interdum & Equestri. Suetonius de Caligula. *Congiarium populo bis dedit trecenos* HS *toties abundantissimum epulum Senatui & Equestri ordini, etiam coniugibus ac liberis vtrorumque, posteriore epulo forensia insuper viris, pueris, ac feminis fascias purpuræ ac conchylij distribuit.* Hæc autem quæ abeuntibus conuiuis a conuiuij domino dabantur, *apophoreta* dicebantur, voce Græca, sed latinis etiam auctoribus vsurpata; vt ea fuerũt, quę Cleopatram, Aegypti Reginam Antonij comitibus dedisse, supra diximus; Suetonius de

Ca-

Caligula; *Agitatori Eutycho comessatione quadam i- apophoretis vicies* HS *contulit*. S. Ambrosius in exhortatione ad Virgines: *Qui ad conuiuium*, inquit, *magnum inuitantur, apophoreta secum referre consueuerunt, &c.* Et ille, qui Ambrosij nomine circumfertur in Epist. ad Ephes. cap. III. *Sicut enim in cena magna magna dantur apophoreta &c.* Illud non omiserim ambisse quosdam magno conatu, & ingenti nonnunquam pretio redemisse à vocatoribus, vt conuiuio principis adhiberentur. Suetonius in Caligula: *Compererat prouincialem locupletem ducenta* HS *numerasse vocatoribus, vt per fallaciam conuiuio interponeretur; nec tulerat molestè tam magno æstimari honorem cenæ suæ &c.* Porro ducenta sestertia quinque millia scutatorum sunt. Ceterum vt ad institutum ordinem redeam, post prandiũ iterum manus lauabant. Macrobius lib. III. cap. VI. ex Veratio Pontificali sic scribit: *Pinarijs, qui nouissimi comeso prandio venissent, cum manus pransores lauarent, præcepisse Herculem etc.* Tertullianus in Apologetico de conuiuijs Christianorum: *Non prius discumbitur, quàm oratio ad Deum prægustetur; editur quantum esurientes capiunt, bibitur quantum pudicis est vtile. Ita saturantur, vt qui meminerint, etiam per noctem adorandũ Deum sibi eße: ita fabulantur, vt qui sciant Dominum audire. Post aquam manualem, & lumina; vt quisque de scripturis sanctis, uel de proprio ingenio potest, prouocatur in medio Deo canere. hinc probatur quomodo biberit: æquè oratio conuiuium dirimit, inde disceditur*. hæc ille. & nos quoque à tam luxuriosis, & profanis Romanorum conuiuijs discedemus, si prius locum quẽdam Philonis Iudæi ex libro de vita contempla-

tiua

tiua integrum exſcripſerimus : *Sed fortaſſe*, inquit, *probabit aliquis, morem hunc conuiuiorum iam vulgo receptum apud Græcos, atque barbaros, à Romanis inuentum, non tam ad hilaritatem, quàm ad oſtentationem deliciarum, & opulentiæ. Triclinia lectos habent eburneos, aut teſtudineos, aut pretioſioris materiæ, gemmatos pleroſq. ſtratos auro intexta purpura, vel alijs floridis coloribus uarijs oculos allicientibus, poculorum etiam vim magnam, digeſtorum per ſuas ſpecies. Præſto ſunt enim ſcyphi, calices, phialæ, thericlea, toreumataq. clarorum artificum; miniſtrantibus formoſis mancipijs, non tam ad præſens miniſterium quæſitis, quàm ad exhilarandos aſpectu conuiuarum oculos. Ex ijs minores pueri pincernas agunt, grandiores aquam afferũt, loti, & nitidi, fucatiq. ac cincinnati: (alunt enim capillitium) vel omnino intonſi, vel à fronte tãtum præſectis in orbem crinibus, tenuiſſimas candidaſq. præcincti tunicas anteriore parte ad genua demiſſas, poſteriore ad poplites, vtrimque mollibus tænijs aſtricti commiſſuras tunicæ propendentibus ad latera ſinibus. Sic ornati adſtant nutus obſeruando, quid quiſque poſtulet. Adſunt & alij adoleſcentes prima lanugine malas veſtiti; qui paulò ante amatorum ſuorum deliciæ fuerant, curioſè docti grauioris momenti miniſteria, mera oſtentatio magnæ opulentiæ, vt conuiuæ ſplendore ſtupefacti facilè intelligant à quanto uiro, quamq. magnifico ſint ad menſam communem adhibiti: cum tamen totum hoc negotium uera æſtimatione aliud non ſit, quàm ſtolidus luxus hominis abutentis fortunæ beneficio, ſicut teſtari poſſunt, quibus comperta ſunt talia. Huc accedunt uariæ bellariorum, obſoniorum, condimentorumq. ſpecies, elaboratæ à pictoribus, & cupediarijs, quorum eſt cura*

non

non tantùm gustui satisfacere, uerùm etiam oculos exhilarare mundicijs. Sic fit, ut septem, uel etiam plures mensæ inferantur, plenæ omnium, quæ terra, mares, amnes, aerq. ferunt selectis suauissimis carnibus terrestrium, aquaticorum, & uolucrum, paratura simul, ac conditura uariantibus. Ac ne quid prætermittatur naturæ munerum, tandem apponuntur poma nucesq. dapsiliter, seruatis alijs eiusdem generis ad comeßationes, quas uocant. Deinde aliæ patinæ efferuntur uacuatæ à conuiuis uoratibus, more fulicarum explentibus se in tantum, ut oßa etiam arrodant: aliæ cum fœdè discerptis, semesisq. reliquijs. Vbi uerò usque ad fauces expleti, nil poßunt amplius, edendo lassati, appetitu esuriunt, oculos pascendo carnium opimarum copia, nidorem uerò exhalantem attrahendo naribus. Postremo his quoque sensibus saturatis, faciunt mentionem de habitu, egregiè collaudata conuiuatoris magnificentia, &c.

Atq. vt ad id tandem veniam, cuius gratia hæc omnis à nobis est suscepta, atq. instituta oratio; in ijs conuiuijs, quæ Dominus, & Redemptor noster dum inter homines versaretur, iniisse memoratur, omnia more Romano administrata fuisse, certis quasi indicijs reperiemus. Siue quòd id omnium gentium approbatione in consuetudinem esset perductum, vt ex ijs, quæ scripsi superius, facilè colligas; siue quòd Hebræi iam inde à Pompeio in ditionem, potestatemq. Romanorum redacti (vt erat ea gens in iis, quæ patrijs legibus non obuiarent, in adulationem profusa) ad victoris dominantisq. populi instituta se victusq. sui rationem accommodauerant. Nam vt ea omnia, quæ supra dixi, com-

pendio repetam ; Romani tribus lectis in cenaculo stratis apparabant conuiuia, & Christi discipuli cenam illam apparaturi, quæ ante Passionem extrema fuit, *inuenerunt cenaculum grande stratum, atque ibi parauerunt.* Tribus autem lectis eos cenasse illud indicio est; quòd cum tredecim essent, in eandem omnes patinam porrigebant manus . quòd si mensæ perpetuæ fuissent, fieri haud quaquam posset. *Qui intingit,* inquit Dominus, *manum in paropside, hic me tradet;* neminem vnum hac voce designãs; cum id omnes ex æquo facerent. Romani lauti, & vncti conuiuia inibant, & Christi discipulos lautos accubuisse ex eo coniectari possumus, quòd cum Petrus primò negaret futurum vnquam, vt sibi Christus pedes ablueret; deinde tam minaci responso territus, non solùm pedes, sed & caput & manus abluendas offerret, audit à Domino: *Qui lotus est, non indiget, nisi vt pedes lauet, & est mundus totus:* quo significari videtur, illos lotos discubuisse, nec debuisse abluere; nisi siquid sordium pedes inter ueniendum fortè contraxerant. Et alioqui Iudæi omnes, Euangelista Marco testante, nisi crebro lauissent manus, non manducabant; & à foro nisi baptizarentur, cibum non sumebant. Hinc apud Lucam Pharisæus ille, qui Dominum inuitauerat, mirabatur, quòd Christus non baptizatus esset ante prandium. Verùm obiter notandum videtur id, quod superiori sententiæ Christus adiecit: *Vos autem mundi estis, sed non omnes;* ambiguè positum esse. Discipuli enim intellexerunt, se non omnes partes corporis mundas habere; ideoq. eorum pedes ablutione indigere; Christus autem non omnes duodecim à peccato

Luc. 22.
Matth. 26.
Ioan. 13.
Marc. 7.
Luc. 11.
Ioan. 13.

esse

esse mundos, etiam intelligi voluit; quod vt explicaret Ioannes, adiecit: *Sciebat enim quis nam esset, qui traderet eum; propterea dixit: Non estis mundi omnes.* Visus est & alibi hac verborum ambiguitate Dominus; nam cum Iudæi ab eo signum peterent: *Soluite*, inquit, *templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud:* quod verbum ipsi cum de Salomonis templo dictum acciperent, responderunt; *Quadraginta et sex annis ædificatum est templum hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud?* Sed errorem eorum arguens Ioãnes: *Ille autem,* ait, *dicebat de templo corporis sui.* Vnctos verò fuisse illud persuadere videtur, quòd verisimile sit id ab opulento illo patrefamilias, qui eos exceperat non prætermissum, cum percrebuisset iam; & in ore omnium esse cœpisset, Christum obiecisse Simoni, quòd ab eo inuitatus ad cenam, id officij non exhibuisset: *Veni,* inquiens, *in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti, oleo caput meum non vnxisti.* et ab huiusmodi vnctione Dominum non abhorruisse ex eo apparet, quòd inter diuina illa præcepta: *Tu autem*, ait, *cum ieiunas unge caput tuum, & faciem tuam laua:* vt prandisse videlicet iam, non adhuc ieiunus esse videaris. Romani accubituri vestem mutabant, & Christi discipulos vestem mutasse inde cognosci potest, quòd adolescens ille (Euangelistã Ioannem fuisse S. Ambrosius atque alij testantur) qui à cena in hortum cum Christo secesserat, *amictus sindone super nudo* traditur fuisse, quasi veste adhuc cenatoria indutus; quod si solitum illi, & quotidianum fuisset, non vtique ab Euãgelista id memoriæ traderetur. et quidem in marmoribus Romanis accumbentes in triclinaribus le-

Ibidem. Ioan. 2. Ibidem. Luc. 7. Matth. 6. Ambro. in Psal. 36. Marc. 14.

ctis

ctis magna ex parte vna tantùm veste super nudo tecti conspiciuntur. Sed & ille, qui non indutus veste nuptiali in conuiuium irrepsit, in tenebras exteriores proijci iubetur. Manus lauabant illi ante cenam, & hos etiam abluisse credendum est, postquam à Pharisæis vitio eis datũ fuerat, quòd illotis manibus cibum sumerent: nam huiusmodi scandala vitare nitebãtur. *Ne scandelizemus eos*, ait Dominus Petro, *vade da illis pro me & te*. Certè id Iudææ genti in vsu fuisse, Pharisæorum exprobratio declarat. Accumbentes, non sedentes cenabant Romani: Et hos similiter accubuisse verbum ipsum accumbere, aut recumbere quo semper vtuntur Euangelistæ; sed & quæ inferius dicam, satis declarant. Altis toris illi discumbebant: & tricliniares lectos, in quibus Christus cenabat, altiores fuisse, hoc argumento est, quòd mulier illa stans retro secus pedes eius, stans, inquam, non procidens, non genu nixa, eos lachrymis rigat, & capillis tergit: quo lectorum altitudo euidenter ostenditur. Soleas illi deponebant accubituri, nudisque pedibus cenabant, et Christus nudos discipulorum pedes abluit; et Maria ipsius Domini nudos pedes lacrymis rigat; cum calciatum incessisse Christum Baptista Ioannes innuat, negans se dignum, qui eius calciamenta portaret; nam de eius discipulis minus dubitatur, cum Petro in robur, & vincla coniecto præcipiat Angelus, ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Hieronymus in Esai. cap. xx. *Calciamenta*, inquit, LXX. *sandalia, idest, caligas vocant. Calcia te caligas tuas*; et apud Marcum legatur, misisse illos Dominum, vt Euangelium prædicarent, non habentes æs in zonis, sed

Matt. 22. Matt. 7. Mar. 17. Luc. 7. Matt. 3. Mar. 6.

tan-

tantùm calciatos sandalijs. Romani liberos suos, aut eos, quos caros habebant in conuiuiis infra se, hoc est, in sinu suo collocabant (nam id esse in sinu recũbere, superius ostendi.) et Ioannes Christo maximè carus, in ipsius sinu recubuit; & in eius pectus

Ioan.13. sese quãfamiliariter reiecit, dum ex eo quærit, quis illum esset traditurus. Ambrosius in cap. xv. Lucę, ad illud *Cecidit in collũ eius: Nõne*, inquit, *tibi videtur Christus cecidisse in collum Ioannis, quando erat Ioannes in sinu Iesu, ceruice recumbens reflexa? Et ideo verbum apud Deum vidit, quia erectus est ad superna*. Regem sacrorum, qui apud Romanos maximæ dignationis erat inter Pontifices, summum locum medij lecti in Pontificalibus cenis occupare solitum, neminemq. supra eum accubare diximus; & in his Pontificalibus cenis Christus verè Rex & Sacerdos

Psal. 109. Heb.7. secundum ordinem Melchisedech, eundem locum occupat, nec quisquam super eum accubat: alioqui

Luc.7. non potuisset Maria alabastrum vnguenti effundere super caput ipsius recumbentis, si in medio lecto accubuisset; aut ipse Ioannem in sinu habere, si in imo. Romani non raro quini in lectis discumbebant, vt supra retulimus; et Christi discipuli, vt verisimilè est quini in duobus lectis discubuere, in reliquo autem tres tantùm: ipse nempe Dominus, & Ioannes, ac si diuinare permittitur, Petrus, is enim veluti pro

Ioan.13. ximus Ioanni innuit, vt ex Domino auctorem tanti facinoris quæreret. In commune illi vescebantur, vt ex Plutarcho superius retuli, & ij in commune vescuntur, omnesq. in eandem patinam manus

Matth.26. porrigunt. *Qui intingit*, inquit, *mecum manum in paropside, hic me tradet*. Magistrum potandi, aut Regem

gem vini illi constituebant; & huiusmodi munus ali quod in illis nuptijs, quibus Christus interfuit, archi triclinũ obijsse apparet; cum illi aquam vinum factã Dominus afferri iubeat. Spectacula Romani, & varia acroamata inter cenandũ adhibebãt, odoresq. sua ues incendebãt; Sed neq. Christi cõuiuijs sua spectacula, sua acroamata sui odores, aut multò etiã iocundiores defuerunt. Quod enim spectaculũ fuisse putamus; cum cæli & mundi Dominus positis vestibus, ac linteo præcinctus in seruilẽ modũ ad pedes piscatorum, atq. discipulorum deiectus, suis eos manibus abluere, & linteo, quo erat pręcinctus tergere spectatum est? Aut quod vnquam aliud spectaculum tanto tamq. immortali potuit conuiuas gaudio, ac voluptate perfundere? cum id factum, & immensi amoris, & perpetuæ Domini erga eos voluntatis argumẽtum insigne foret? *Cum dilexisset*, inquit Ioannes, *suos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos; & cena facta surgit à mensa, & ponit vestimenta sua*. Comœdiæ apud Romanos inter epulas agebantur; sed cuius comœdiæ catastrophe tantam rerum conuersionem spectandam præbuit, quantam mulier illa in ciuitate peccatrix; quæ oculorum venustate, capillorum ornatu, oris suauitate, & munditia homines allicere, & ad se conuertere solebat; ex illis ipsis oculis distillantibus instar riui perennis lacrymis pedes Christi rigare, & suis illis crinibus illectoribus tergere, & suaui ore suauiari, atq. illis affectuosissima oscula figere non cessabat? Aut quam voluptatem id etiam Angelis spectatoribus attulisse, credimus; cum ingens gaudium sit in cælo super vno peccatore pœnitentiam agente? Neq. verò hoc tam

Ioan. 2.
Ioan. 13.
Ioan. 13.
Luc. 7.
Luc. 15.

D gra-

gratum acroama ſine inſigni corollario diſceſſit, nã ad mulierem conuerſus benignus Dominus: *Remittuntur*, inquit, *tibi peccata; fides tua te ſaluã fecit. vade in pace.* Iam quod acroama, quem ſymphoniæ cantum cum diuino illo hymno compares? *Et hymno*, inquit, *dicto exierunt in montem Olivieti.* Et quamquã ſuauiſſimus odor, tamquam è fragrantibus floribus afflaretur ex conuiuis ipſis, qui cũ Paulo dicere poterant: *Nos autem bonus odor ſumus Deo*; non defuerunt tamen illi conuiuio odores alij iocundiſſimi. *Effuſo enim alabaſtro vnguẽti nardi piſtici pretioſi, impleta eſt*, inquit, *domus ex odore vnguenti.* Deniq. vt omnia (quemadmodum dixi) ſemel oſtẽdam ex Romanorum moribus tracta; qui conuiuis abeuntibus grata, & pretioſa ſolebant apophoreta conferre, liberaliſſimus, ac ſui nimium profuſus Dominus, ex hoc mundo ipſe diſcedens, pretioſiſſimum corpus ſuum & ſanguinem conuiuis in apophoretis dedit, vt ſibi haberent, vt ſecum domum deducerent; vt iter ingredientibus, etiam pro viatico foret. Reſtat, vt quoniam Romani ambiebant, & magno etiam interdum pretio redimebãt, vt inter amicos principis eius epulis intereſſent; ambiamus & nos quoq. qui ſectatorum Chriſti nomine cenſemur; vt peccatorum ſordibus ablutos, bonorum operum vnguẽto nitidos, nuptiali & conuiuali ſtola innocentiæ indutos, trerenorum affectuum nexibus liberatos, ſuis magnificẽtiſſimis epulis princeps noſter adhibeat: Vt edentes, & bibentes ſuper menſam eius, illa ſpectacula ſpectemus, illa acroamata audiamus, illa gaudia gaudeamus; quæ neque oculus vidit, neque auris audiuit, neque in cor hominis aſcenderunt.

Luc. 7. — Matth. 26. — 2. Cor. 2. — Ioan. 12. — Matth. 26. — Luc. 22. — 2. Cor. 2.

TRICLINIVM PATAVINVM.

Ambrosius lib. de Elia, & ieiunio ca. *XVII. Per cornu etiã fluentia in fauces hominum vina decurrunt, & siquis respirauerit, commissum flagitium, soluta acies, loco motus habetur.* Philo libro de Ioseph. ἑξῆς δὲ προστάξαντες κατὰ τὰς ἡλικίας καθίζεσθαι, μήπωτε τῶν ἀνθρώπων ἐν ταῖς συμποτικαῖς συνουσίαις κατακλίσει χρωμένων.

FVLVI VRSINI
APPENDIX
AD LIBRVM PETRI CIACCONII DE TRICLINIO

ALEXANDRO PERETTO CARDINALI

FVLVIVS VRSINVS

VPERIORIBVS diebus cum ad te veniſſem officij cauſa, & vt tibi pro Sanctiſsimi Maximique Pontificis Proauunculi tui in me meritis, operam, ſtudium, & induſtriam meam pollicerer; cum alia multa ex illa eorum dierum collocutione cognoui in te ingenij ornamenta, tum illud, quòd ſingulari quodam mihi viſus es teneri ſtudio Romanarum rerum cognoſcendarum. Itaque exiſtimaui me non malam humanitati tuae, qua me tunc excepiſti, gratiam relaturum, ſi haec an-

tiquitatis monumenta, mitterem tibi rerum antiquarum ſtudioſo. Ea verò ſunt ſupplementa quaedam ſiue appendix ad librum Petri Ciacconij de Triclinio Romano, ex quibus intelligere poteris, quiſnam fuerit modus conuiuandi apud veteres Romanos,& conuiuiorum item apud eoſdem apparatus. Quae ſanè notitia cùm priſcis illis temporibus quaſi ſugeretur cum lacte nutricis, confirmaretur à domeſticis & familiaribus, cumularetur à populo & ab ipſa conſuetudine, iam diu eſt, cum haec & alia his ſimilia perierunt adiumenta; vt libri tantum perpauci reliqui ſint, vnde has vetuſtatis reliquias,& quidem nimium diſiectas, diſperſasque colligere poſsis. Nos autem in noſtro praetermiſſorum ſupplemento eam rationem adhibuimus, vt quae à Ciacconio in librum de Triclinio relata ſunt, niſi ad cognoſcendum

aliud aliquod Romanorum institutum pertinere visa sint, de nouo non protulerimus: quae verò omissa desiderari posse viderentur, ea addiderimus. Licet enim ad probandum id, quod ille sibi proposuerat, nempè Dominicae cenae apparatum ex ipsa Romani Triclinij ratione ductum esse, satis superque sint quae ipse curiosè diligẽterque collegit, visum tamen est fieri posse, vt desideraturi essent nonnulli partem illam, quae ad vsum lauandi & vngendi ante cenam pertineret; quae suppleta à nobis est. Quin & alia quaedam adiecimus, quae de modo conuiuandi apud Graecos, & de conuiuiorum itidem apud eos apparatu, notata olim à me fuerant, quòd ex ijs viderentur Romanae de Triclinio antiquitates maiorem partem deriuatae. Quae sanè non putamus, virum alioqui diligentem vel incuria omisisse, quòd scilicet

imprudenti exciderint; vel in aliud tempus reiecisse, quòd illa videlicet additurus aliquando esset; sed quòd ad propositum argumẽtum minus necessaria ratus, contentus ijs, quæ collegerat, cetera non curarit. Ea verò cùm magno vsui futura tibi putem, tum ad intelligentiam quorundam sacrae Scripturae locorum, tum ad cognoscendas res Romanas, quarum tu lectione succisiuis horis delectaris, eò mittimus libentius, quòd rerum huiusmodi cognitio & lubrica vehementer est, & Scriptorum mira paucitas, vnde illa peti possit. Interea verò siue in hoc, siue in alio studiorum genere, quid tibi ego ad istam ingenij praestantiam, ad indolem praeclaram domestica excultam disciplina, tibi inquam ad decus & gloriam nato, in tanta praesertim mearum virium tenuitate praestare possim, nescio. quicquid

autem illud est, si modo est aliquid, id tibi totum verè & ex animo profiteor, deferoque; & vt eo, iure tuo vtare, à te etiam atque etiam peto. Atque hanc meam colendi tui perpetuam voluntatem, ita tuebor constanter, vt quae vitae dies, eadem obseruantiae factura sit finem. Ad quam sanè voluntatem, susceptam sponte mea; confirmatam benignitate tua, magnus velut cumulus accedit Proauunculi tui Sanctissimi Optimique Pontificis auctoritas, cui de tua laude cogitanti, nihil me gratius facturum intellexi, quàm si, vt mei in te officij ratio postulat, in exornandi tui curam quoad fieri per occupationes tuas liceat, quibus maximè potero, studijs incumbam.

FVLVI VRSINI APPENDIX AD LIBRVM PETRI CIACCONII DE TRICLINIO

NOTVM est omnibus, vt opinor, veteres Romanos diem, qui ciuilis appellatur, in duodecim horas pro anni temporibus inaequabiles distribuisse: ipsas verò diei horas ita partitos esse, vt singulas singulis muneribus adsignarent; quibus perfuncti, tunc demum cenas inirent. Cōstat hoc ex epigrammate Martialis, quod habetur libro quarto ad Euphemum Structorem Domitiani:

Prima salutantes, atque altera continet hora:
Exercet raucos tertia causidicos.
In quintam varios extendit Roma labores:
Sexta quies lassis, septima finis erit.
Sufficit in nonam nitidis octaua palestris:
Imperat extructos frangere nona toros.
Hora libellorum decima est Eupheme meorum,
Temperat ambrosias cum tua cura dapes.
Et bonus aetherio laxatur nectare Caesar,
Ingentique tenet pocula parca manu.
Tunc admitte iocos, greßu timet ire licenti,
Ad matutinum nostra Thalia Iouem.

Atque

Atque ad hanc diei partitionem videtur Cicero respexisse in oratione pro Murena, cum inquit: *Neque verò Cretes, quorum nemo gustauit vnquam cubans, melius quàm Romani homines, qui tempora voluptatis laborisq. dispertiunt, respublicas suas tenuerunt.* Sed cenas obire soliti non erant, nisi post varia exercitationum genera, siue in Xysto, siue in Stadio, siue in Sphaeristerio, quibus octaua hora adtributa erat, lauti prius & vncti fuissent. Dicendum igitur aliquid primum de vsu lauandi & vngendi ante cenam, deinde de cena ipsa & prandio disserendum. Lauandi quidem mos atque vngendi apud veteres tum Graecos tum Latinos antiquissimus fuit, & ab Heroicis vsque temporibus petitus; vt apparet ex Homero, apud quem Telemachus lauatur & vngitur ante cenam Odyss. lib. I.

Αὐτὰρ ἐπεὶ λοῦσέν τε καὶ ἔχρισε λίπ' ἐλαίῳ &c.
Ἐκ ῥ' ἀσαμίνθου βῆ &c.
Δαίνυνθ' ἑζόμενοι &c.

Lauantur item & vnguntur apud eundem Homerum Nausicaae ancillae ante prandium Odyss. lib. VI.

Αἱ δὲ λοεσάμεναι, καὶ χρισάμεναι λίπ' ἐλαίῳ,
Δεῖπνον ἔπειθ' εἵλοντο παρ' ὄχθῃσιν ποταμοῖο.

Instituta verò lauatio fuit, tum valetudinis causa, tum voluptatis; nam ea & sudorem eliciebant, & ablutis sordibus reuocabant hilaritatem. Nam vt inquit Eustathius in Homerum, εἰσήχθη τὸ βαλανεῖον, vt esset, ῥύπου μὲν ἀποθετικὸν, ἀναψυχῆς δὲ τινὸς αἴτιον. & Athenaeus lib. I. appellat balnea, ἄκη πόνων παντοίων, quòd scilicet laborum omnium lassitudini mederentur, vnde Plautus dixit in Mercatore:

Nunquã aedepol omnes balneae mihi hanc lassitudinem exi-

eximent. & Homerus θυμῆρες ὕδωρ vocauit aquam, quae è balneis lauando corpori funderetur. Itaque dictum esse βαλανεῖον putat S. Augustinus, quòd pellat ex animo anxietatem; & Suetonius scribit Caium principem capitali poena punisse, siquis indicto institutio balnearibus delicijs indulsisset: vt videri possit balnea voluptatis etiã causa comparata fuisse, & non immeritò in antiquò lapide incisum esse à vetere poëta:

BALNEA VINA VENVS CONSERVANT CORPORA NOSTRA

CORRVMPVNT VITAM BALNEA VINA VENVS.

Vsus autẽ lauandi erat ferè quotidianus; quin & Cõmodus Imperator septies per diẽ, atque octies lauit, & in ipsis balneis, vt scribit Lãpridius, persępe cenitauit; & Gordianus Iunior septies aestate, hieme bis lauatione vsus est. Capitolinus tamen scribit Gallienũ Imperatorẽ lauisse die septimo aestate, vel sexto; hieme secũdo, vel tertio: Vopiscus autem Tacitum balneis raró vsum esse. Seneca item lib. Epistol. XIII. veteres Romanos brachia tantum & crura quotidie abluisse, quae scilicet sordes opere collegerant, totum verò corpus tantum nundinis testatur lauisse. Lauabatur autem apud Romanos plebs quidem vrbana in thermis publicis, ordo autem patricius & equester in balneis priuatis. Quamuis nobiles etiam & principes viros, publicis balneis non abstinuisse, tum ex aliorum scriptis intelligimus, tum ex Epigrammate Martialis, in quo notat Aemilium quemdam, qui cum captator esset cenarum, cum diuitibus solebat in thermis lauari, vt inde eos sequutus, lautius cenitaret. Notum est etiam illud Hadriani Impera-

peratoris, quod refert Spartianus in eius vita his verbis: *Publicè frequenter & cum omnibus lauit; ex quo ille iocus balnearis innotuit: nam cùm quodam tempore veteranum quendam notum sibi in militia, dorsum & ceteram partem corporis vidisset atterere, percontans, cur se marmoribus destringendum daret, vbi audiuit hoc idcirco fieri, quòd seruum non haberet; & seruis eum donauit, & sumptibus. Verùm alia die, cùm plures senes ad prouocandam liberalitatem principis pariter & se attererent, euocari eos iussit, & alium ab alio inuicem defricari*. & Lampridius de Alexandro Seuero ita scribit: *Thermis & suis & veterum frequenter cum populo vsus est, & aestate maximè; balneari veste ad palatium reuertens*. item Capitolinus de Claudio II. *Balneatorum* (inquit) *vnum, & ad balneas ligna, si minus lauaretur in publico*. Ita enim legendus est hic locus. Contra verò plebeios viros domi etiam priuatis balneis, & apud ipsum quandoq. conuiuij dominum lauari solitos legimus, iuxtà illud Plautinum in Sticho:

Quàm mox cocta est cena? impransus ego sum. E. abi intrò ad me, & laua.

Nam publicis, vt videtur, balneis lautum indicat Terentius in Phormione illo versu:

Te ne asymbolū venire vnctum, atque lautum è balneis.

M. autem Varro lib. VIII. de ling. lat. satis apertè indicat veteres balneis tum publicis, tum priuatis vsos esse, cum scribit: *Reprehendunt analogias, quòd dicantur multitudinis nomine publicae balineae, non balinea; contrà, quòd priuati dicant vnum balineum quòd plura, balineas dicant*. & post: *Balineas, quòd plures essent, quibus vterentur, multitudinis potius, quàm singulari voca-*

vocabulo; balineum verò, vbi domi suae quisque lauaretur, veteres appellasse. Itaque Cicero lib. II. de oratore, balnea M. Bruti priuata dixit, non balneas. Ac de publicis quidem balneis infra dicetur. Priuatum autem balneum intellexit Cicero, cum scribit ad Atticum lib. I. *Balneum calefieri iubebo.* Item: *Cum è balneo exißem, accepi tuas litteras*. & ad Terentiam lib. XV. *Labrum, si in balneo non est, fac vt sit*. Priuatum itidem balneum significauit Plinius Iunior lib. II. Epist. ad Gallum, cum inquit: *In hoc balnea meritoria tria, magna commoditas, si fortè balineum domi, vel subitus aduentus, vel breuior mora calefacere dissuadeat.* Balneum autem priuatum, quo domi suae lauaretur, Sergium Oratam primum fecisse scribit Macrobius lib. III. cap. XV. cum inquit: *Hic est Sergius Orata, qui primus balneas pensiles habuit*. Lauationi hora eadem erat adsignata, quae exercitationi: hanc autem diximus fuisse octauam: nam exercitationes & palaestram statim consequebatur lauatio, cena verò lauationem, vt apertè significat Cicero lib. XIII. Epist. ad Atticum, cum inquit: *Post horam octauam in balneum*. & Martialis. lib. X.

Nuntiat octauam Phariae sua turba iuuencae,
Et pilata redit, iamq. subitq. cohors.
Temperat hic thermas, nimios prior hora vapores
Halat, & immodico sexta Nerone calet.
Stella, Nepos, Cani, Cerealis, Flacce venitis:
Septem Sigma capit, sex sumus, adde Lupum.

Itaq Spartianus in Hadriano: *Ante octauam*, inquit, *horam in publico neminem, nisi aegrotum, lauari passus est*; & Plinius Iunior lib. III. Epist. I. *Vbi hora balinei nuntiata est: est autem hieme nona, aestate octaua*. Vi-

truuius item eandem horam designat lib.v.cap.x. cũ inquit: *Quòd maximè tempus lauandi à meridiano ad vesperam est constitutum.* Ipsa verò lauandi hora indicabatur sonitu tintinnabuli, vt conijci potest ex versibus Martialis, quos infra ponemus, & ex aereo item tintinnabulo, quod extat apud me, cum inscriptione FIRMI BALNEATORIS, repertum in Esquilijs anno M D XLVIII. in ruinis thermarum Diocletiani Imperatoris. Martialis versus sunt hi ex lib. XIV. qui *Xenia* inscribitur:

Redde pilam, sonat aes thermarum, ludere pergis?
Virgine vis sola lotus abire domum.

Plinius Iunior lib. III. Epistola prima ad Caluisium: *Vbi hora balinei nuntiata est &c. lotus accubat, & paulisper cibum differt.* Nam data, vt diximus, lauationi opera, & curato prius lotoq. corpore, cenas inibant iuxtà illud Athenaei lib. IV. Δεῖν θεραπεύσαντα τὸ σωμάτιον, καὶ λουσάμενον ἰέναι πρὸς δεῖπνον. Plautus Amphitruone: *Lauasti. Amph. Quid postquam laui? Alcm. Accubuisti &c. Cenasti mecum in eodem lecto.* Cicero in libro de oratore: *Cum lauti accubuissent.* & in oratione pro Deiotaro: *Huc te è balneo priusquam accumberes, ducere volebat.* Post lauationem autem fricari & vngi statim solitos fuisse notat Eustathius in versum Homericum ex Iliad. X. τὼ δὲ λοεσσαμένω καὶ ἀλειψαμένω λίπ' ἐλαίῳ, in quem versum ita scribit: ἐλαίῳ δ' ἐχρίοντο οἱ λουσάμενοι, ἐμπλάττοντες τοὺς σωματικοὺς πόρους, ὡς ἂν μετὰ λουτρὸν στέγοιεν τὴν ὑγρότητα. Colligimus etiam hoc tum ex alijs, tum ex Cicerone, apud quem sic est lib. VIII. Epist. ad Atticum: *Post horam octauam in balneum &c. vnctus est, accubuit.* & Plutarchus de Pompeio scribit, Quòd tempus cenae

cùm instaret, parasset autem ex praesentibus copijs nauclerus, cernens Pompeium Fauonius seruorum penuria semetipsum lauantem, accurrit, abluitq́. & vnxit; sic enim inquit: ἐπεὶ δὲ καιρὸς ἦν δείπνου, καὶ παρεσκεύασεν ὁ ναύκληρος ἐκ τῶν παρόντων, ἰδὼν ὁ Φαώνιος οἰκετῶν ἀπορίᾳ τὸν Πομπήιον ἀρχόμενον αὐτὸν ἀπολούειν, προσέδραμε, καὶ ἀπέλουσε, καὶ συνήλειψε. Et de Bruto idem Plutarchus refert, quòd ei ministri cùm non ita citò apportassent tentorium, labore autem esset confectus, tandem meridie vnxisse se, & paululum cibi cepisse. Graeca verba sunt haec: τῷ δὲ βρούτῳ οὐ ταχέως ἧκον οἱ τὴν σκηνὴν κομίζοντες. ἐκπονηθεὶς δὲ περὶ ταῦτα, μεσημβρίας μόλις ἀλειψάμενος, καὶ φαγὼν ὀλίγα. Ad eandem vngendi consuetudinem post lauationem respexit Appuleius lib. IV. de Asino, cùm inquit. *In fine sermonis huius statim se se deuestiunt, calidaq́. perfusi, & oleo peruncti, mensas dapibus largiter instructas accumbunt.* & Varro lib. I. de re rustica. cap. LV. *olea, & vua, per idem biuium redit in villam: alia ad cibum eligitur, alia vt eliquescat, ac non solùm corpus intus vngat, sed etiam extrinsecus, itaque dominum & ad balneas, & ad gymnasium sequitur.* Diximus autem suprà, gymnasium & palaestrã statim consequi lauationem. Lauatur item Augustus, & post lauationem vngitur, vt innuit Suetonius in Augusto cap. LXXVI. his verbis: *Ne Iudaeus quidem, mi Tiberi, tam diligenter sabbatis ieiunium seruat, quàm ego hodie seruaui, qui in balneo demum post horam primam noctis duas bucceas manducaui, priusquam vngi inciperem.* Interdum tamen post exercitationes vngebantur prius, quàm lauarentur, vt de Alexandro Seuero refert Lampridius: *Post lectionem,* inquit, *operam palaestrae, aut sphaeristerio, aut cursui,*

aut luctaminibus mollioribus dabat. Atque inde vnctus lauabatur, ita vt caldarijs vel nunquam vel rarò; piscinis semper vteretur, in eisq. vna hora propè maneret. Quin etiam aliquando nulla post exercitationes vna lauatione vngebantur, vt ex Persio intelligimus, apud quem est Sat. III.

——— *vncta vixisse patella*
Semper & assiduo curata cuticula sole. & alibi:
At si vnctus cesses, & figas in cute solem. & Iuuenalis:
Nostra bibat vernum contracta cuticula solem,
Effugiatq. togam, iam nunc in balnea salua
Fronte licet vadas.

Sed clarius & certius Cornelius Celsus lib. I. ca. II. *Exercitationem,* inquit, *rectè sequitur modò vnctio, vel in sole, vel ad ignem: modò balneum, sed in conclaui, quàm maximè & alto, & lucido, & spatioso. Ex his verò neutrum saepe fieri oportet, sed saepius alterutrum pro corporis natura.* Plautus in Sticho, Vnctiones Graecas, sudatorias dixit, quòd adhiberentur ab ijs, qui vel in balneo, vel in gymnasio sudassent, ad obstruenda scilicet corporis spiramenta, & vt inquit Eustathius in Homerum, πρὸς τὸ ἐμφλάττειν τοὺς σωματικοὺς πόρους, loco suprà citato. Vngendi autem officio fungebantur in balneis serui, qui ab eo Vnctores dicti sunt, & Aliptae. Seneca lib. VII. Epistolarum: *Suprà ipsum balneum habito: cùm in aliquem, ac plebeia vnctione contentum incidi, audio crepitum illisae manus humeris: Aliptã cogita tenuẽ.* & Iuuenalis:
Grammaticus, Rhetor, Geometres, Pictor, Aliptes.
Locus verò in balneis, in quo vngebantur, Vnctorium vocabatur, siuè Elaeothesium. Plinius Iunior lib. II. Epist. ad Gallum: *Adiacet Vnctorium, hypo-*

caustum, adiacet propnigeon balinei. Vnctores in antiquis inscriptionibus nominantur hi: PANTHAS CAESARIS VNCTOR. item, C. PLAETORIVS. SECVNDIO. VNCTOR. item, AVRELIVS. EROS. AVG. VNCTOR. item, ATHENAIS. AVGVSTAE. VNCT. De varijs vnguentorum generibus, quibus in balneis vtebantur, videndus Athenaeus lib. v. in quo adducit Polybium de Antiocho referentem, in publicis eum balneis lauari solitum, etiam cùm frequentissima plebis turbâ occuparentur; pretiosissimorumq. vnguentorum fictilia vasa tum ad eum perferri solita; quorum odore oblectatum quendam, dixisse: fortunatos esse reges, qui ijs delibuti suauiter olerent: hominiq. nihil tunc Antiochum respondisse, sed postridie eò ingressum, vbi ille lauabatur, vnguenti nobilissimi, nempè stactitiae myrrhae vas fictile in eius caput effundi iussisse; omnesq. lauaturos assurrexisse, & in vnguento illo sese volutantes, ac ob lentorem labentes, regi etiam ipsi risum excitasse. Athenaei verba, vel potius Polybij sunt haec: Ελύετο δὲ κἂν τοῖς δημοσίοις βαλανείοις, ὅτε δημοτῶν ἦν τὰ βαλανεῖα πεπληρωμένα, κεραμίων προσφερομένων αὐτῷ μύρων πολυτελεστάτων, ὅτε καί τινος εἰπόντος, μακάριοι ἐστὲ ὑμεῖς οἱ βασιλεῖς, οἱ καὶ τούτοις χρώμενοι, καὶ ὀδωδότες ἡδύ. καὶ μηδὲν τὸν ἄνθρωπον προσειπὼν, ὅπου ἐκεῖνος τῇ ἑξῆς ἐλύετο, ἐπεισελθὼν ἐποίησεν αὐτοῦ καταχυθῆναι τῆς κεφαλῆς μέγιστον κεράμιον πολυτελεστάτου μύρου τῆς στακτῆς καλουμένης, ὡς ἅπαντας ἀναστάντας κυλίεσθαι λουομένους τῷ μύρῳ, καὶ διὰ τὴν γλισχρότητα καταπίπτοντας γέλωτα παρέχειν, καθάπερ καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα.

Lauabantur autem aqua tum calida, tum frigida, vt apparet ex Homero, & alijs Scriptoribus, quorum testimonia proferemus. Apud Homerum siquidem

priscis temporibus Heroes aqua marina primùm lauabantur, hoc est frigida, vt ea lauatione sudorem & sordes detergerent; deinde aqua dulci, hoc est, calida, qua animi recreandi causa vtebantur. Homeri versus ex Iliad. x. sunt hi:

Αὐτοὶ δ' ἱδρῶ πολλὸν ἀπενίζοντο θαλάσσῃ
Ἐσβάντες, κνήμας τε, ἰδὲ λόφον, ἀμφί τε μηροὺς·
Αὐτὰρ ἐπεί σφιν κῦμα θαλάσσης ἱδρῶ πολλὸν
Νίψεν ἀπὸ χρωτὸς, καὶ ἀνέψυχθεν φίλον ἦτορ,
Ἐς ῥ' ἀσαμίνθους βάντες ἐϋξέστας λούσαντο.
τὼ δὲ λοεσσαμένω, καὶ χρισαμένω λίπ' ἐλαίῳ,
Δείπνῳ ἐφιζανέτην. Et de Vlysse Odyss. VIII. vt animi hilaritatem reuocaret, tristitiamq. de pelleret, dicit eum calida lauatione vsum esse his versibus:

——— ὁ δ' ἀσπασίως ἴδε θυμῷ

Θερμὰ λοετρά. Sed haec quoque apertius Cornelius Celsus lib. I. cap. I. *Prodest*, inquit, *etiam interdum balneo, interdum aquis frigidis vti: modò vngi, modò id ipsum negligere.* Plinius lib. XXV. cap. VIII. *Iidem fratres instituere à balneis frigida multa corpora adstringere. antea non erat mos nisi calida tantum lauari, sicut apud Homerum etiam inuenimus.* Atqui in hoc falsus videtur Plinius, cùm constet tum ex versibus suprà prolatis, tum ex alijs apud Homerum locis, quibus citandis, quia in promptu sunt, supersedemus, aqua marina, hoc est, frigida lauari Heroas solitos fuisse. Idem Plinius lib. XXVIII. cap. IV. *Perfundere*, inquit, *caput aqua calida ante balnearum vaporationem, & postea frigida, saluberrimum intelligitur.* Sed variè pro cuiusque voluntate & libidine modò frigida, modò calida vsi veteres videntur. Plinius Iunior lib. III. Epistola ad Macrum: *Post solem plerumq. frigida lauabatur, deindè gustabat dormiebatq. minimum.* Vopiscus

piſcus in Carino: *Balneis*, inquit, *ita frigidis vſus eſt, vt ſolent eße cellae ſuppoſitoriae frigidarijs ſemper niualibus.* & Lampridius in Commodo: *Auſpicium*, inquit, *crudelitatis apud Centumcellas dedit anno aetatis xij. nam cum tepidus forte lotus eſſet* (ſic enim legendum, non *locus*) *balneatorem in fornacem conijci iuſſit, quando à paedagogo, cui hoc iuſſum fuerat, veruecina pellis in fornace conſumpta eſt, ut fidem poenae de fetore nidoris impleret*. Idem ſcribit Alexandrum Seuerum caldarijs vel nunquam vel rarò vſum eſſe. Habebant enim balnea tres domos, ſiue vt eas vocat Plinius Iunior in Epiſt. ad Gallum lib.II. cellas. Quarum ſuperior acris erat calidi, & calidarium, vel vt Graeci vocant, πυριατήριον, ſiuè ſudatorium, quòd in eo ſudorem ſicco calore prouocabant, & Laconicum dicebatur: Media calidae aquae, ſiue tepidae, caldarium ſiue tepidarium Graecè βαπτιστήριον dicta, in qua erat ſolium, ſiue labrum vbi conſidentes lauabantur: Infima aquae frigidae, frigidaria, ſiuè frigidarium dicta, quæ ſolium itidem habebat. Galenus lib.III. de ſanitate tuenda addit his quartam cellam, in qua ſcilicet loti vngerentur; quaeque ob id Vnctorium, à Graecis verò ἀλειπτήριον dicebatur. Has deſignat Plinius loco ſuprà memorato, cum inquit: *Inde balinei cella frigidaria, ſpatioſa, & effuſa.* & poſt: *Mox duae cellae, magis elegantes, quàm ſumptuoſae.* & lib.V. Epiſt. ad Apollonium: *Si poenitet*, inquit, *teporis; frigidariae cellae connectitur media, cui ſol benigniſſimè praeſtò eſt, caldariae magis, prominet enim*. Ad eaſdem item cellas reſpexiſſe videtur Cornelius Celſus lib.I. cap.IV. cum inquit: *Si in balneum uenit: ſub ueſte primum paulum in tepidario inſudare: ibi ungi:*

tum transire in calidarium: ubi insudauit, (sic enim legendum) *in solium non descendere; sed multa calida aqua per caput se totum perfundere: tum tepida, dein frigida:* (omisso verbo, *uti*, quod glossema est) *diutiusq. ea caput, quàm ceteras partes perfundere: deinde id aliquandiu perfricare: nouissimè detergere, & vngere.* Sed haec ex ipso fonte, hoc est, ex Vitruuij lib. v. cap. x. haurienda sunt, in quo & Laconici meminit, quo vtebantur ad sudorem ex calore sicco eliciendum. De quo ita Columella in prooemio lib. I. *Quotidianam*, inquit, *cruditatem Laconicis excoquimus, & exucto sudore sitim quaerimus.* Seneca in Epistolis appellat sudatoria, cum inquit: *Quid cum sudatorijs? omnis sudor per laborem exeat.* Cornelius autem Celsus dixit sudationes assas, quòd differrent ab ijs, quae in balneis fierent. Dio lib. LIII. scribit sudatorium ab Agrippa Romae extructum fuisse, quòd Laconicum appellauit, exemplo Lacedaemoniorum, quoniam hi tunc nudari corpora, & inungi oleo praecipuè videbantur. Dionis verba sunt haec: Ἀγρίππας τὸ πυριατήριον τὸ λακωνικὸν κατεσκεύασε. λακωνικὸν γὰρ τὸ γυμνάσιον, ἐπειδήπερ οἱ λακεδαιμόνιοι γυμνοῦσθαί τε ἐν τῷ τότε χρόνῳ, καὶ λίπα ἀσκεῖν μάλλον ἐδόκουν, ἐπεκάλεσε. Idem Dio lib. LV. scribit Maecenatem primum aquae calidae piscinam Romae instituisse: πρῶτός τε, inquit, κολυμβήθραν θερμοῦ ὕδατος ἐν τῇ πόλει κατεσκεύασε. Priuatam verò piscinam domi Ciceronem habuisse, ipse indicat, cum inquit: *Latiorem piscinam voluissem, vbi iactata brachia non offenderentur.* Suetonius in Nerone cap. XXVII. *Epulas à medio die ad mediam noctem protrahebat, refotus saepe calidis piscinis, ac tempore aestiuo niuatis.* Lampridius autem scribit Elagabalum Imp. non nisi vnguen-

guento nobili, aut croco piſcinis infectis nataſſe. Plinius Iunior lib.II.Epiſt.ad Gallum: *Cohaeret*, inquit, *calida piſcina mirificè, ex qua natantes mare aſpiciunt.* Balnea publica, quibus populus Romanus lauaretur, M. Agrippa in Aedilitate ſua populo gratuita praebuit CLXX. *quae nunc*, inquit Plinius lib. XXXVI. cap. XV. *Romae ad infinitum auxere numerum*. Dionis verba ex lib. XLIX. ſunt haec: τότε βαλανεῖα προῖκα δι' ἔτους καὶ τοῖς ἀνδράσι καὶ ταῖς γυναιξὶ λούεσθαι παρέσχε, καὶ τοὺς κουρέας. Idem Dio lib. LIV. ſcribit, Auguſtum tonſores, & balnea gratis per diem vnũ populo dediſſe: Qua quidem munificentia Fauſtum quoque Syllae filium antea vſum fuiſſe dicit; qui oleum, & balnea per diem vnũ gratis populo praebuit. Dionis verba ſunt haec ex lib. XXXVII. Κἀν τῷ αὐτῷ τούτῳ χρόνῳ Φαῦστος ὁ τοῦ Σύλλου τοὺς ἀγῶνα τε μονομαχίας ἐπὶ τῷ πατρὶ ἐποίησε, καὶ τὸν δῆμον λαμπρῶς εἱστίασε, τά τε λουτρὰ καὶ ἔλαιον προῖκα αὐτοῖς παρέσχεν. Thermas quoque Agrippam populo legaſſe, ab ipſo Agrippinas appellatas, quibus ſine mercede lauaretur, idem Dio lib. LIV. ſcribit his verbis: Καὶ τότε γοῦν κήπους τέσφισι, καὶ τὸ βαλανεῖον τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ κατέλιπεν, ὥστε προῖκα αὐτοὺς λούεσθαι. & Capitolinus de Pio Imp. *Balneum*, inquit, *quo vſus fuiſſet, ſine mercede populo exhibuit.* Lampridius item in Alexandro Seuero: *Balnea*, inquit, *omnibus regionibus addidit, quae fortè non habebant: nam hodieq. multa dicuntur Alexandri.* Vtebantur autem in balneis tum ad fricandum corpus ſudoremq. eliciendum, tum ad abſtergendas ſordes, aenea ſtrigili, cuiuſmodi multae reperiuntur in antiquis ruderibus Thermarum. Auctor ad Herennium lib. IV. *Nam vt fortè*, inquit, *hic in balneas venit,*

nit, coepit postquam perfusus est, defricari. Defricabatur autem, vt videtur, strigili. & Suetonius in Vespasiano, cap. XX. *Valetudine prosperrima vsus est, quamuis ad tuendam eam nihil amplius quàm fauces, ceteraq. membra sibimet ad numerum in sphaeristerio defricaret.* Persius Sat. I.

I puer & strigiles Crispini ad balnea defer.

Iuuenal. Sat. III.

——— *& sonat vnctis.*

Strigilibus. &c. Nam vncti oleo strigilibus radebantur sudantes, deinde linteis ad id paratis tergebantur. Appuleius lib. II. de Asino: *Ac simul ex promptuario oleum vnctui, & lintea tersui, & cetera huic eidem vsui profer ociter, & hospitem meum produc ad proximas balneas.* Plinius lib. XXVIII. cap. IV. *Solum quoque remediorum maximum ab ipso sibi praestari potest, sicut linteorum strigiliumq. vehementia.* Martialis lib. XIV.

Pergamus has misit strigiles curuo destringere ferro:
Non tam saepè teret lintea fullo tibi.

& Iuuenalis Sat. III.

——— *pleno componit lintea gutto.*

Gutto enim Vnctores, vt inquit Varro, oleum lauantibus se in balneo guttatim fundebant; quod fiebat è vulgari cornu, siue vitro: nam è rhinocerotis potentiores tantum vtebantur. Iuuenalis:

——— *magno cum rhinocerote lauari.*

Qui solet &c. Vtebantur etiam ad oleum fundendum ampullis. Appuleius lib. II. Floridor. *Strigilem, inquit, & ampullam, ceteraq. balnei vtensilia nundinis mercari.* & Cicero lib. IV. de Finib. *Si ad illam vitam, quae cum virtute degatur, ampulla, aut strigilis accedat.*

dat. Vnde Suetonius in Augusto cap. LXXX. scribit cum nimio strigilis vsu cutem laesisse. *Sed & callis* (inquit) *quibusdam ex prurigine corporis, assiduoq. et vehementi strigilis vsu plurifariam contractis ad impetiginis formam.* Appuleius in Floridis refert, Hippiam illum multiscium, strigileculam ex qua sudor laberetur, sibimet ipsum fabricasse. Sic enim ait: *Etenim non pigebit me commemorare, quod illum non puditum est ostentare; qui magno in coetu* (sic enim legendum, non, *inceptu*) *praedicauit fabricatum se met sibi ampullam quoque oleariam, quam gestabat, lenticulari forma, tereti ambitu, pressula rotunditate, iuxtaq. honesta strigilecula, recta fastigatione* (sic enim scribendum, non, *fatigatione*) *clausulae, flexa tubulatione ligulae, vt & ipsa in manu capulo moraretur, & sudor ex ea riuulo laberetur*. Plinius Iunior lib. III. Epistola ad Macrum: *Solum balinei tempus studijs eximebatur, cum dico balinei, de interioribus: nam dum destringitur, tergiturq., audiebat aliquid, aut dictabat.* Strabo autem scribit lib. XV. Indos, cùm de corporis exercitationibus praecipuè fricationem probarent, non aerea, vel argentea, aut aurea, sed strigilibus hebeni glabris corpora laeuigasse. sic enim ait: Γυμνάσιον δὲ μάλιστα τρῖψιν δοκιμάζουσι, καὶ ἄλλως καὶ διὰ σκυταλίνων ἐβενίνων ὁμαλίζονται τὰ σώματα. Sed pro strigilib. delicatiores homines, & eos praecipuè, qui mala valetudine vterentur, spongijs interdum vti solitos fuisse tradit Plinius lib. XXXI. cap. vltimo, his verbis: *Praestant & strigilum vicem, linteorumq. affectis corporibus.* Cum autem ij, qui lauarentur, à seruis & ministris raderentur strigili aerea, Scipio Aemilianus, vt refert Plutarchus in Apophthegm. milites suos lauari prohibuit,

bibuit, nec non vnumquemq. eorum, qui se vngerent, ipsum se fricare iussit: quòd diceret, iumenta quae manus non haberent, alio fricante indigere: λέγεται δὲ, inquit, ἀπειπεῖν τῶν δὲ ἀλειφομένων τρίβειν ἕκαστον ἑαυτόν. τὰ γὰρ ὑποζύγια χεῖρας οὐκ ἔχοντα ἑτέρου τρίψαντος δεῖσθαι. Celebratur autẽ inter egregia veterum monumenta signum τοῦ ἀποξυομένου, idest, se ipsum destringentis, dicatum à M. Agrippa in thermis suis, quòd Tiberius Imp. cum in cubiculum suum transtulisset, efflagitanti populo restituit. De qua re ita refert Plinius lib. XXXIV. cap. VIII. *Fuit & alius Pythagoras Samius, initio pictor, cuius signa ad aedem Fortunae huiusq. diei sunt seminuda, vnde & laudata sunt. Plurima ex omnibus signa fecit, vt diximus, fecundissimae artis, inter quae destringentem se, quem M. Agrippa ante thermas suas dicauit; mirè gratum Tiberio principi: qui non quiuit temperare sibi in eo, quanquam imperiosus sui inter initia principatus; transtulitq. in cubiculum, alio ibi signo substituto; cùm quidem tanta populi Romani contumacia fuit, vt magnis theatri clamoribus reponi Apoxyomenon flagitauerit; princepsq. quamquam adamatum reposuerit.* Quod autem apud Plinium scripsimus, *Fortunae huiusq. diei*, debemus eam lectionem marmori Capitolino, in quo est. VICVS. FORTVNAE HVIVSQVE DIEI, cùm antea non solùm apud Plinium mendosè legeretur, *huiusce deae*, sed apud Ciceronem etiam libro de legibus secundo. De honestate lauandi videndus Valerius Maximus lib. II. cap. I. Plutarchus in Censorino, & Cicero lib. I. de Officijs. Erant enim balnea mixta, in quibus lauabantur viri & mulieres, praeter ea, quibus viri tantum vtebantur. Gracchus in oratione de

legibus

legibus promulgatis, apud Agellium lib.x. cap.III. *Nuper*, inquit, *Teanum Sidicinium Consul venit: vxorem dixit in balneis virilibus lauari velle. Quaestori Sidicino à M. Mallio datum est negotium, vti balneis exigerentur, qui lauabantur. Vxor renuntiat viro, parum citò sibi balneas traditas esse, & parum lautas fuisse &c.* Hadrianus autem Imp. primus viros discretos à mulieribus lauari edixit, vt scribit Spartianus in Hadriano: *Lauacra*, inquit, *pro sexibus separauit*. & Capitolinus in M. Aurelio: *lauacra*, inquit, *mixta summouit*. item Lampridius in Alexandro Seuero: *Balnea*, inquit, *mixta Romae exhiberi prohibuit*. De balneis publicis, quibus feminae tantùm lauarentur, facit mentionem Varro lib. VIII. de ling. lat. cum inquit: *Publicae* (sic enim legendom ex loco superiore, non *publicè*, refertur enim ad *balneae*.) *ibi consedit, vbi bina essent coniuncta aedificia lauandi causa; vnum vbi viri, alterum vbi mulieres lauarentur*. & Vitruuius lib. v. cap. x. satis apertè ostendit balnea virorum disiuncta à balneis mulierum fuisse, ita tamen, vt in ijsdem regionibus collocata essent *Vti caldaria*, inquit, *muliebria, viriliaq. coniuncta, & in ijsdem regionibus sint collocata: sic enim efficietur, vti vasaria ex hypocausto communis sit eorum vtrisque*. Plinius lib. XXXIII. cap. XII. *Videret haec Fabricius, & stratas argento mulierum balineas, ita vt vestigio locus non sit, cum viris lauantium*. Suetonius in *Augusto* cap. LXXX. *Vt mox*, inquit, *Accia publicis balneis abstinuerit*. Quod dictum de balneis mulierum intelligēdum est: in quibus Romanas feminas solijs etiā argenteis aliquando vsas fuisse, intelligi potest ex Plinij lib. XXXIII. cap. XI. cum ait: *Argento feminae lauentur, & nisi ar-*

gentea

gentea folia fastidiant, eademq. materia & cibis & probris seruiat, & loco supra prolato dixit: *Stratas argento mulierum balineas*. Lampridius in Alexandro scribit: Eunuchos balneis feminarum ab Alexandro praepositos fuisse. Tempus autem quo balnea paterent, indicat Lampridius in Alexandro, cum ait: *Addidit & oleum luminibus thermarum, cum antea, non antè auroram paterent, & ante solis occasum clauderentur.* Vopiscus in Tacito: *Thermas*, inquit, *omnes ante lucernam claudi iussit*. Balneorum vsum vsque ad Iustiniani tempora permansisse conijcimus ex Procopij lib. I. nam vsque ad Valentiniani imperiũ perdurasse apertè indicat Ammianus lib. XXVIII. Praefectus autem Vigilum, aduersus Capsarios, qui mercede seruanda in balneis vestimenta suscipiebant, iudex erat constitutus, vt constat ex Digest. lib. I. tit. XV. & lib. III. tit. II. & Vlpiano item, qui lib. I. Digest. Depositi, de hac re sic scribit: *Si vestimenta seruanda Balneatori data perierint.* Nam lauaturi, aut sudaturi vestimenta deponebant in Apodyterio, quem locum Celsus ponit in cella tepidaria, quòd in eo primum corpora nudarent, qui lauatum venissent. Quòd autem Apodyterium locus esset tepidus, conijci potest ex verbis etiam Ciceronis, quae habentur in lib. III. epist. I. ad Q. Fratrem: *In balnearijs*, inquit, *hypocausta in alterum Apodyterij angulum promoui, propterea quòd ita erant posita, vt eorum vaporarium* (omissis verbis: *ex quo ignis erumpit*: quae glossae sunt) *esset subiectum cubiculo*. Apodyterij meminit item Plinius Iunior lib. V. Epist. ad Apollonium: *Inde*, inquit, *Apodyterium balinei laxum*. & post: *Non longius Apodyterio superpositum est sphaeriste-*

risterium, quod plura genera exercitationis, pluresq. circulos capit. Inde Balnearij fures, qui vestimenta eorum, qui lauabantur, surripiebant. Catullus:

O furum optimè balneariorum.

Qui balneis praeerant, Balneatores dicebantur, quorum mentio est in antiqua inscriptione: ANTEROS. BALNEATOR. Erant autem plures, vt ostendunt alij scriptores, & Capitolinus in Claudio II. *Balneatorum,* inquit, *vnum, & ad balneas ligna.* Hi quadrantem exigebant ab ijs, qui lauabantur. Iuuenalis Satyr. II.

Nec pueri credunt nisi qui nondum aere lauantur.

& Satyr. VI.

Caedere Siluano porcum, quadrante lauari.

Horatius lib. I. serm. Satyr. III.

——— *dum tu quadrante lauatum*

Rex ibis &c. Sed lauandi & vngendi consuetudine iam explicata, dicendum nunc aliquid de prandio, & cena, vel potius primum de ientaculo, quod ante prandium ipsum sumebatur. Nam veteres antequàm pranderent, solitos fuisse ientaculum sumere, vel ex illo Dionis loco de Vitellio intelligi potest, in quo scribit eos, qui epulum Vitellio dabant vicissim, magno incommodo affici solitos, licet conuiuium ab vno minimè totum diem ageretur. Dabant enim alij ientacula, alij prandium, alij cenam, alij comessationes, veluti solatium pristinae satietatis. οἱ δὲ, inquit, *δειπνίζοντες σφᾶς ἐν μεγάλῳ κακῷ ἐγίνοντο, καί περ οὐδ᾽ ὅλης τῆς ἡμέρας οἱ αὐτοὶ ἑστίων αὐτόν, ἀλλ᾽ ἄλλοι μὲν ἀκρατίσασθαι παρεῖχον, ἄλλοι δὲ ἀριστῆσαι, ἕτεροι δὲ δεῖπνον, ἕτεροι μεταδόρπιά τινα πλησμονῆς παραμύθια.* Cum hoc Dionis loco consentiunt illa quae scribit Suetonius

nius in Vitellio, cap. XIII. *Epulas*, inquit, *trifariam semper, interdum quadrifariam dispertiebat, in ientacula, & prandia, & cenas, comessationesq*. Athenaeus item lib. I. refert ex auctoritate Philemonis, veteres vsos esse ientaculo, prandio, merenda, cena. Φιλήμων δὲ φησὶν, inquit, ὅτι τροφαῖς ἐχρῶντο οἱ παλαιοὶ ἀκρατίσματι, ἀρίστῳ, ἑσπερίσματι, δείπνῳ. Videtur autem Aeschylus illo versu:

——— σῖτον δ᾽ εἰδέναι διώρισα

Ἄριστα, δεῖπνα, δόρπα αἱρεῖσθαι τρίτα, dixisse ἄριστον, id, quòd Philemon vocauit ἀκράτισμα; Latini certè ientaculum appellarunt. Plautus Curculione:

Quid antepones Veneri ientaculi?

Callimachus αἰτίοις: Ientaculum proferto Ioui. Ientaculum Fulgentius exponit, cibi degustationem matutinam. Martialis in Apophoretis:

Surgite iam pueri, vendit ientacula Pistor,
Cristataeq. sonant vndiq. lucis aues.

Quale fuerit ientaculum apud veteres, videtur innuere his verbis Appuleius lib. I. de Asino: *En inquam paratum tibi adest ientaculum; & cum dicto manticam meam humero exuo, caseum cum pane properè ei porrigo*. Item Pomponius: *Nihil habens ientaculi praeter nauticum panem*. & Plutarchus Sympos. lib. VIII. φασὶ γὰρ, inquit, ἐκείνους ἐργατικοὺς ἅμα καὶ σώφρονας ὄντας, ἕωθεν ἐσθίειν ἄρτον ἐν ἀκράτῳ, καὶ μηδὲν ἄλλο. διὸ τοῦτο μὲν ἀκράτισμα καλεῖν, διὰ τὸ ἄκρατον. Quamuis hoc loco Plutarchus ἄριστον posuisse videatur, pro leui prandio, ex antiqua consuetudine: nam Festus ientaculum idem cum prandio fuisse dicit, & silatum alibi appellat, cum inquit: *Silatum antiqui pro eo, quod nunc ientaculum dicimus appellabant, quia ieiuni vinum sibi*

con-

conditum ante meridiem absorbebant. Sed postea ientaculum distingui à prandio coeptum, ita vt prius ientaculum sumeretur, deinde prandium, quod & ipsum breuissimum fuit. Ientaculi verò etymon ostendit Isidorus lib. xx. *Ientaculum*, inquit, *est primus cibus, quo ieiunium soluitur, vnde & nuncupatum.* Nigidius:

Nos ipsi ieiunia ientaculis leuibus polluimus.

Inde ientare dicebant, pro eo quod est matutinum cibum capere. Suetonius in Vitell. cap. VII. *Vt mane singulos iam ne ientassent, sciscitaretur.* Afranius Crimine:

Haec ieiunia ientauit. Idem Buccone adoptato:

Ientare nulla inuitat. Ientaculum, vt ostendimus, sequebatur prandium, quod designare videtur Seruius lib. I. Aeneid. cum scribit Romanos duobus tantùm cibis vsos esse, prandio scilicet (vt opinor) & cena, & in atrijs sedentes edere solitos fuisse. Confirmat hanc nostram opinionem Macrobius lib. III. cap. XVII. his verbis: *Et hae nimirum causae fuerunt, propter quas tot numero leges de cenis, & sumptibus ad populum ferebantur, & imperari coepit, vt patentibus ianuis pransitaretur, & cenitaretur.* & paulò post: *Deinde, vt non soli, qui prandia cenasue maiore sumptu fecissent, sed etiam qui ad eas vocati essent, atque omnino interfuissent, poenis legis tenerentur.* Prandij mentionem faciunt, cum alij scriptores permulti, tum in primis Hippocrates lib. II. de victus ratione, & in Oeconomico Xenophon, apud quem narrat Ischomachus se leuiter prandere, vt largius cenet. Quod eò libentius indicaui, ne cui fortè veterum quorundam & Isidori imponat auctoritas, qui negat pran-

dia in vſu antiquis fuiſſe. Galenus lib. VI. de tuenda valetudine dicit, ſe niſi tardius lauaret, cibum interdiu non ſumpſiſſe, & illum quidem cùm ſumeret, ſolo pane vti abſque potu: quoſdam verò oliuis, melle, atque id genus vſos eſſe, iuxtà Graecum illud δεῖπνον ἀφελὲς, ἄριστον ἄπυρον: vt videri poſſit prandium, ideſt cibus, quem interdiu ſumebant, leuis fuiſſe & ſimplex; cena verò largior & copioſior. Plutarchus etiam lib. Sympoſ. VIII. refert veteres Romanos καθ' ἑαυτοὺς prandiſſe parcè, cenas verò largè adhibitis conuiuis iniſſe. Eius verba ſunt haec: Καθ' ἑαυτοὺς γὰρ ἠρίστων ὀλιγηρῶς οἱ πάλαι ῥωμαῖοι, συνδειπνοῦντες τοῖς φίλοις. Quo loco ἀριστᾶν vſurpauit pro prandere. Moderatum item prandium deſignat Plinius lib. III. Epiſt. ad Macrum, cum inquit: *Poſt cibum, quem interdiu leuem, & facilem veterum more ſumebat.* itemq. Sidonius, cum ait: *Prandebamus breuiter.* & Horatius Serm. lib. I. Sat. V.

Pranſus non auidè, quantum interpellet inani
Ventre diem durare &c. & lib. II. Sat. IV.
——— *ille ſalubreis*
Aeſtates peraget, qui nigris prandia moris
Finiet, ante grauem quae legerit arbore ſolem.

Lampridius in Alexandro Seuero: *Egreſſus*, inquit, *balneas multum lactis & panis ſumebat, oua, deinde mulſum, atque his refectus aliquando prandium inibat, aliquando cibum vſque ad cenam differebat; prandit tamen ſaepius.* Sed videtur legendum: *Egreſſus balneas non multum lactis & panis, oua deinde & mulſum ſumebat. atque his &c.* Haec enim ſumebat, vt reficeret tantùm vires. Cicero etiam in quinta Tuſculana videtur leue & ſimplex prandium probaſſe,

cum

cum inquit: *Vita illa beata, quae ferebatur. plena Italicarum, Syracuſanarumq́. menſarum nullo modo mihi placuit, bis in die ſaturum fieri.* Ariſtoteles tamẽ praecipit in Problematum Sectione III. oportere prãdere largè, cenare parcè. & de Nerone ait Suetonius: *Prandebatq́. ad ſatietatem, vt non temerè ſuper cenam praeter Matianum malum, & modicam in ampulla potiunculam ſumeret.* Contrà Cornelius Celſus lib. I. cap. I. *Bis die potius, quàm ſemel cibum capere, & ſemper quàm plurimum, dummodo hunc concoquat.* Ex quibus locis ſatis conſtat prandio veteres vſos eſſe, ſiue leuius illud, ſiue largius ſumerent. Sex. Pomius: Cena, inquit, *apud antiquos dicebatur, quòd nunc prandium: Veſperna quae nunc cena appellatur.* Idem alibi: *Prandium ex Graeco dictum: nam meridianum cibum cenam vocabant.* Mihi tamen non liquet, quomodo prãdium ex Graeco ducatur. niſi fortè quòd πρὸ τοῦ ἐνδίου, hoc eſt ante tempus meridianum ſumebatur, inde dictum prandium Feſtus velit. nam Plutarchus Sympos. lib. VIII. ἄριστον ponit pro prandio, & κληθῆναι ἄριστον dicit ἀπὸ τῆς ὥρας. ἔνδιον γὰρ τὸ δειλινὸν vocari. Prandium veteribus in vſu fuiſſe, praeter ea quae adduximus, multis alijs ſcriptorum teſtimonijs confirmari poteſt; nos paucis his contenti erimus. Plautus in Amphitruone.

Illo die impranſus fui:
Non placet hoc me noctis eſſe, cenaui modo.

& in Captiuis:

Quò imus ad prandium &c.
Vbi cenemus inquam? in Bacchide:
Quid ſi ad te veniat de ſubito prandium, aut potatio,
Fortè aut cena &c.

Vbi ego tum accumbam?

M. Cato tit. CLVII. prandium agnoſcit, cum ait: *Si quem velis purgare, pridie ne cenet, & mane ieiuno dato* & Varro lib. II. de re ruſt. cap. X. *Cibus eorum debet eße interdiu ſeparatim, veſpertinus in cena.* Cicero in Verrem: *Quid ego iſtius prandia, & cenas commemorem.* Capitolinus in Macrino: *Si prandiſſet vel priuatim parciſſimus; in cena effuſiſſimus. Adhibuit conuiuio litteratos, vt loquens de ſtudijs liberalibus, neceſſariò abſtineret.* Hora prandij apud veteres, quae fuerit, intelligi poteſt ex Suetonij verbis in Caligula cap. LVIII. quae ſunt haec: *Nono Kal. Februarias, hora quaſi ſeptima, cunctatus an ad prandium ſurgeret, marceſcente adhuc ſtomacho pridiani cibi onere, tandem ſuadentibus amicis, egreßus eſt.* & in Claudio cap. XXXIV. *Beſtiarijs, meridianisq. adeò delectabatur, vt à prima luce ad ſpectaculum deſcenderet, & meridie dimiſſo ad prandium populo perſederet.* De meridianis autem gladiatoribus habetur apud Senecam lib. I. Epiſt. Poſt prandium Iſidorus ponit merendam, quam dicit cibum fuiſſe, qui declinante die ſumeretur, quaſi eſſet poſt meridiem edenda, & proxima cenae; vnde & antecena à quibuſdam vocabatur. Merendae mentionem facit Plautus in Moſtellaria. Item Nonius, qui ait dici merendam, cibum poſt meridiem. Feſtus tamen ſcribit merendam antiquos pro prandio dixiſſe, quod ſcilicet medio die caperetur: vt videri poſſit veteres merenda interdum pro prandio vſos fuiſſe. Hanc conſequebatur cena, quam Lamprias apud Plutarchum putat à Romanis παρὰ τὴν κοινωνίαν, dictam eſſe, quòd ſcilicet inter amicos conuiuium iniri ſoleret: nam δεῖπνον pro cena

ponit;

ponit;& addit: τὸ μὲν γὰρ δεῖπνον φασὶ κλίαν διὰ τὴν κοινωνίαν καλεῖσθαι. Iſidorus autem lib.xx.cap.II.de cena ita differit: *Cena vocabatur à commnnione veſcentium, κοινὸν, quippe Graeci commune dicunt. Vnde & communicantes, quòd communiter, ideſt pariter conueniant. Apud veteres enim ſolitum erat in propatulo veſci, & communiter epulari, ne ſingularitas luxuriam gigneret, Eſt autem cena cibus veſpertinus, quàm Veſpernam antiqui dicebant: in vſu enim non erant prandia.* Sed Iſidoro cum Feſto non conuenit, qui ſcribit: *Cena apud antiquos dicebatur, quod nunc prandium: Veſperna, quae nunc cena appellatur.* Cenae apud veteres hora erat adtributa aeſtate nona, hieme decima, vt ex Ciceronis epiſt.ad Paetum lib.IX.intelligitur, in qua ita ſcriptum eſt: *Accubueram hora nona, cum id litterarum exemplum in codicillis exaraui*; & ex Martialis epigrammate, quod adduximus ſuprà, in quo ſic habetur:

Imperat extructos frangere nona toros.

Itaq. Iuuenalis Sat.I. Marium tamquam intempeſtiuum conuiuam notat, quod hora octaua cenatũ veniſſet, hoc verſu:

Exul ab octaua Marius bibit & fruitur Dis
Iratis &c. cùm Martialis lib.II.dixerit.
Octauam poteris ſeruare, cenabimus vnà.

Erat enim octaua hora adſignata lauationi aeſtate, quam cena conſequebatur hora ſequenti, hoc eſt, nona: cùm hieme lauarentur nona, cenarent decima. Auctor ad Herennium lib.IV. *Viſit triclinium ſtratum &c. vos huc decima venitote.* Plinius Iunior lib. III.Epiſt.I. *Vbi hora balnei nuntiata eſt, eſt autem hieme nona, aeſtate octaua, in ſole, ſi caret vento. ambulat*

nudus. Deinde mouetur pila vehementer, & diu. nam hoc quoque exercitationis genere pugnat cum senectute. Lotus accubat, & paulisper cibum differt. interim audit legentem remissius aliquid, & dulcius. Per hoc omne tempus liberum est amicis vel eadem agere, vel alia, si malint. Apponitur cena non minus nitida, quàm frugi, in argento puro, & antiquo. sunt in vsu & Corinthia, quibus delectatur, & adficitur. Frequenter comoedis cena distinguitur, vt voluptates quoque studijs condiantur. Sumit aliquid de nocte, & aestate. Nemini hoc longum est, tanta comitate conuiuium trahitur. Idem in epistola ad Macrum eodem libro: *Surgebat,* inquit, *aestate à cena luce; hieme, intra primam noctis.* Quod autem dixit Plinius, balinei horam hieme nonam, aestate octauam fuisse, referendum est ad eam diei partitionem, quam suprà retulimus obseruatam à veteribus, qui solaria in horas tam noctis, quàm diei temporales, non aequinoctiales diuidebant; nam vt nũc diem, qui naturalis appellatur, diuidimus, in vigintiquattuor scilicet horas aequales ab occasu solis ad alterum occasum, hora nona erat, quae nunc apud nos vigesima prima, & decima quæ vigesima secunda. atque hoc modo intelligendum est illud Marci, cap. XV. & Lucae cap. XXIII. *Erat autem ferè hora sexta, & tenebrae factae sunt in vniuersam terram vsque in horam nonam:* hoc est vt nunc agimus, ab hora decima octaua, vsque ad horam vigesimam primam. nam mense Martio, quo illa gesta sunt, horae veterum temporales, vt tunc partiebantur, ferè pares sunt aequinoctialibus, ita vt prima hora diei ab antiquis appellata ciuilis, eadem sit cum hora decima tertia naturalis diei, vt nos partimnr. Secunda, eadem

dem

dem cum quarta decima. Tertia, cum quinta decima. Quarta, cum ſexta decima. Quinta, cum decima ſeptima. Sexta, cum decima octaua. Septima, cum decima nona. Octaua, cum vigeſima. Nona, cum vigeſima prima. Decima, cum vigeſima ſecunda. & ſic deinceps. Dicebatur autem cena, à diſcumbentium recto ordine recta, cui opponebantur ſportulae, & vt Graeci dicunt, δεῖπνον ἐν σπυρίδι. Suetonius de Auguſto cap. LXXIV. *Conuiuabatur aſſiduè, nec vnquam niſi recta, non ſine magno ordinum, hominumq. delectu.* & in Domitiano cap. VII. *Sportulas publicas ſuſtulit, reuocata cenarum rectarum conſuetudine.* hinc Martialis lib. VII. ad Domitianum:

Grandia pollicitus quantò maiora dediſti:
Promiſſa eſt nobis ſportula, recta data eſt. & lib. II.
En vocat ad cenam melior te Claſſice rectam.
& ruſſus lib. VII.
Rectam vocatus cur recurrit ad cenam.

Inde ſportula vſurpari coepit pro ipſo cibo. Iuuenalis Sat. III.

Nonne vides quanto celebretur ſportula fumo?

Vſurpatur etiam pro pecunia illa, quae cibi parandi cauſa dabatur. Martialis:

Dat Baiana mihi quadrantes ſportula centũ. & alibi:
Centum miſelli iam valete quadrantes, &c.
Regis ſuperbi ſportulae receſſerunt.

Cenae quidem ipſae, aliae erant publicae, aliae verò priuatae. Ex cenis publicis nominantur à ſcriptoribus in primis Pontificiae, de quibus dictum eſt in libro de Triclinio, & mentio fit ab Horatio lib. II. ode XIV. cum inquit:

——— *& mero*

 Tingit

Tingit pauimentum ſuperbo
Pontificum potiore cenis.

Nominãtur item Augurales, quae Adijciales etiam dicebantur, de quibus Plinius lib.x. cap. xx. *Pauonem*, inquit, *primus occidit Hortenſius adijciali cena ſacerdotij.* & Varro lib.III cap.VI.in codicibus manuſcriptis. *Primus*, inquit, *Q. Hortenſius Augurali adijciali cena poſuiſſe dicitur*. & Macrobius lib.III. cap. XIII. *Primus hos Q. Hortenſius Augurali adijciali cena dicitur appoſuiſſe.* Seneca lib.xv.epiſt.XCVI. *Et toties tamen ſeſtertio adijciales cenae fortiſſimis viris conſtiterunt.* Vt dubitari non poſſit, quin adijcialis ſincerum ſit, praeſertim adſtipulante Tacito, qui libro II. quaſi etymon eius vocis oſtendit illis verbis: *Rheſcuporis ſanciendo (vt dictitabat) Foedri conuiuium adijcit, tractaq́. in multam noctem laetitia per epulas ac vinolentiam.* Non tamen negarim extare apud me Plinij codicem à viro doctiſſimo collatum cum libro manuſcripto, in quo vox *adijcialis*, in *dapalis* mutata ſit; verùm, vt ſuſpicor, ex auctoritate Nonij Marcelli, qui dapalem cenam dictam ait, quòd ſit amplis dapibus plena, & exemplum Titinij affert ex Barbato, vbi eſt:

Toto ſit in foco de lignis mihi dapalis cena.

Vnde & *dapaticè excepti*, Plautus dixit, quod ſignificare ait Feſtus, magnificè. quo ſignificatu *dapſilis cena* dicitur à Suetonio in Veſpaſiano. Augurales igitur cenas, ſiue adijciales illas, ſiue dapales dicamus, deſignat Cicero lib. VII. epiſt. ad Gallum cum inquit: *In eos cum incidiſſem in cena Augurali apud Lentulum.* Saliares cenae celebrantur ab Horatio lib. I. Carm. ode. XXXVII. cum inquit:

nunc

——— nunc saliaribus
Ornare puluinar Deorum
Tempus erit dapibus sodales.

Cicero lib.v. epist.ix. ad Atticum. *Cum opiparè saliarem in modum epulati essemus.* Festus in Salios: *At Critolaus*, inquit, *Saonem ex Samothrace cum Aenea Deos Penates, qui Lauinium transtulerit, saliare genus saltandi instituisse, à quo appellatos Salios; quibus per omnes dies, vbicunq. manent, quia amplae ponuntur cenae, siquae aliae magnae sunt, saliares appellantur.* Appuleius lib.iv. *Vt equus quidem meus tanta copia, et quidem solus potitus, saliares cenas cenaße crederet.* Cereales cenae laudantur à Plauto his versibus in Menaehmis:

Cereales cenas dat, ita mensas extruit;
Tantas struices concinnat patinarias.
Standum est in lecto, siquid de summo petas.

Cenas autem Capitolinas celebrat Martialis his versibus:

Non Albana mihi sit comessatio tanti,
Nec Capitolinae, Pontificumq. dapes.

Cenae populares nominantur à Plauto in Trirummo, his versibus:

Quid tum si in aedem ad cenam venerit? &c.
Apposita sit cena, quam popularem vocant.

Cenae Triumphales habentur apud Plinium libro xiv. cap. xv. in quo est: *Quid? non & C. Caesar Dictator triumphi sui cena vini Falerni amphoras, Chij cados in conuiuia distribuit? Idem Hispaniensi triumpho Chium & Falernum dedit.* & Liuius in triumpho Manlij epulas scribit & cura & sumptu maiore apparari coeptas. Cenae Nuptiales describuntur

ab Appuleio his verbis, lib. VI. *Nec mora, cum cena nuptialis affluens exhibetur. Accumbebat summum torum maritus: Psychen gremio suo complexus, sic & cũ sua Iunone Iuppiter, ac deinde per ordinem toti Dei. Tunc poculum nectaris, (quod vinum Deorum est) Ioui quidem suus pocillator ille rusticus puer, ceteris verò Liber ministrabat, Vulcanus cenam coquebat. Horae rosis & ceteris floribus purpurabant, omnia Gratiae spargebant balsama. Musae quoq. canora voce personabant. Apollo cantauit ad citharam.* Cenae Natalitiae, quae fuerint, indicat Plautus Persa:

——— hoc age, accumbe,
Nũc diẽ suauẽ meũ natalẽ inter nos agitemus amoenũ:
Date illi aquam manibus, apponite mensam.

Cicero lib. II. Philippicarum: *Hodie non descendit Antonius. cur? dat natalitia in hortis:* Iuuenalis Sat. II.

Moris erat quondam festis seruare diebus,
Et natalitium cognatis ponere lardum,
Accedente noua, siquam dabat hostia, carne.

Ferales cenae ponuntur apud Festum in Feralia, de quibus Ouidius lib. II. Fast. ita cecinit:

Hanc, quia iusta ferunt, dixere Feralia lucem.
Vltima placandis Manibus illa fuit. Iuuenalis:
Ponitur exigua feralis cena patella.

Appuleius lib. IV. Florid. *Exclamauit viuere hominem, procul ignes amolirentur, cenam feralem à tumulo ad mensam referrent.* Et haec quidem de publicis veterum cenis. Dicendum nunc aliquid de priuatis, quarum aliquas nominat Tertullianus in libro de anima, cum inquit: *Quid putas futuram animam homicidae? aliquod credo pecus, lanienae & macello*

desti-

destinatum;vt perinde iuguletur, quia & ipsa iugulauerit;perinde decorietur, quia & ipsa despoliauerit;perinde in pabulum proponatur, quia & ipsa bestijs obiecerit eos,quos in siluis & aruis trucidauerit. Si ita iudicabitur;nonne illa anima plus solatij, quàm supplicij relatura est, quòd funus inter cocos pretiosissimos inuenit, quòd condimentis Apicianis & Lurconianis humatur, quòd mensis Ciceronianis infertur, quod lancibus splendidissimis sullanis offertur &c. Cum autem in vulgatis libris editum sit: *& ipsa bestijs infecerit os,quas in siluis:*nos emendauimus: *& ipsa bestijs obiecerit eos, quos in siluis*. & paulò post legendum existimamus: *Vt malit famae suae ornamenta,quàm gaudia*,non,*gaudeat*.Item:*Quod animal indues viro iusto Aeaco?* non, *De loco?* Sed cenas priuatorum,quae apud scriptores habentur,omnes persequi infinitum esset.nos insigniores aliquas ponemus,& in primis Cleopatrae, de quibus meminerunt Macrobius lib.III.cap.XVII. & Athenaeus lib.IV. in quo refert Cleopatram in Cilicia obuiam Antonio factam, regium conuiuium apparasse,in quo vasa omnia aurea, & gemmata fuerunt,singulari artificio elaborata,purpureisq. & auro intextis aulaeis tecti parietes, triclinia duodecim lectis strata. His adornatis,ad cenam Antonium cũ ijs quos libuit, Cleopatram inuitasse, eiq. tantam magnificentiam non sine stupore demiranti, surridentem dixisse,ilii donare se omnia. Postridie rursum ad cenam inuitato cum amicis & ordinum ductoribus,aduenientiq., instructo splendidius epulo effecisse, vt priora illa exigua viderentur, iterumq. dedisse illi omnia,ac ducibus singulis lectum in quo accubuerant; & pocula vt in mensas diuisa fuerant,

secum

ſecum auferre permiſiſſe: digreſſuris, ſiqui antecellerent dignitate, lecticas cum lecticarijs ſeruis; plurimis equos argenteis phaleris ornatos; omnibus Aethiopicos pueros, qui facibus praelucerent, repraeſentauiſſe. Die poſt quarto talenti ſumptu conuehendas eam roſas curaſſe, & ad profundam altitudinem conſterni pauimentum iuſſiſſe. Athenaei verba ſunt haec: Ἀπαντήσασα τῷ Ἀντωνίῳ ἡ Κλεοπάτρα ἐν Κιλικίᾳ, παρεσκεύασεν αὐτῷ βασιλικὸν συμπόσιον, ἐν ᾧ πάντα χρύσεα, καὶ λιθοκόλλητα περιττῶς ἐξειργασμένα ταῖς τέχναις. ἦσαν δὲ καὶ οἱ τοῖχοι ἁλουργέσι καὶ διαχρύσοις ἐμπεπετασμένοι ὕφεσι, καὶ δώδεκα τρικλίνια διαστρώσασα, ἐκάλεσε τὸν Ἀντώνιον, μεθ᾽ ὧν ἐβούλετο, ἡ Κλεοπάτρα. Τοῦ δὲ τῇ πολυτελείᾳ τῆς ὄψεως ἐκπλαγέντος, ὑπομειδιάσασα, ταῦτα ἔφη πάντα δωρεῖσθαι αὐτῷ, καὶ εἰς αὔριον παρεκάλει συνδειπνῆσαι πάλιν ἥκοντα μετὰ τῶν φίλων, καὶ τῶν ἡγεμόνων, ὅτε καὶ πολλῷ κρεῖττον διακοσμήσασα τὸ συμπόσιον, ἐποίησε φανῆναι τὰ πρῶτα μικρά, καὶ πάλιν καὶ ταῦτα ἐδωρήσατο. τῶν δ᾽ ἡγεμόνων ἐφ᾽ ᾗ ἕκαστος ἔκλιτο κλίνῃ, καὶ τὰ κυλίκια καθὼς ταῖς στρωμναῖς ἐμεμέριστο, ἑκάστῳ φέρειν ἐπέτρεψε, καὶ κατὰ τὴν ἄφοδον τοῖς μὲν ἐν ἀξιώμασι φορεῖα σὺν τοῖς κομίζουσι, τοῖς πλείοσι δὲ καταργύροις σκευαῖς κεκοσμημένοις ἵπποις. πᾶσι δὲ λαμπτηροφόροις παῖδας Αἰθίοπας παρέστησε. τῇ δὲ τετάρτῃ τῶν ἡμερῶν ταλανταίους εἰς ῥόδα μισθοὺς δέδωκε, καὶ κατεστρώθη ἐπὶ πυκνὰ βάθη τὰ ἐδάφη. Macrobius verò ſic habet: *His legibus annumerarem edictum de ſumptibus ab Antonio propoſitum, qui poſt Triumuir fuit, ni indignum crederem, inter cohibentes ſumptus Antonio locum facere; cuius expenſae in cenam ſolitae conferri, ſola vnionis à Cleopatra vxore conſumpti aeſtimatione ſuperatae ſunt. Nam cum Antonius quicquid mari, aut terra, aut etiam caelo gigneretur, ad ſatiandam ingluuiem ſuam natum exiſtimans, faucibus ac dentibus ſuis ſubderet: eaq. re captus, de Romano imperio facere vellet Aegyptium regnum; Cleopatra vxor, quae vinci à*

Roma-

Romanis nec luxuria dignaretur, sponsione prouocauit, insumere posse in vnam cenam sestertium centies. Id Antonio mirum visum: nec moratus, sponsione contendit digna sculna Munatio Planco, qui tam honesti certaminis arbiter electus est. Altera die Cleopatra pertentans Antonium, pollucibilem sanè cenam parauit, sed quam non miraretur Antonius: quippe qui omnia, quae apponebantur, ex quotidianis opibus agnosceret. Tunc regina arridens, phialam poposcit, cui aceti nonnihil acris infudit, atque illhuc vnionem demptum ex aure altera festinabunda demisit: eumq́. maturè dissolutum, vti natura est eius lapidis, absorbuit. Et quamuis eo facto sponsione vicisset, quippe cum ipsa margarita centies sestertium sine contentione valuisset, manum tamen & ad alterius vnionis aurem similiter admouit, nisi Munatius Plancus iudex seuerissimus superatum Antonium maturè pronuntiasset. Ipse autem vnio cuius magnitudinis fuerit, inde colligi poterit, quòd qui superfuit, postea victa regina, & capta Aegypto, Romam delatus, dissectusq́. est, & factae ex vna margarita duae, impositaeq́. simulacro Veneris, vt monstruosae magnitudinis, in templo, quòd Pantheum dicitur. Scripsimus autem apud Macrobium, non vt in vulgatis libris corruptè legitur, *dignus culina Munatio Planco*, sed, *digna sculna Munatio Planco*, secuti lectionem vetusti codicis, confirmatam testimonio Agellij, qui lib. xx. cap. x. docet sculnam ab antiquis dictum fuisse, quasi seculnam, id est, sequestrem, quòd eius fidem vtraque pars, quae sponsiones fecisset, sequeretur. Quae autem de dissecto vnione scripsit Macrobius, eadem leguntur apud Plinium lib. IX. cap. XXXV. his verbis: *Duo fuere maximi vniones per omne aeuum, vtrumq́.*

posse-

possedit Cleopatra, Aegypti reginarum nouissima, per manus orientis regum sibi traditos. Haec cum exquisitis quotidie Antonius saginaretur epulis, superbo simul ac procaci fastu, vt regina meretrix lautitiam eius omnem apparatumq. obtrectans, quaerente eo, quid astrui magnificentiae possit, respondit, *vna se cena centies* HS. *absumpturam. Cupiebat discere Antonius, sed fieri posse non arbitrabatur. Ergo sponsionibus factis, postero die quo iudicium agebatur, magnificam aliàs cenam, ne dies periret, sed quotidianam Antonio apposuit, irridenti, computationemq. expostulanti. At illa corollarium id esse, consumpturamq. se in ea cena taxationem confirmans,* (siuè vt est in V. C. *& consumpturam eam cenam taxationem confirmans*) *solamq. centies se* HS. *cenaturam, inferri mensam secundam iussit. Ex praecepto ministri vnum tantum vas ante eam posuere aceti, cuius asperitas visq. in tabem margaritas resoluit. Gerebat auribus tum maximè singulare illud, & verè vnicum naturae opus. Itaque expectante Antonio quid nā esset actura, detractum alterum mersit, ac liquefactum obsorbuit. Iniecit alteri manum L. Plancus iudex sponsionis eius, eum quoque paranti simili modo absumere, victumq. Antonium pronuntiauit homine irato.* (siue vt nos putamus legendum, *omine eirato.*) *Comitetur fama vnionis eius parem, capta illa tantae quaestionis victrice regina dissectum, vt esset in vtrisq. Veneris auribus Romae in Pantheo dimidia eorum cena.* Alexandri Magni cenam, itemq. regis Persarum describit Athenaeus loco supramemorato, in quo refert Menandrum, maximum cenae sumptum & immoderatum, statuere talentum; cùm tamen in cena regis Persarum referente Ctesia apud eundem Athenaeum,

naeum, talenta quattuor impenderentur in conuiuarum millia quindecim; Alexander autem Ephippo auctore, minas centum expenderet in conuiuas sexaginta, vel septuaginta. Capitolinus de cena L. Veri ita scribit: *Omne autem conuiuium aestimatum dicitur sexagies centenis millibus* HS. Cena pura apud Romanos quae fuerit, quaeri potest: videtur autem fuisse ieiunium quoddam, & abstinentia ciborum, qualem veteres in casto Cereris vsurpabant. Appuleius in Asclepio: *Hoc optantes, conuertimus nos ad puram, & sine animalibus cenam*. Graeci cenam sine sanguine dixerunt, ob quam scilicet nullae caederentur animantes, sed conuiuantibus olera tantùm, & terra nata apponerentur; & quam Plautus ob id, terrestrem cenam appellauit in Captiuis, & Diphilus apud Athenaeum lib. VI. cenam sine sanguine his versibus:

Ἐὰν δὲ πλάγιος καὶ λεπτὸς, δ' εὐθέως νοῶ
Ὅτι τοῦτό μοι τὸ δεῖπνον ἀλλ' οὐδ' αἷμ' ἔχει.

Ex fumo enim culinae parasitus de cena, an sine sanguine esset, coniecturam facit. Huiusmodi quandam cenam innuit Spartianus in Didio Iuliano, cum inquit: *Saepe autem nulla existente religione, oleribus, leguminibusq. contentus, sine carne cenauit*. S. Augustinus in Ioannem tractatu. CVII. & CXX. super illo loco: *Propter parasceuen Iudaeorum*. *Acceleratam*, inquit, *vult intelligi sepulturam, ne aduesperasceret, quando iam propter parasceuen, quam cenam puram Iudaei latinè vsitatius apud nos vocant, facere tale aliquid non licebat*. & vetus Glossarium, cenam puram interpretatur παρασκευὴν, siue, προσάββατον. Marcus XV. Καὶ ὀψίας ἤδη γινομένης, ἐπεὶ ἦν παρασκευὴ, ὅ ἐστι προσάββατον,

& vt

& vt Latinè vertit S. Hieronymus: *Et cum iam serò esset factum, quia erat parasceue, quod est ante Sabbatum*. Festus in Penem scribit offam penitam in cenis puris dari solitam fuisse. *Penem*, inquit, *antiqui codam vocabant, à qua antiquitate etiamnum offa porcina cum cauda in cenis puris, offa penita vocatur*. Huic quodammodo opponitur cena, quam Plautus ebriam vocat in Casina. Terẽtius verò dubiam in Phormione; Plauti versus sunt hi:

Facite cenam mihi, vt ebria sit:
Cenare lepidè, nitideq. volo. Terentius:
Cena dubia apponitur. Quid istuc verbi est?
Vbi tu dubites quid sumas potissimum.

Videtur enim opiparam cenam, & cibis conquisitissimis extructam vterq. significare. cuiusmodi narrãtur cenae Lurconianae M. Aufidij, de quo Plinius lib. x. cap. xx. & Apicianae, quarum meminit idem Plinius lib. x. cap. XLVIII. his verbis: *Phoenicopteri linguam praecipui saporis esse, Apicius docuit nepotum omnium altissimus gurges*. & lib. VIII. cap. LI. de suibus: *Adhibetur & ars iecori feminarum sicut anserum, inuẽtum M. Apicij, fico carica saginatis, ac satie necatis repente mulsi potu dato*. Sed liber manuscriptus habet, *fico arida*; & pro *satie necatis*, putamus legendum, *siti enectis*: ita enim postulat sententia, vt legatur, vel ex ijs, quae sequuntur. Lampridius in Elagabalo ita de Apicij cenis scribit: *Nunquam minus centum* HS. *cenauit, hoc est, argenti libris* XXX. *aliquando autem tribus millibus* HS *cenauit, omnibus supputatis, quae impendit: cenas verò Vitellij & Apicij vicit.* Item: *Comedit saepius ad imitationem Apicij calcanea camelorum, & cristas viuis gallinaceis demptas, lin-*

guas

guas pauonum & lusciniarum, quod qui ederet, epilepsia tutus diceretur. & post de Elagabalo: *Amabat sibi pretia maiora dici earum rerum, quae mensae parabantur, orexin conuiuio hanc esse asserens.* & alibi scribit Elagabalũ ad Apicij item imitationẽ exhibuisse aliquando Palatinis ingentes dapes extis mullorum refertas, & cerebellis phoenicopterum, & perdicum ouis, & cerebellis turdorum, & capitibus psittacorum, & fasianorum, & pauonum. Libet autem hic de veterum quoque parsimonia in cenis, quoniam de luxu dictum est, antiquum Senatus decretum proferre, quod refert Agellius lib. II. cap. XXIV. vel potius integrum caput Agellij ponam, vt legitur apud me ex veteris codicis collatione emendatum. *Legi*, inquit, *adeò nuper in Capitonis Atei conictaneis Senatus decretum vetus C. Fannio, & M. Valerio Messala. Cos. factum, in quo iubentur principes ciuitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutuitarent, idest mutua inter sese dominia agitarent, iurare apud Cos. verbis conceptis, non amplius in singulas cenas sumptus eße facturos, quàm centenos vicenosq. aeris, praeter olus, & far, & vinum: neque vino alienigena, sed patrio vsuros: neque argenti in conuiuio plus pondo, quàm libras centum illaturos. Sed post id Senatusconsultum, lex Fannia lata est, quae ludis Romanis, item ludis Plebeijs & Saturnalibus, & alijs quibusdam diebus in singulos dies centenos aeris insumi concessit, decemq. alijs diebus in singulis mensibus tricenos: ceteris autem omnibus diebus denos. Hanc Lucilius poeta legem signat, cum dicit:*

Fannij centussisq. misellos.

In quo errauerunt quidam commentariorum in Luciliũ

scriptores, quòd putauerunt Fannia lege perpetuos in omne dierum genus centenos aeris statutos. Centum enim aeris Fannius constituit, sicuti supra dixi, festis quibusdam diebus, eosq. ipsos dies nominauit. Aliorum autem dierum omnium in singulos dies sumptus inclusit, intra aeris aliàs tricenos, aliàs denos. Lex deinde Licinia rogata est, quae cum certis diebus, sicuti Fannia, centenos aeris impendi permisisset, nuptijs ducenos indulsit, ceterisq. diebus statuit aeris tricenos: cum & carnis aridae, & salsamenti certa pondera in singulos dies constituerit. Sed quidquid esset tum è terra, vite, arboreq. promiscuè, atque indefinitè largita est. Huius legis Liuius poeta meminit in Erotopaegnijs. Verba Liuij haec sunt; quibus indicat hoedum, qui ad epulas fuit allatus, dimissum, cenamq., ita vt lex Licinia sanxisset, pomis, oleribusq. instructam: Lex Licinia, inquit, introducitur, lux liquida hoedo redditur. Lucilius quoque legis istius meminit in his verbis: legem vitemus Licini. Postea L. Sulla Dictator, cùm legibus istis situ atque senio obliteratis, pleriq. in patrimonijs amplis helluarentur, & familiam, pecuniamq. suam prandiorum gurgitibus proluissent, legem ad populum tulit, qua cautum est, vt calendis, idibus, nonis, diebusq. ludorum, & ferijs quibusdam solemnibus HS. tricenos in cenam insumere, ius potestasq. esset: ceteris autem alijs diebus omnibus, non amplius ternos. Praeter has leges, Aemiliam quoq. legem inuenimus, qua lege non sumptus cenarum, sed ciborum genus, & modus praefinitus est. lex deinde Antia, praeter sumptum aeris, id etiam sanxit, vt qui Magistratus esset, Magistratumue captaturus esset, ne quò ad cenam, nisi ad certas personas itaret. Postremò lex Iulia ad populum peruenit Caesare Augusto imperante,

qua -

qua pro festis quidem diebus ducenti finiuntur: Calendis, Idibus, Nonis, & alijs quibusdam festis, trecenti: nuptijs autem & repotijs HS. *mille. Esse etiam dicit Capito Ateius edictum (Diui ne Augusti, an Tiberij Caesaris non satis commemini) quo edicto per dierum varias solennitates, à* CCC. HS. *adusque duomillia sumptus cenarum propagatus est, vt his saltem finibus luxuriae efferuescentis aestus coerceretur.* Scripsimus apud Agellium, *in Capitonis Atei Coniectaneis,* non vt vulgò legitur, *Collectaneis*; secuti auctoritatem vetusti codicis, qui tum hic, tum infrà lib. IV. cap. XIV. habet: *Cùm librum* VIII. *Atei Capitonis Cõiectaneorum legeremus*, non vt in vulgatis, *Collectaneorum*. atque haec scriptura satis ab ipso Agellio confirmatur duobus locis infrà lib. XIV. cap. VII. cum inquit: *Quod Ateius Capito in Coniectaneis scriptum reliquit.* & cap. VIII. *Ateius Capito in Coniectaneorum ducentesimo quinquagesimo nono.* Scripsimus item, *mutuitarent*, non, *mutitarent*, quo verbo vtitur Plautus; &, *dominia*, nõ *conuiuia*; in eo quoque vetustum codicem secuti, confirmatum praesertim Nonij auctoritate, qui scribit: *Dominus rursum appellatur conuiuij exhibitor: vnde & dominia, conuiuia.* Lucilius Sat. lib. XIII. *Primum dominia atque sodalitia tolluntur.* Item scripsimus: *Huius legis Liuius poeta meminit in Erotopaegnijs. Verba Liuij haec sunt:* non, *Laelius*, & *Laelij*. Sic enim habet vetustus codex, cuius lectionem confirmat Ausonius in centone nuptiali, cum inquit: *Quid antiquissimi poetae Liuij Erotopaegnion libros loquar?* Item: *Calendis, Idibus, Nonis, & alijs quibusdam festis trecenti: nuptijs autem ac repotijs,* HS. *mille*, non, *festiuis*, & *millies*, vt malè legitur in libris vulgatis. Legis

autem Fanniae, quam Agellius recitauit, meminit Plinius lib.x.cap.L. his verbis: *Gallinas saginare Deliaci coepere: vnde pestis exorta, opimas aues, & suopte corpore vnctas deuorandi. Hoc primum antiquis cenarum interdictis exceptum inuenio iam lege C. Fannij Cos.*XI.*annis ante tertium Punicum bellum, nequid volucrum* (siue *volucre*, vt est in libro manuscripto) *poneretur praeter vnam gallinam, quae non esset altilis: quod deindè caput translatum, per omnes leges ambulauit. Inuentumq. diuerticulum est, in fraude earum gallinaceos quoque pascendi lacte madidis cibis: multò ita gratiores approbantur &c.* Athenaeus lib.VI. nonnulla Fanniae legis capita refert, & in primis de numero conuiuarum, ait enim: Ἐκέλευε δὲ ὁ νόμος, τριῶν μὲν πλείονας ἔξω τῆς οἰκίας μὴ ὑποδέχεσθαι. κατ᾽ ἀγορὰν δὲ τῶν πέντε. τοῦτο δὲ τρὶς τοῦ μηνὸς ἐγένετο. ὀψωνεῖν δὲ πλείονος δυοῖν δραχμῶν καὶ ἡμίσους οὐκ ἐπέτρεπε. Κρέως δὲ καπνιστοῦ δεκαπέντε τάλαντα δαπανᾶν εἰς τὸν ἐνιαυτὸν ἐπεχώρει. καὶ ὅσα γῆ φέρει λάχανα, καὶ ὀσπρίων ἑψήματα. Praeter eas autem leges, quas Agellius adduxit de veterum parsimonia in cenis, Macrobius lib.III. cap. XVII. addit Orchiam, quam tulit C. Orchius Trib. pl. de Senatus sententia, tertio anno, quam Cato Censor fuerat. Summa autē eius legis præscribebat numerum conuiuarum. Item Didiam, cuius ferundae duplex causa fuit: Prima & potissima, vt vniuersa Italia, non sola Vrbs, lege sumptuaria teneretur: Italis aestimantibus Fanniam legem, non in se, sed in solos vrbanos ciues esse conscriptam. Deinde, vt non soli, qui prandia, cenasve maiore sumptu fecissent, sed etiam qui ad eas vocati essent, atque omnino interfuissent, poenis legis tenerentur. Atque haec satis superque de veterum

parsi-

parſimonia in cenis : nam illa quae de quorumdam potius illiberalitate , quàm parſimonia referuntur , ponenda non puto, vt de Didio Iuliano narrat Spartianus, tantae eũ parſimoniae fuiſſe, vt per triduum porcellum, per triduum leporem diuideret, ſiquis ei fortè miſiſſet. Cenam conſequebatur Comeſſatio, qui cibus poſt cenam ſumebatur. Inde comeſſari dicebant, poſt cenam epulari. Suetonius in Tito. c. VII. *Quòd ad mediam noctem comeſſationes cum profuſiſſimo quoque familiarium extenderet*. Et in Domitiano cap. XXI. *Conuiuabatur*, inquit, *frequenter, ac largè, ſed paenè raptim, certè non vltra ſolis occaſum, nec vt poſtea comeſſaretur*. Liuius lib. XL. *Demetrius iam cenatus, quin comeſſatum*, inquit, *ad fratrem imus?* Dictam autem comeſſationem à Græco verbo κῶμος, Varro ſcribit lib. VI. Feſtus in epitoma: *Comiſatio*, inquit, *à vicis, quos Graeci κώμους dicunt, appellatur: in his enim habitabant prius, quàm oppida conderentur. quibus in locis alij alios conuictus cauſa inuitabant*. Velius longus in libro de orthographia: *At in comiſatore*, inquit, *vtramque conſonantem ſimplicem ponamus: nam aut à comitate vox ducta eſt, aut à Graeco, παρὰ τὸν κῶμον. S. verò geminata vocis ſonum exaſperat*. Ex his igitur Scriptorum locis, quos adduximus, intelligere poſſumus, veteres Romanos ientaſſe, prandiſſe, cenaſſe, comiſaſſe: Sed ientaculum quidem, & comeſſationem paucorum hominum; prandium verò & cenam omnibus communem fuiſſe; & prandium quidem leuius, & ſecretum; cenam verò largiorem, & in propatulo cum amicis iniri ſolitam fuiſſe. Pranſuri autem veteres Romani, aut cenaturi, tres lectos ſternere ſoliti erant, à qui-

bus Triclinium Graeco nomine appellatur locus etiam ipse, in quo tres illi lecti sternerentur: Nam Seruius negans triclinium dici basilicam, aut cenationem, quam cenatiunculam vocat Sidonius, stipadio stratam, satis arguitur à Fabio Quintiliano, & Valerio Maximo, qui quod de Scopa loquens Cicero dixit conclaue, interpraetantur triclinium. Seruus qui sternendis lectis praeerat, quiq. ob id Lectisterniator dicitur à Plauto, curabat per Mediastinos, vt opinor, scopis mundari triclinium prius, quàm lecti sternerentur, vt indicat Plautus in Asinaria, cum ait:

Iussin' sceleste ab ianua hoc stercus auferri?
Iussin' columnis deijcier operas aranearum?
Iussi ne in splendorem dari bullas has foribus nostris?

& in Pseudolo:

Haec cum ego à Foro reuertor, facite vt offendam parata,
Vorsa, praesterga, strata, lautaq., coctaq. omnia vti sient.
Nam mihi hodie natalis dies est, decet eum omnes vos concelebrare. Item:
Tu esto Lectisterniator, tu argentum eluito, atq. extruito.

Iuuenalis Satyr. XIV.

Hospite venturo cessabit nemo tuorum:
Verte pauimentum, nitidas ostende columnas,
Arida cum tota descendat aranea tela:
Hic lauet argentum, vasa aspera tergeat alter.

Horatius lib. II. Serm. Sat. IV.

Magna mouent stomacho fastidia, si puer vnctis
Tractauit calicem manibus, dum furta ligurit:

Siue grauis veteri craterae limus adhæsit.
Vilibus in scopis, in mappis, in scobe quantus
Consistit sumptus? neglectis flagitium ingens.
Tene lapides varios lutulenta radere planta,
Et tyrias dare circum illota toralia vestes.

Eiusdem, vt opinor, Lectisterniatoris, siuè Mediastini munus erat, aulaeis & velis triclinium insternere, quæ puluerem exciperent, ne dapes inquinaret. Horatius lib. II. Sat. VIII.

Interea suspensa graues aulaea ruinas
In patinam fecere, trahentia pulueris atri
Quantum non Aquilo Campanis excitat agris.

Quae sanè aulaea in veteribus ex marmore tricliniis expressa sunt. Sternebantur autem lecti non solum in triclinio, sed interdum voluptatis causa variis etiam locis, in quibus tum publica, tum priuata conuiuia celebrabãtur. Nam Plinius lib. XII. cap. I. scribit: Licinium Mucianum Lyciæ legatum super platano cenasse cum XXVIII. conuiuis, largè ipsa toros praebente fronde. Itemq. Caium principem in Veliterno rure in platano itidem XV. conuiuarum ac ministerij capace triclinio, epulatam esse. Plinij verba, quia in promptu sunt, non proferam singula, sed tantum ea, quæ mendosa sunt, vt quomodo legi debeant, admoneam. *Dionysius*, inquit, *prior Siciliae tyrannus Rhegium in Vrbem transtulit eas, domus suae miraculum, vbi postea factum gymnasium, nec potuisse in amplitudinẽ adolescere, & alias fuisse in Italia, & nominatim Hispania, apud auctores inuenitur*. Putamus autem verba (*in vrbem*) glossema esse: & vocem *alias*, in *raras*, mutandam esse; nam *ἀραιὰς* habet Theophrastus, à quo hunc locum Plinius

 accepit

accepit. pro *Hispania* verò, vt est in libris vulgatis, legendum, *in Adria*, nam Illud Hispania, ex ea voce, quam diximus esse σπανίᾳ apud Theophrastum, factum est siue à Plinio, qui malè vertit; siue ab alio, qui Plinij locum contaminauit. Ad has autem sub vmbra platani compotationes pertinent illa Virgilij lib.IV. Georg.

Iamque ministrantem platanū potantibus vmbram.

Horatius lib.II. ode XI.

Cur non sub alta vel platano, vel hac
Pinu iacentes sic temerè, & rosa
Canos odorati capillos,
Dum licet, Assyriaq. nardo,
Potamus vncti? Ouidius lib.III.Fastor.
Plebs venit, ac virides passim disiecta per herbas
Potat, & accumbit cum pare quisq. sua
Sub Ioue pars durat, pauci tentoria ponunt:
Sunt quibus è ramis frondea facta casa est.

Cicero Philipp.lib.II. de Marco Antonio inquit: *Dat natalitia in hortis*. Virg.lib.VII. Aeneid.

Corpora sub ramis deponunt arboris altae,
Instituuntq. dapes, & adorea liba per herbas
Subijciunt epulis &c.

Sed in aedium superiore parte ad anni tempus apposita (vnde & *aestiua triclinaria ad frigus orientis spectantia* dixit Varro) ex communi consuetudine lecti sternebantur, à quibus, vt diximus, cenaculum ipsum, Graeco vocabulo Triclinīū est appellatum. Biclinium autem à duobus tantum stratis lectis videtur Plautus formasse, cum dixit in Bacchidibus: *Biclinium stratur &c.* &: —— *Iam facite,*
In biclinio cum amica sua vterq. accubitum eatis.

Quam-

Quamuis videri poſſit, biclinium apud Plautū non pro cenaculo, in quo duo eſſent lecti ſtrati, ſed pro lecto poſitum eſſe, in quo bini diſcumberent; quod magis placet: nam in veteribus marmoribus Romae multi huiuſmodi lecti reperiuntur, in quibus duo tantum diſcumbunt, menſa appoſita tripede. Reperitur item & vnus etiam lectulus, quem Scimpodium Scriptores vocant, & Grammatici interpretantur ἀτελὲς κλινίδιον μονοκοίτιον, quòd ſcilicet vilis eſſet, lectulus, & vnus tantū in eo accumberet. Vitruuius lib. VI. cap. X. ponit oecos quadratos, tam ampla magnitudine, *vt faciliter in eis*, vt inquit, *quattuor ſtratis triclinijs miniſtratorum ludionumq́. operis* (ita enim legendum, non vt in vulgatis, *miniſtrationum, ludorumq́.*) *locus poſſit eſſe ſpatioſus*. Athenaeus etiam lib. II. ſcribit apud antiquos fuiſſe oecos ſiue conclauia triclinia, tetraclinia, heptaclinia, & reliquis deinceps numeris lectorum diſtincta. ſic enim inquit: ὅτι καὶ τρίκλινοι οἶκοι, καὶ τετράκλινοι, καὶ ἑπτάκλινοι, καὶ κατὰ τοὺς ἑξῆς ἀριθμοὺς ἦσαν παρὰ τοῖς παλαιοῖς. Inde Phrynichū appellaſſe oecum ἑπτάκλινον, qui ſeptem lectos caperet; & ἐννεάκλινον, qui nouem. ſic enim ceciniſſe. ἑπτάκλινος οἶκος ἦν καλὸς, εἶτ' ἐννεάκλινος ἕτερος οἶκος. & Iulius Pollux lib. I. cap. VIII. docet oecum, triclinon, tetraclinon, pētaclinon, & decaclinon dici ex lectorum, qui ſterni poterāt numero ad magnitudinis rationē. λέγεται δὲ, inquit, οἶκος τρίκλινος, τετράκλινος, πεντάκλινος, καὶ δεκάκλινος, καὶ ἁπλῶς πρὸς τὸ μέτρον τοῦ μεγέθους ὁ τῶν κλινῶν ἀριθμός. Vt conijci poſſit locum à magnitudinis ratione, etiam ſi nullos haberet ſtratos lectos, oecum triclinon, tetraclinon, pentaclinon, declaclinon, appellatum eſſe, ſicut lectos triclinos, tetraclinos,

hexaclinos, à numero scilicet conuiuarum, quos capere possent. Itaq. Antiphanes Comicus apud Athenaeum videtur lectum triclinon dixisse, in quo tres discumberent. Συναγαγὼν, inquit, τρεῖς ὄντας εἰς τρίκλινον ἡμᾶς. Quamuis Athenaeus dicat τρίκλινον designari ab Antiphane hoc versu oecum, in quo tres lecti strati essent: Cùm tamen triclinium ponatur interdum non tantum pro loco, sed pro lecto etiam ipso discubitorio, vt intelligi potest ex versu Amphidis apud Athenaeum:

Οὐχ ὑποστρώσεις ποτὲ τρίκλινον;

& ex Vitruuij loco supra memorato, itemq. Varronis libro III. cap. XIII. de re rustica, in quo ait: *Erat, locus excelsus, vbi triclinio posito cenabamus*. Idem lib. I. cap. LVIII. triclinium pro lecto item vsurpauit, cum inquit: *In quo quidam etiam triclinium sternere solent cenandi causa*. & Plinius triclinia aerata, pro lectis dixit. sic etiam Cicero, referente Seruio, sterni triclinia, & in Foro sterni iubebat. Atq. huius vocis duplex notio induxit, vt videtur, Seruium in eum errorem, vt negarit triclinium significare basilicam ipsam, vel cenationem, in qua tres lecti sternerentur. Lectos tetraclinos videtur innuere Horatius illo versu ex libro Serm. I. Sat. IV.

Saepe tribus lectis videas cenare quaternos.

duodeni enim discumbebant in ternis lectis. Pentaclinos verò lectos significauit Cicero, cum dixit in Pisonem: *Graeci stipati, quini in lectulis, saepe plures, ipse solus*. Hexaclinon item innuit Martialis lectum, qui sex caperet lib. IX.

Et testudineum mensus quater hexaclinon.

Et Eubulus lectum heptaclinon dixit, qui septem discum-

discumbẽtes caperet, his versibus apud Athenaeum, quibus conuiua postulat sterni sibi lectum heptaclinon, & addi Sicula ceruicalia quinque: Θὲς ἑπτάκλινον. ἑπτάκλινος οὐ τόπος. καὶ πέντε κλίνας σικελικάς. λέγ᾽ ἄλλο τί; σικελικὰ προσκεφάλαια πέντε. sic enim leguntur hi versus in V.C. bibliothecae Farnesianae, cũ in vulgatis mutili sint, & sine poetae nomine. Plutarchus etiã scribit, Caesarem cum vellet populum epulis & spectaculis capere, excepisse eum tricliniorum in summa viginti duobus millibus, & post edita spectacula censu acto, pro trecentis viginti millibus ciuium, quot superiore censu fuerant, censa esse capita in totum centum quinquaginta millia. Graecè sic: ὁ δὲ Καῖσαρ τὸν δῆμον ἀνελάμβανεν ἑστιάσει καὶ θέαις, ἑστιάσας μὲν ἐν δισμυρίοις καὶ δισχιλίοις τρικλινίοις ὁμοῦ πάντας. & post: μετὰ δὲ τὰς θέας γενομένων τιμήσεων, ἀντὶ τῶν προτέρων δυεῖν καὶ τριάκοντα μυριάδων, ἐξητάσθησαν αἱ πᾶσαι πεντεκαίδεκα. Vt videri possit in triclinio, siue in lecto, collocatos tunc à Caesare conuiuas septem. Et Crassum idem Plutarchus scribit, cum Herculi polluceret, populo epulum dedisse decem millibus mensarum. sic enim ait: Ἡρακλεῖ μεγάλην θυσίαν ποιησάμενος, εἱστίασε τὸν δῆμον ἀπὸ μυρίων τραπεζῶν. Vt conijci possit infinitum fuisse numerum lectorum & conuiuarum. Scribit etiam Trebellius Pollio in Salonino, moris fuisse vt milites cum Imperatore discumberent: quod fieri nõ potuit nisi stratis multis pro numero militum tricliniaribus lectis. sic enim ait: *Nam cùm cingula sua plerique militantium, qui ad conuiuium venerant, ponerent, hora conuiuij Saloninus puer, siue Gallienus, his aureos constellatosq. baltheos* (sic enim legendum, non *constillatos*) *rapuisse perhibetur; & cum esset dif-*

ficile

ficile in aula Palatina requirere, quod periſſet, ac tacitis militibus viri detrimenta pertuliſſent, poſtea rogati ad conuiuium cincti accubuerũt. cùmq. ab his quaereretur, cur non ſoluerent cingulum, reſpondiße dicuntur: Salonino illud deferimus. Atq. hinc tractum morem, vt deinceps cincti cum Imperatore diſcumberent. Vt videri poſſit apud veteres aliquando plura, interdum pauciora ſtrata fuiſſe triclinia, pro numero ſcilicet conuiuarum, qui & ipſe itidem varius fuit. Nam idem Capitolinus ſcribit in Vero, celebratum ab eo aliquando conuiuium tale, in quo duodecim diſcubuerint, iuxtà δωδεκάθεον Auguſti celebrem cenam, cùm ſit notiſſimum dictum de numero conuiuarum: *ſeptem conuiuium, nouem conuitium.* Contrà verò Lampridius de Alexandro Seuero ait, offenſum eum aliquando multitudine conuiuarum, dicere ſolitum, ſe tamquam in theatro, & Circo tunc manducare. *Publica*, inquit, *conuiuia* (ſic enim legendum) *ea ſimplicitate egit, qua priuata, niſi cum numerus accubantium creſcebat.* Cùm tamen L. Verus referente Capitolino, diebus feſtis & Saturnalibus vernas etiam in triclinium admiſerit, non offenſus ſcilicet multitudine lectorum, & conuiuarum in iis cũ eo diſcumbentium. Sed tres tantum lectos conſueuiſſe antiquos ſternere, niſi cum cena publica daretur, aut cõuiuium exhiberetur ab Imperatoribus, (tunc enim tribus illis lectis adijciebantur alij pro numero conuiuarum) vel ex ipſo triclinij nomine iam oſtendimus, ad quod reſpexit Iuuenalis Sat. III. cum inquit:

Tertia ne vacuo ceſſaret culcita lecto. Vnde Plutarchus tradit Cleomenem cena quotidiana in tri-

clinio vſum eſſe per quã reſtricta & laconica. Quòd ſi legatos vel hoſpites exciperet, lectos præterea duos adiiciebant miniſtri, & menſam inſtruebant paulò ſplendidiorem, non condimentis vel bellariis, ſed fercula vt pleniora eſſent, & gratius vinum. Sublata autem menſa, alteram inferri ſolitam menſam tripedem, in qua crater aeneus poneretur vini plenus, & phialae argenteae binas heminas capientes, poculaq́. argentea admodum pauca, ex quibus cui liberet, bibebat: inuitum inuitari adbibendum neminem. Graecè ſic: τοῦ δὲ δείπνου αὐτοῦ τὸ μὲν καθημερινὸν ἦν ἐν τρικλινίῳ σφόδρα ξυνεσταλμένον καὶ λακωνικὸν, εἰ δὲ πρέσβεις ἢ ξένους δέχοιτο, δύο μὲν ἄλλαι προσπαρεβάλλοντο κλίναι. μικρῷ δὲ μᾶλλον οἱ ὑπηρέται τὴν τράπεζαν ἐπελάμπρυνον, οὐ καρυκείαις, οὐδὲ πέμμασιν, ἀλλ' ὡς ἀφθονοτέρας εἶναι τὰς παραθέσεις, καὶ φιλανθρωπότερον τὸν οἶνον. ἐπαρθείσης δὲ τῆς τραπέζης, εἰσεκομίζετο τρίπους, κρατῆρα χαλκοῦν ἔχων, οἴνου μεστὸν. καὶ φιάλας ἀργυρᾶς δικοτύλους δύο, ἐξ ὧν ἔπινεν ὁ βουλόμενος. ἄκοντι δὲ οὐδεὶς ποτήριον προσέφερεν. Athenaeus lib. IV. de Cleomene eadem ponit his verbis: Πολλῶν δὲ πρεσβειῶν παραγινομένων πρὸς αὐτὸν, οὐδέποτε ἑωρίστερον τοῦ κατειθισμένου συνῆγε καιροῦ, πεντάκλινόν τε διέστρωτο, οὐδέ ποτε πλεῖον. ὁπότε δὲ μὴ παρείη πρεσβεία, τρίκλινον, καὶ πρόσταγμα οὐκ ἐγίνετο δι' ἐλεάτρου, τίς εἴσεται ἢ κατακλιθήσεται πρῶτος, ἀλλ' ὁ πρεσβύτατος ἡγεῖτο ἐπὶ τὰς κλίνας, εἰ μή τιν' αὐτὸς προσκαλέσαιτο. Hoc autem addit tantum Athenaeus ad ea quae Plutarchus de Cleomene retulit, neminem apud eum à vocatore monitum, vt primus vel ſederet, vel accumberet, ſed ad lectos ducere conuiuas ſolitum, qui eſſet aetate prouectior, niſi aliquem ipſe vltrò vocaſſet. Triclinia verſatilia dixiſſe videtur Lampridius in Elagabalo cenatio-

nes

nes illas rotundas, quae vice mundi, vt ait Suetonius in Nerone, circumagerentur, quales erant in domo aurea Neronis, de quibus ita scribit Seneca libro epistolar. IV. *Vtrum tandem sapientiorem putas, qui versatilia cenationum laquearia ita coagmentat, vt subinde alia facies, atque alia succedat, & toties tecta, quoties fercula mutentur?* Ex quo loco videtur corrigendus Lampridius, qui & ipse de versatili hac cenatione loquens in Elagabalo, sic inquit: *Parasitis in secunda mensa saepè ceream cenationem*, (sic enim existimamus legendum, non vt in vulgatis codicibus, *cenam*) *saepe ligneam, saepè eburneam, aliquando fictilem, nonnunquam etiam vel marmoream, vel lapideam, ita vt omnia illis exhiberentur videnda de diuersa materia, quae ipse cenabat.* Verba Lampridij de triclinijs versatilibus sunt haec: *Oppressit in triclinijs versatilibus parasitos suos violis & floribus sic, vt animā aliqui efflauerint, cùm eripi ad summum non possent.* Suetonij de cenatione versatili haec: *Cenationes laqueatae tabulis eburneis versatilibus, vt flores ex fistulis, & vnguenta desuper spargerentur.* Triclinijs nomina Deorum quidam imponebāt, vt Lucullus, qui cenationi nomen Apollinis indidit, vndè celebratur illud: *cenabitur in Apolline.* Suetonius in Claudio cap. X. *Quùm quasi secretum eo desiderante, turbam summouerent, in diaetam, cui nomen est Hermaeum, recesserat. Alexander Seuerus Imp* (scribit Lampridius) *in matrem Mamaeam vnicè pius fuit, ita vt Romae in Palatio faceret diaetas nomine Mameae, quas imperitum vulgus hodie ad Mammam vocant.* Vsurpatur autem diaeta pro ipsa cenatione & triclinio, tum ab aliis, tum à Sidonio, qui ait: *Ex*

tricli-

triclinio in diaetam, siue cenatiunculam fit transitus. Itemq. Zeta, à Plinio Iuniore; quam tamen non à similitudine literae, vt sigma, sed ἀπὸ τοῦ ζῆν, quemadmodum & diaetam ἀπὸ τῆς διαίτης dictam putamus. Porrò lecti qui in triclinio sternebantur, & ob id tricliniares dicti, ex vno tantum latere mensae sternebantur: fuisse autem eorum longitudinem pedum sex, & paulò plus; latitudinem verò trium pedum, scribit Aristoteles in Mechanicis sectione xxv. Mensarum verò quae apponebantur longitudinem, parē fuisse lectis ipsis, altitudinem autē trium cubitorum, intelligimus ex versibus Euangeli poetae apud Athenaeum lib. XIV. in quibus quaeritur Parasitus necesse sibi esse, vt attollat se, siquid capere de mensa velit, cum eius altitudo cubitorum sit triū. Euangeli versus sunt hi:

Ὕψος τῆς τραπέζης πήχεων ἐστὶ τριῶν,
Ὥστε τὸν δειπνοῦντ' ἐπαίρειν εἴ τι βούλεται λαβεῖν.

Vt videri possit lectos paulò eminentiores mensis fuisse, iuxtà Plautinum illud in Sticho:

Standum est in lecto, siquid de summo petas.

quod Graecis Euangeli senarijs planè respondet. Erant autem in lectis his tricliniaribus, anaclinteria siuè accubita quaedam, in quibus reclinati conuiuae discumbebant, quae Virgilius spondas lecti dixisse videtur, cum cecinit:

Aurea composuit sponda, mediamq. locauit.

Lampridius verò in Elagabalo, accubita vocauit, cum inquit: *Nec cubuit in accubitis facilè, nisi ijs, quae pilum leporinum haberent, aut plumas perdicum, subalares saepe culcitas mutans.* & post: *Multis vilioribus amicis folles pro accubitis sternebat, eosq. reflabat pran*

denti-

dentibus illis, ita vt plerunq. subitò sub mensis reperirētur prandentes. Spartianus autē in Aelio vocat anaclinteria, his verbis: *Nam lectū eminentibus quattuor anaclinterijs fecerat, minuto reticulo vndiq. inclusum, eumq́. folijs rosae, quibus demptum esset album, replebat. iacensq́. cum concubinis, velamine de lilijs facto, se tegebat, vnctus odoribus Persicis. Iam illa frequentantur à nonnullis, quòd & accubationes, ac mensas de rosis, ac lilijs fecerit, & quidem purgatis.* Apparet autem anaclinteria, siue accubita, posita hic pro puluinis fuisse, quibus innixi conuiuae disiungerentur alter ab altero, dispositi quattuor illis locis, quos dicemus in lecto assignari solitos fuisse pro discumbentium gradu & dignitate. Seneca lib.I. de Ira: *Minus honorato loco positus irasci coepisti conuiuatori, vocatori, ipsi, qui tibi praeferebatur. Demens, quid interest, quàm lecti premas partem? honestiorem te aut turpiorem potest facere puluinum?* Inter lectos verò & oeci, siue triclinij parietes relinquebatur tantum spatij, quantum satis esset operis ad ministrandum, quae dicebantur ad pedes stare. Martialis in Zoilum lib. III.

At ipse retrò flexus ad pedum turbam.

& in Santram lib. VII.

Nec esculenta sufficit gulae praeda,
Misto lagenam replet ad pedes vino.

Sidonius lib.I. epist. ad Montium: *Retrorsumq́. conuersus, tamquam manibus aquam postularem, tantumq́. remoratus, quantum stipadij circulum celerantia ministeria percurrunt, cubitum toro reddidi.* Sic enim legendus est hic locus ex libro manuscripto. Suetonius in Caligula cap. XXXVI. *Quas plerumq. cum maritis*

ritis ad cenam vocatas, præterq. pedes suos transeuntes, diligenter ac lentè mercantium more considerabat. Ex quibus locis satis constat de spatio, quod diximus inter lectos, & triclinij parietes fuisse. Quòd verò ad pedes discumbentium starent ministri tricliniares, praeter eos locos, quos adduximus suprà, possumus etiam alijs exemplis confirmare. Seneca lid. III. de Beneficijs: *Seruus, qui cenanti ad pedes steterat*. Suetonius in Caligula cap. XXVI. *Quosdam*, inquit, *summis honoribus functos, ad essedum sibi occurrere* (siue vt est in manuscripto codice, *currere*) *togatos per aliquot passuum millia, & cenanti modò ad pluteum, modò ad pedes stare succinctos linteo, passus est*. Agretius item docet circumpedes dici obsequia seruorum. vnde Cicero lib. VIII. epist. ad Atticum, dixit: *Pollucem seruum à pedibus meum Romam misi*. Videndum autem an apud Suetonium loco supra memorato de Caligula, pluteus positus sit pro abaco, siue repositorio. nam si plutei sunt fulcra tori, siue septa, non duo dixit, sed idem: ipsum stetisse & ad pedes, & ad pluteum. Ad pedes autem Domini discumbentis stetisse mulierem peccatricem, vt apparet ministrantem, scribit S. Lucas cap. VII. his verbis: *Mulier, quae erat in ciuitate peccatrix, vt cognouit quòd Iesus accubuit in domo Pharisaei, attulit alabastrum vnguenti: & stans retrò secus pedes eius, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes eius, & vnguento vngebat*. Vnguento enim pedes discumbentium veteres vnxisse, infrà ostendemus prolatis Scriptorum testimonijs. Lecti autem, quos diximus tricliniares appellatos, priscis illis temporibus è stramento, & vt ait Varro, ex herba torta fiebant,

H vnde

vnde & tori appellati, qui à Graecis στιβάδες & στιβάδια, siue vt mauult Isidorus, stipadia dicti sunt. Plato lib. II. de Rep. Ἐπὶ κάλαμόν τινα παραβαλλόμενοι ἢ φύλλα καθαρὰ, κατακλινέντες ἐπὶ στιβάδων ἐστρωμένων, μίλακί τε καὶ μυῤῥίναις, εὐωχήσονται αὐτοί τε καὶ τὰ παιδία ἐπιπίνοντες τοῦ οἴνου ἐστεφανωμένοι. Plinius lib. VIII. cap. XLVIII. *Antiquis enim torus è stramento erat.* Inde Virgilius lib. V. dixit:

—— viridante toro consederat herbae.

& Appuleius lib. V. *Psyche teneris & herbosis locis, in ipso toro graminis suaue recubans.* Huiusmodi toros innuit Tibullus lib. II. eleg. V.

At sibi quisq. dapes, & festas extruet alte
Cespitibus mensas, cespitibusq. torum.

& Homerus multò ante lib. II. odyss. his versibus:

Εἷσεν δ' εἰσαγαγὼν, ῥῶπας δ' ὑπέχευε βαθείας,
Ἐστόρεσεν δ' ἐπὶ δέρμα ἰονθάδος ἀγρίου αἰγός.

Vnde Ouidius:

Qui poterat pelles addere, diues erat.

Postea lapidei (nam è candido marmore stibadium vite protectum describitur à Plinio in epistolis) & lignei fieri coeperunt, cuiusmodi innuit Horatius illo versu:

Si potes archaicis conuiua recumbere lectis,

& vt apertius dicit Dionysius Halicarnasseus, κλίνας ξυλίνας ἀρχαικὰς: quamuis alij legant τραπέζας, pro κλίνας, quòd mensae etiam ex ligno tunc fieri solerent: vnde & Seneca Tuberonis ligneos lectos refert, quales habentur apud Terentiũ Adelphis hoc versu:

Lectulos in sole iligneis pedibus faciundos dedit.

Talis fuit mensa tripes Horatij. Sed ex ligneis potissimùm citrei in maximo pretio fuerunt. Persius Sat. I.

non quicquid deniq. lectis
Scribitur in citreis &c. & Martialis lib. XII.
Gemmantes prima fulgent testudine lecti,
Et Maurusiaci pondera rara citri.

Postremò non solùm ebore operiri coeperunt, dicente Statio Sil. lib. III. sil. I. *Torus asper signis eburnis,* & Philone, κλίνας ἐλεφαντοκολλήτους, sed etiam testa testudinis secta in lamas eodem Philone scribente: τρίκλινα χελώνης ἢ ἐλέφαντος κατεσκευασμένα, καὶ τιμαλφεστέρας ὕλης, ὧν τὰ πλεῖστα λιθοκόλλητα, & Clemente Alexandrino, Paedag. lib. II. cap. III. κλίνας χρυσοσάκτους, καὶ χελώναις πεποικιλμένας κοίτας: vnde & testudinea triclinia venisse in vsum, cum antea fuissent lignea, refert Plinius lib. XXXIII. cap. XI. ex auctoritate Fenestellae. & lib. IX. cap. XIII. dicit testudinum putamina secare in laminas, lectosq., & repositoria his vestire Carbilium docuisse. Varro lib. VIII. de ling. lat. *Cur malimus habere lectos alios ex ebore, alios ex testudine?* Operiebantur & aere: vnde aerata triclinia ab eodē Plinio dicuntur inuecta in triumpho Cn. Manlij Asia deuicta, lib. XXXIV. cap. III. Itemq. argento: vnde κλίνας ἀργυρόποδας dixit Philo suprà citato loco. & Suetonius Caligulam scribit, Romae publico epulo seruum ob detractam lectis argenteam lamam carnifici tradi iussisse. Martialis lib. VIII.

An magis astuti derasa est vngue ministri
Brattea, de fulcro quod reor esse tuo.

Plinius lib. XXXIII. cap. XI. *Lectos verò,* inquit, *mulierum iampridem totos operiri argento, & triclinia quaedam, quibus argentum addidisse primus traditur Carbilius Pollio eques Romanus, non vt operiret, aut Deliaca specie faceret, sed Punicana. Idem & aureos fecit. nec*

multò post argentei Deliacos imitati sunt. & post: *Cornelius Nepos tradit ante Sullae victoriam, duo tantùm triclinia Romae fuisse argentea.* Incrustabantur & auro, vt ex Martialis lib. IX. apparet, in quo est:

Et crepet in nostris aurea lama toris.

Plinius lib. XXXIII. cap. XI. *Idem Carbilius & aureos lectos fecit:* quos χρυσοσάκτοις dixit Clemens Alexandrinus. Lecti verò tricliniares cum antea pellibus (vt Ouidius dixit) tegerentur, postea stragulis & quidem pretiosis insterni coeperunt, quae toralia dicta sunt. Varro lib. I. de vita populi Romani apud Festum: *Quòd frontem lecticae sternebant, ex ea herba torta, torum appellatum: hoc quod iniicitur, & nunc toral dicitur.* Idem de lingua latina lib. IV. *Quicquid insternebant, à sternendo stragulum appellabant.* Cicero Tusculana quinta: *Cùm se ille cupere dixisset, collocari iussit hominem in aureo lecto, strato pulcherrimo textili stragulo, magnificis operibus picto. Hinc stragulae vestes* apud eundem Ciceronem; *& picta stragula* apud Tibullum lib. I. Eleg. II. Haec Capitolinus in Vero vocat stromata Graeco vocabulo, cũ inquit: *In toro conuiuali condormiens, ita, vt leuatus cum stromatibus in cubiculum perferretur.* Graecos etiam strauisse lectos purpura & stragulis pretiosis, indicat Athenaeus lib. I. in quo adducit Platonem Comicũ inducentem quosdam, qui in lecto eburneis pedibus effulto stragulis tinctis purpura & ostro Sardiano, ornati cubarent. sic enim Graecè: κᾆτ' ἐν κλίναις ἐλεφαντόποσι, καὶ στρώμασι πορφυροβάπτοις, κἀν φοινικίσι σαρδιανικοῖσι κοσμησάμενοι κατάκεινται. Lampridius scribit Elagabalum Imperatorem cum priuatus esset, primum omnium toros aureis toralibus texisse: eundemq.

demq. postea Imperatorem factum, ex solido argento habuisse tum tricliniares, tum cubiculares lectos. Praeterea aestiua conuiuia coloribus exhibuisse, vt hodie prasinum, vitreum, alia die venetum deinceps exhiberet, semper variè per dies omnes aestiuos. Cũ autẽ notũ sit ab his coloribus nominatas esse quattuor illas agitatorũ factiones in Circẽsibus ludicris, quòd essent scilicet quattuor his coloribus distinctae, albo, russeo, prasino, & veneto. Et Capitolinus in Vero ita scribat: *Deniq. etiam praesens, & cum Marco sedens, multas à Venetianis est passus iniurias, quòd Prasinis contra eos faueret, nam & volucri equo Prasino aureum simulacrum fecerat, quòd secum portabat. In tanto autem equus ille honore fuit, vt ei à populo Prasinianorum saepe modius aureorum postularetur.* (ita enim legendus hic locus, non vt in vulgatis editionibus mendosissimè legitur: *quòd turpissimè contra eos faueret:* &, *vt ei à populo Parsinianorũ*) videndũ an legendũ sit apud Lampridiũ: *vt hodie prasinũ & rußeũ, alia die album, & venetum deinceps &c.* nã vitreum colorem eundem esse cum veneto constat inter eos, qui de coloribus scripserunt. Sternebãtur item lecti culcitis, vt ex Varrone, & Iuuenalis versu intelligimus, quem suprà protulimus. Paulus in lege. III. Dig. de suppellectili legata: *Supellectili,* inquit, *legata haec continentur: mensae, trapezophorã, delphicae, subsellia, scamna, lecti etiam inargentati, culcitae.* Cicero Tusculana quinta: *Collocemus in culcita plumea, psaltriam adducamus.* Contrà, in robore dicebantur accumbere, qui non in lectulis stragula veste instratis, sed in dura quadam materia aut ligno discumberent, vt de Spartiatis refert Cicero in ora-

tione pro L. Muraena his verbis: *Qui cotidianis epulis in robore accumbunt*. Duritiam autem victus Spartiatarum, qui super ligno soliti essent discumbere, ostendit Athenaeus lib. XII. cum inquit: καὶ κληθεὶς εἰς φιδίτιον, ἐπὶ τῶν ξύλων, κατακείμενος, καὶ δειπνῶν μετ' αὐτῶν. Stratis igitur, ita vt diximus, lectis, non vt scribit Cicero, hoedinis pellibus pisco more, sed iuxtà Virgilianum illud,

——— *stratoq. super discumbitur ostro*,

addebantur puluini, quibus cenantes inniterentur. Martialis lib. III.

Cubitis trudit hinc & hinc conuiuas,
Effultus ostro, sericisq. puluinis.

Huiusmodi puluinos Lampridius in Elagabalo *subalares culcitas vocat*. Fiebant autem è pluma, vt inquit Appuleius, delicata, cuius verba sunt haec ex lib. x. de Asino: *Quattuor eunuchi confestim puluinis pluribus ventosè tumentibus, pluma delicata, terrestre nobis cubitum perstruunt. sed & stragula veste, auro ac murice Tyrio depicta probè consternunt: ac desuper breuibus admodum, sed satis copiosis puluillis alijs nimis modicis, quis maxillas & ceruices delicatae mulieris suffulcire consueuerunt, perstruunt*. Athenaeus lib. IV. ponit. lectos quosdam permagnos, tanta impensa & tam egregia varietate elaboratos, vt vocatis ad cenam hospitibus, quidam cubito inniti puluinis cunctarentur, & qui antea in toto conuiuij spatio in nudo cubili perdurauerant, tum in lectis accumbentes, ne semel quidem puluinaribus cubitum fulcirent. sic enim Graecè: Καὶ πάλιν αὐτοῖς στρωμναί τε τοῖς μεγέθεσιν οὕτως ἐξησκημέναι πολυτελῶς, καὶ τῇ πολυτελείᾳ διαφόρως, ὥστε τῶν ξένων ἐνίους τῶν παραληφθέντων ὀκνεῖν τὸν

ἀγκῶνα

ἀγκῶνα ἐπὶ τὰ προσκεφάλαια ἐρείδειν. οἱ δὲ πρότερον ἐπὶ τοῦ κλιντηρίου ψιλοῦ διακαρτεροῦντες τῆς κλίνης παρ' ὅλην τὴν συνουσίαν τὸν ἀγκῶνα ἅπαξ ἐρίσειαν. Eubulus apud eundem Athenaeum lib.II. inducit conuiuam postulatem sibi sterni lectos quinque Siculos, & addi Sicula puluinaria quinq., cum inquit: καὶ πέντε κλίνας Σικελικὰς, καὶ Σικελικὰ προσκεφάλαια πέντε. Aliquando aggeratis, vt inquit Appuleius, in cumulum stragulis vtebantur pro puluinis. Sic enim ait lib.II. de Asino: *Ac sic aggeratis in cumulum stragulis, effultusq. in cubitum, suberectusq. in torum.* (sic enim legendum ex V. C. non vt in vulgatis, *effultisq. & suberectis.*) Pro puluinis Elagabalus folles siue vtres aliquando strauisse, qui à pedibus per pueros ad reflandum spiritum soluerentur, scribit Lampridius his verbis: *Multis vilioribus amicis folles pro accubitis sternebat, eosq. reflabat prandentibus illis, ita vt plerunq. subitò sub mensis inuenirentur prandentes.* Ex quibus verbis confirmantur etiam illa, quae suprà diximus, in lectis fuisse anaclinteria quaedam siuè accubita, hoc est, puluinos, quibus locati conuiuae, pro cuiusq. gradu & dignitate, dum cenarent, inniterentur. Lectos autem ascensuri, sumpta cenatoria veste, soleas deponebant, ne stragulas vestes pedibus foedarent. Ac de cenatoria quidem veste, quam exeuntes è balneo, depositaq. veste balneari, cenaturi sumebant, crebra mentio est apud veteres Scriptores: nam Capitolinus scribit Maximinum Iuniorem, cum esset puerulus, ad cenam ab Alexandro inuitatum in patris honorem, quòd ei deesset vestis cenatoria, ipsius Alexandri accepisse. & Cornelium Frontonem oratorem in Hadriano scribit Dio Cassius, cum ve-

ſperi à cena ſerò domum rediјſſet, intellexiſſetq́. ex eo cui patrocinium pollicitus erat, Principem ius reddere, veſte cenatoria indutum, vt erat, in ius veniſſe, eumq́. ſalutaſſe, non verbo Salue, quae matutina eſt ſalutatio, ſed Vale, quae veſpertina eſt, vſum. Graeca verba ſunt haec: Ἀμέλει δὲ καὶ Κορνήλιος φρόντων ὁ τὰ πρῶτα τῶν τότε ῥωμαίων ἐν δίκαις φερόμενος ἑσπέρας ποτὲ βαθείας ἐπανιών, καὶ μαθὼν παρά τινος ᾧ συνηγορήσειν ὑπέσχετο, δικάζειν αὐτὸν, ἔντε τῇ στολῇ τῇ δειπνήτιδι, ὥσπερ εἶχεν, ἐς τὸ δικαστήριον αὐτοῦ εἰσῆλθε, καὶ ἠσπάσατο οὔτι γε τῷ ἑωθινῷ προσρήματι τῷ χαῖρε, ἀλλὰ τῷ ἑσπερινῷ τῷ ὑγίαινε χρησάμενος. Has autem cenatorias veſtes Athenaeus vocat δειπνητικὰ ἐνδύματα, de quibus Martialis lib. x.

Pugnorum reus, ebriaeq́. noctis
Cenatoria mittit aduocato.

Petronius Arbiter: *Cenatoria repetimus, & in proximam cellam ducti ſumus, in qua tres lecti ſtrati erant.* Tricliniaria haec fortaſſe vocauit Plinius lib. VIII. cap. XLVIII. cum inquit: *Metellus Scipioni tricliniaria Babylonica ſeſtertium octingentis millibus veniſſe iam tunc, poſuit in Capitonis criminibus, quae Neroni principi quadrigies* HS *nuper conſtitere.* Sed vtebantur etiam & pallio in cenis, vt indicant tum alij, tum Plautus Bacchidibus:

——— pro lorica malacum capiam pallium,
Vbi mihi pro equo lectus detur, ſcortum pro ſcuto accubet. & Martialis lib. II.

Ad cenam venies, ſed ſic diuiſa recumbes,
Vt non tangantur pallia noſtra tuis.

Ouidius in Amoribus:

——— nec in lecto pallia noſtra ſedent.

Spartianus in Hadriano: *Ad conuiuium venientes* Sena-

Senatores stans excepit; semperq. aut pallio tectus discubuit, aut toga submissa. & in Seuero: *Habuit etiam illud omen imperij, cum rogatus ad cenam imperatoriã, palliatus venisset, qui togatus venire debebat, togam praesidiariam ipsius Imperatoris accepit.* Suetonius in Caesare: *Conuiuabatur adsiduè per prouincias duobus triclinijs, vno, quo sagati, palliatiq. altero, quo togati cũ illustrioribus prouinciarum discumberent.* Vtebantur & laenis. Persius Sat. I.

Hic aliquis, cui circa humeros hyacinthina laena est.
& Martialis de Lusco conuiua:
Et tectus laenis saepe duabus abit.

Festis autem diebus, & sollemnibus epulis albatos cenasse, conijcere possumus ex versibus Horatij lib. II. Serm.

Ille repotia, natales, aliosue dierum:
Festos albatus celebret, &c.

Xyphilinus etiam scribit, cùm diem festum agerent Romani, ob ingressum Teridatis, albatos omnes domibus suis albas hostias immolasse: *μάλιστα δὲ*, inquit, *ἡ ἀγορὰ ἐπεπλήρωτο. τὸ γὰρ μέσον αὐτῆς ὁ δῆμος λευχειμονῶν καὶ δαφνηφορῶν κατὰ τέλη εἶχεν.* Albatos etiam funebre conuiuium celebrasse, colligere possumus vel ex ijs, quae scribit Cicero in Pisonem: *Quis vnquam cenauit atratus?* Milites quoq. cenaturos, cingula & baltheos deposuisse ostendimus suprà ex Trebellio Pollione in vita Solonini: quae malè in vulgatis codicibus tribuitur Capitolino. De soleis autem ita habetur apud Plautum in Mostellaria:

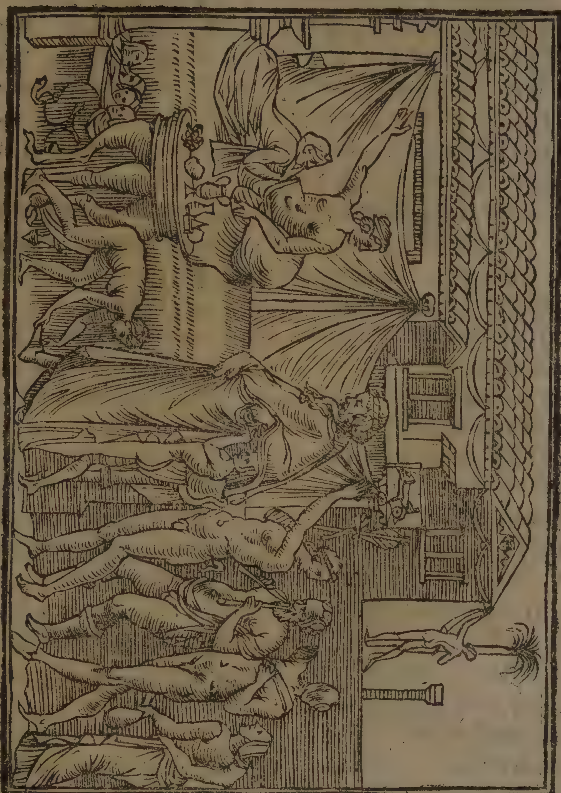
Cedo soleas mihi, vt arma capiã. & in Truculento:
Cedo soleas mihi, auferte mensam amabo. & post.
Deme soleas, cedo vinum.

Teren-

Terentius Heautontimorumeno:

Accurrunt serui, soccos detrahunt, video alios festinare, lectos
Sternere, cenam apparare. Horatius lib. II. Sat. vlt.
Et soleas poscit, tum in lecto quoq. videres
Stridere? Martialis lib. XII.
Bis Cotta soleas perdidisse se quaestus,
Dum negligentem ducit ad pedeis vernam,
Excalceatus ire coepit ad coenam. & alibi:
Defuerit si fortè puer, soleasq́. licebit
Sumere, pro puero proderit ipse sibi.

Plinius lib. IX. epist. ad Genitorem: *Quamuis lautissimam cenā &c. quàm multi, cum lector, aut lyristes, aut comoedus inductus est, calceos poscunt, aut non minore cum taedio recubant.* In antiquo etiam marmore bibliothecae Farnesianae, in quo duo discubitorij lecti expressi sunt, & mensa tripes vna, Sileno seni adsunt nudi Fauni duo; alter, vt accubituro, soleas demat; alter, vt inclinabundum sustineat, dum soleae detrahuntur: quibus detractis, vestem, vt diximus, cenatoriam sumebant. Sed marmoris antiqui Farnesiani, cuius modò meminimus, siue biclinium illud, siue alio nomine appellandum sit, exemplū hic subijcere operaepretium erit: nam id quod est in aedibus Maffeiorum, à Farnesiano nulla re alia differt, nisi quòd duos illos lectos, distinctius ponit. Vtrumque verò duos Satyros habet, alterum qui à Graecis dicitur ναρθηκοφόρος, quòd ad prohibendam ebrietatem gerat ferulam; alterum, qui tibijs paribus, dextris & sinistris, modos facit: vt videri possit marmor ipsum ad Bacchi festa pertinere.

In lectis autem his tricliniaribus veteres Romani prifcis illis temporibus fedentes, non accubantes epulabantur, vt fcribit Seruius lib. VII. Aeneid. & Ifidorus notat lib. XX cap. II. cum inquit: *Apud veteres Romanos non erat vfus accumbendi, vnde & confidere diceban-*

cebantur: *Maiores enim nostri* (inquit Seruius) *sedentes epulabantur, quem morem habuerunt à Laconibus & Cretensibus, vt Varro docet in libris de gente*, (vel vt habet Isidorus) *de vita populi Romani, in quibus dicit quid à quaq. gente traxerit per imitationem*. Itaq. apud Homerum sedent Heroes, non accumbunt, vt notat Athenaeus lib. I. in quo scribit hunc morem seruasse etiam interdum Alexandrum Magnum; qui vt refert Duris, aliquando quadringentos duces in sellis aureis & argenteis veste purpurea stratis sedentes ac reclinatos conuiuio excepit. Athenaei verba sunt haec: Καθέζονται ἐν τοῖς συνδείπνοις οἱ ἥρωες, οὐ κατακέκλινται. τοῦτο δὲ καὶ παρ' Ἀλεξάνδρῳ τῷ βασιλεῖ ἐνίοτε ἦν, ὥς φησι Δοῦρις. τετρακοσίους οὖν ποτὲ ἡγεμόνας ἑστιῶν, ἐκάθισεν ἐπὶ δίφρων ἀργυρῶν καὶ κλιντήρων ἁλουργοῖς περιστρώσας ἱματίοις. Postea institutum est, vt Varro ait in libro de vita populi Romani eodem Isidoro referente, vt viri discumberent, feminae sederent, quòd turpis videretur in muliere accubitus. Atque id exemplo fortasse Graecorum, apud quos turpe habebatur in conuiuio virorum accumbere mulieres: licet postea mulieres quoque accumbere coeperint, & in triclinio Gallieni concubinas eius accubuisse scribat Capitolinus, itemq. apud Ciceronem accubuerit Cytheris. Appuleius lib. I. antiquam consuetudinem expressit, cum inquit: *Intuli me, eumq. accubantem exiguo admodum grabatulo, & commodùm cenare incipientem inuenio; assidebat penès vxor, & mensa vacua posita erat*. Quae verba ex Luciano conuertit, qui ait: γυνὴ δὲ αὐτοῦ καθῆστο πλησίον. Atque hic quidem mos, vt inquit Valerius Maximus, à priscis hominibus ad Deos etiam trāslatus est: nam in Epulo Iouis, quod

in Capitolio Septemuiri Epulonum celebrabant, tribus ſtratis lectis (Ioui, ſcilicet, Iunoni, & Mineruae) Iouis quidem ſimulacrum in lectulo diſcumbens ſtatuebatur; Iuno autem & Minerua in ſellas ad cenam inuitabantur. Quod ſanè epulum in argenteo denario C. Coelij Caldi Septemuiri Epulonum expreſſum eſt, & apud Valerium Maximum habetur lib. II. cap. I. in quo refert, feminas in nuptijs cum viris cubantibus ſedētes cenitaſſe. Scribit item Velleius lib. II. Tiberium Imperatorem maiorem partem aeſtiuarum expeditionum ſedentem cenaſſe, properantem ſcilicet ad rem gerendam. & Plutarchus in apophth. tradit, Scipionem Aemilianum edixiſſe, vt milites ſui ſtantes incoctum obſonium prãderent; diſcumbentes autem panem vel pultem, & carnem coctam, aut elixatam cenarent. Plutarchi verba ſunt haec: προσέταξε δὲ ἀριστᾶν μὲν ἑστῶτας ἄπυρον ὄψον, δειπνεῖν δὲ κατακειμένους ἄρτον ἢ πόλτον ἁπλῶς, ἢ κρέας ὀπτὸν, ἢ ἑφθόν. Ad quam ſanè conſuetudinem reſpexit Liuius lib. XXXIV. cum inquit: *Pileati aut lana alba velatis capitibus Volones epulati ſunt alij accumbentes, alij ſtãtes; qui ſimul miniſtrabant, veſcebanturq́.* Conſueuiſſe autẽ veteres ſiuè branderent, ſiuè cenarẽt, in lectis, eo quo infra dicetur modo, accũbere, nõ ſedere, multis exẽplis probari poteſt. Plautus in Sticho:

Haud poſtulo equidem ſummo in lectulo accumbere.

& in Perſa:

Age age ergo tu Sagariſtrio, accumbe in ſummo;

& in Moſtellaria:

Non omnes poſſunt olere vnguenta exotica,
Sicut tu oles: neq. ſuperior accumbere.

Cicero lib. IX. Epiſt. *Accubuerat ſuper me Atticus.*

Vir-

Virgilius Aeneid. lib. II.

——— *Tu das epulis accumbere diuum.*

Columella lib. XI. cap. I *Villicus sit frugalitatis exemplum, nec nisi festis diebus accubans cenet.*

Iuuenalis Sat. I.

Vacuisq. toris tantum ipse iacebat.

Suetonius in Augusto. cap. LXXIV. *Ne toro quidem cubuisse aiunt, nisi humili & modicè instrato.* Athenaeus autem quaeritur lib. I. homines suae aetatis tantùm ab antiqua frugalitate excidisse, vt accumberent in conuiuijs: sic enim inquit: Νῦν δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἐκπεπτώκαμεν, ὥστε κατακεῖσθαι δειπνοῦντες. Appuleius lib. X. de Asino: *Et primum me quidem mensam accumbere suffixo cubito perdocuit.* Quibus verbis conuertit locum illum Luciani: Καὶ πρῶτον μὲν κατακλίνεσθαι ἐπὶ κλίνης ἐπ' ἀγκῶνος ἐποίησεν. Horatius lib. I. carm. ode XXVII.

——— *impium*

Lenite clamorem sodales,

Et cubito remanere presso.

Quamuis consueuerint conuiuantes, vbi epularum eos satietas coeperat, ciboq. distenti erant, in cubitum tunc maximè se reponere; quod idem Horatius hoc versu expressit:

Languidius in cubitum iam se conuiua reponit.

De cena Sertorij & Nasidieni, & locis in ea discumbentium, dicere supersedeo, quando de his copiosè tractatum est in commentario de Triclinio, & aliquibus locis in hoc ipso etiam libro. Illud tantũ hic addam, existimare me, versum illum Virgilianum;

Inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto,

non esse ad altitudinem tori referendum, sed altum torum dixisse Virgilium tori summum locum, in

quo discũberet Aeneas, quòd is locus esset dignior tertio, qui Achati assignatus erat: nam medius locus, in quo se Dido locauerat, ita dignior ceteris erat, vt post eum primus, deinde tertius numeraretur. Vnde Plautus videtur in Sticho dixisse:

Haud postulo equidem medio in lectulo accumbere:
Scis tu me esse imi subsellij virum. & Horatius:
——— *secutis omnibus imis.*

Plautus rursum in Persa:

Ergo oratores populi summates viri
Summi accumbent: ego infimatis infimus.

In imo autem solebant parasiti accumbere, & quos ad cenam Nasidieni (vt ait Horatius) Maecenas adduxerat vmbras. Qui lib. I. epist. ad Torquatum dixit:

——— *Locus est & pluribus vmbris.*

Vmbrarum autem erat in lecto quartus locus, in quo interdum accubuisse Hadrianum Imp. scribit Dio Cassius in eius vita his verbis: Ἀεί τε περὶ ἑαυτὸν καὶ ἐν τῇ ῥώμῃ, καὶ ἔξω, τοὺς ἀρίστους εἶχε. καὶ συνῆν σφίσι καὶ ἐν τοῖς συμποσίοις, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τέταρτος πολλάκις διωχεῖτο. (sic enim legendum, non vt vulgò habetur in exemplaribus, ᾠχεῖτο.) Quos autem vmbras dicit Horatius, Athenaeus σκιὰς dixit. & Plutarchus docet vmbras dictos esse, qui alium sequerentur ad conuiuium, cum ipsi inuitati non essent. sic enim scribit lib. VII. Sympos. τὸ δὲ τῶν ἐπικλήτων ἔθος, οὓς νῦν σκιὰς καλοῦσιν, οὐ κεκλημένους αὐτούς, ἀλλ' ὑπὸ τῶν κεκλημένων ἐπὶ τὸ δεῖπνον ἀγομένους. Suetonius item in Augusto, cap. LXIV. dicit Caium & Lucium Augusti ex Agrippa nepotes imo loco, idest infima parte lecti solitos fuisse accumbere, cũ Augustus vna cenaret. Nisi fortè pro imo loco, lecti ful-

fulcra dixerit Suetonius, ad quae prisco more seden tes cenitasse nobiles pueros Romanos auctor est Cornelius Tacitus. Verba Suetonij sunt haec: *Neq. cenauit vnà, nisi vt in imo loco assiderent: neq. iter fecit, nisi vt vehiculo anteirent, aut circà adequitarent &c.* Atq. hic ordo discumbentium in cena etiam Sertorij seruatus est, in qua tamen scribit Plutarchus Sertorium mutato accumbendi modo, supinum discubuisse. Quis igitur fuerit in lectis apud veteres accumbendi modus, video à nonnullis quaeri, quibus nos quid in antiquis marmoribus scalptum, & à veteribus Scriptoribus relatum obseruauerimus, iam exponemus. Non enim vno eodemq. modo in cenis sepulchralibus antiquos accubuisse, quo in conuiuijs discumbere soliti erant, tum Graeci & Latini Scriptores, tum ipsa marmora testantur. Nam in feralibus quidem cenis iacentes conuiuae, reclinata superiore parte corporis in cubitum sinistrum, inferiore in longum porrecta ponuntur, distentis aliquando cruribus, nonnunquam dextro poplite leuũ prementes genu; in conuiuijs verò, incuruatis interdum genibus, & dimidia parte corporis erecti, puluinisq. innixi; aliquando, vt est apud Pacuuium, incoxantes additis puluinis, principio quidem cenae proni in cibum imminent, iuxtà illud Plautinum in Milite:

Sed procellunt se, & procumbunt dimidiatim, dum appetunt.

(ita enim legitur in V. C.) exsaturati verò & cibo pleni, in cubitum se se reponunt, iuxtà Horatianum versum suprà prolatum:

Languidus in cubitum iam se conuiua reponet:

tunc

tunc enim ſupini, vt Sertorius in cena ſuprà memorata diſcubuiſſe dicitur(& vt inquit Lucianus in conuiuio Lapitharum, μικροῦ δεῖν ὕπτιοι κατακείμενοι)in veteribus triclinijs exprimuntur. Extat autem Romae antiquum ſtibadium è marmore ad ſimilitudinem ſigmatis Graecae litterae factum, in quo vt amicus meus homo doctiſſimus conijciebat ex loco Sidonij infra citato, conuiuae ipſi non incuruatis genibus procumbentes, ſed coxim, vt loquitur Appuleius, interpoſitis puluinis inſidentes, vt Sagarij apud nos ſolent ſedere, repraeſentantur. Erat enim Sigma lectus ſiuè torus, ad menſas rotundas accommodatus, quem ſemirotundum ſuggeſtum vocat Appuleius lib. v. cum ait: *Viſoq. ſtatim proximo ſemirotundo ſuggeſtu, propter inſtrumentum cenatorium, rata refectui ſuo commodum, libens accumbit*. Quòd autem formam, C, litterae Graecae repraeſentaret, Sigma vocabatur, vt apparet ex diſticho Martialis in Apophoretis:

Accipe lunata ſcriptum teſtudine Sigma:
Octo capit, veniat quiſquis amicus erit.

Sigma verò litteram apud Graecos ſimilem fuiſſe arcui Scythico, docet Athenaeus adducto Agathonis verſu lib. x. apud quem cum vellet quidam tertiam litteram nominis ΘΗΣΕΥΣ imperito cuidam litterarum indicare, oſtendit illam ſimilem eſſe arcui Scythico. ſic enim ait:

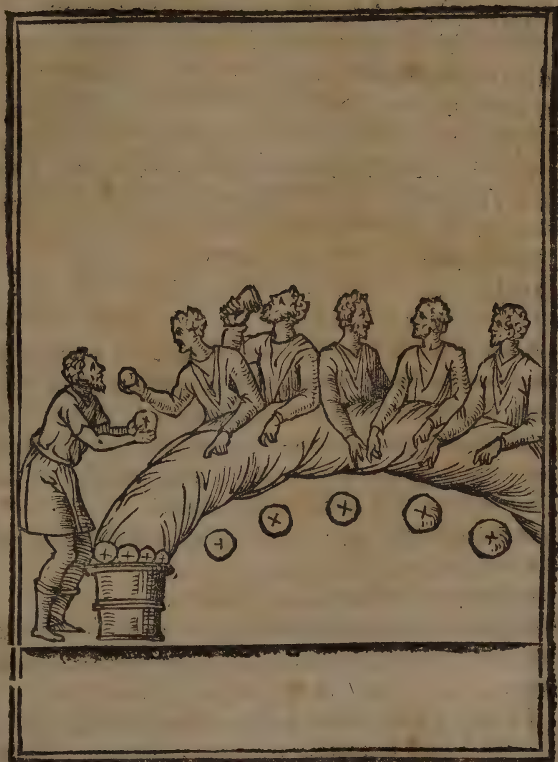
Σκυθικῷ τόξῳ τρίτον ἦν προσεμφερές.

De Sigmate ita ſcribit Lampridius in Elagabalo: *Primus*, inquit, *inuenit Sigma in terra ſternere, non in lectulis, vt à pedibus vtres per pueros ad reflandum ſpiritum ſoluerentur*. & poſt: *Illud ſanè mirum videtur*,

quod dicitur ab eo factum, vt de croco Sigma strauerit, cum summos viros rogasset ad prandium, pro eorum dignitate se dicens foenum exhibere. Septem autem conuiuas capiebat, licet Martialis in eo versu, quem suprà protulimus, dixerit: *Octo capit.* nam lib. x. verius locutus est, cum dixit in epigrammate:

Septem Sigma capit, sex sumus, adde Lupum.

Itaq. Lampridius refert haec de Elagabalo: *Habuit hanc consuetudinem, vt octo caluos rogaret ad cenam, item octo luscos, & item octo podagrosos, octo surdos, octo nigros, octo longos, & octo pingues, cum capi non possent omnes vno Sigmate, vt de his omnibus risus citaret.* Sidonius lib. II. epist. ad Domitium: *Ita vt ministeriorum sese non impediente famulatu, tot possit recipere sellas, quot solet Sigma personas.* sic enim emendandus hic locus, cùm in vulgatis libris corruptè legatur. Antisigma verò vocabatur, qui ex altera parte ponebatur semicirculus, siue semirotundus (vt verbis vtar Appuleianis) suggestus, qui media interposita rotunda mēsa, integrum efficiebat circulum. Sed Sigma ipsum, vt in antiquo marmore reperitur, nisi aliquod in eo haereat fabrile erratum, hic subijciendum curauimus. Extat enim aliud, & quidem prorsus simile Sigmatis Romae item fragmentum, in quo conuiuae ipsi, genibus incuruatis, eo quo supra diximus modo, expressius ponuntur. Quin & alia plura reperiuntur Romae Sigmata siue stibadia ex marmore, in quibus eo quo dictum est modo iacentibus conuiuis, mensa apposita est rotunda tripes, non modo ferculis extructa, sed poculis etiam vinarijs, de quibus dicetur infra.

His igitur modis, quos ſuprà diximus, in triclinio diſcumbentibus Romanis, dabantur à miniſtris vnguenta, & coronae, vel vt eſt in marmore Farneſiano, taeniae ſiue faſciae quaedam, quibus frontem conuiuae vincire ſoliti erant; quòd ijs crederent ebrietatem impediri. Vnguentis verò liniebant non

modo caput, vt infrà dicetur, ſed pedes etiã diſcumbẽtiũ, vt indicat Athenaeus pluribus locis, & lib. XII. in quo adducit Antiphanem poetam in Alceſtide inducentem quendam, qui oleo diſcumbentis pedes vngeret; & itidem in Metragyrte ancillam quandam, quae oleo primùm pedes illineret diſcumbentis, ac deinde crura. ſic enim inquit: Ἀντιφάνης δὲ ἐν Ἀλκήστιδι, ἐλαίῳ ποιεῖ τινὰ χριόμενον τοὺς πόδας. καὶ ἐν Μητραγύρτῃ δὲ φησί:

Τὴν τε παῖδ' ἀλείμματα

Παρὰ τῆς θεοῦ λαβοῦσαν,

Εἶτα τοὺς πόδας ἐκέλευσεν

Ἀλείφειν πρῶτον, εἶτα τὰ γόνατα. Vngebant autem pedes oleo tum Baccharino, tum Amaracino, vt innuit idem Athenaeus prolatis verſibus ex Trophonio Cephiſodori, quibus cum alter peteret emi ſibi Baccharinum vnguentum vngendis pedibus hoc verſu:

Καὶ τοῖς ποσὶ πρίω χωρὶς μοι βακχάρινον.

alter reſpõdet: Baccharinum ego tui pedibus emam? hoc verſu:

Βάκχαριν τοῖς σοῖς ποσὶν ἐγὼ πρίομαι;

Sed Amaricino etiam vſos aliquando fuiſſe intelligi poteſt ex Amphidis verſu, quem citat idem Athenaeus:

Τὸν πόδα δ' ἀμαρακίνοισι μύροισι τρίψουσι τὸν ἐμόν.

Vſi etiam ſunt vngendis pedibus Aegyptio vngento, cuius meminit Athenaeus libro ſuprà memorato, ſcribens, veteres in vnguentorum vſu fuiſſe curioſos, & vnicuiq. parti corporis idonea vnguenta adſignaſſe: nam pedes & crura Aegyptio vnguento; maxillas & vbera, Phoenicino; vtrumq. bracchium Sylimbrino; ſupercilium & comam Amaracino; cer-

uicem

uicem & genua Serpullino vnxisse. itaq. adducit Antiphanis testimonium, qui ait:

Λοῦται δ' ὃς ἐκ χρυσοκολλήτου κάλπιδος,
Μύρῳ αἰγυπτίῳ μὲν τοὺς πόδας, καὶ τὰ σκέλη,
Φοινικίνῳ δὲ τὰς γνάθους καὶ τὰ τιτθία,
Συσιμβρίνῳ δὲ τὸν ἕτερον βραχίονα,
Ἀμαρακίνῳ δὲ τὰς ὀφρῦς, καὶ τὴν κόμην,

Ἑρπυλλίνῳ δὲ τὸ γόνυ καὶ τὸν αὐχένα. Idem autem Athenaeus lib.xv. scribit moris fuisse apud Athenienses, vt delicatorum pedes vnguento vngerentur. Sic enim ait: ἔθος δὲ ἦν παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τοὺς πόδας τῶν τρυφώντων ἐναλείφειν μύροις, &c. Ad quem morem respexit Plinius lib.xv.cap.III.cum inquit: *Vidimus etiam vestigia pedum tingi, quod M.Othonem monstraße Neroni principi ferebant*. Sed non tantum pedes, sed caput etiam (vt diximus) vngebant, praecipuè Nardino. Tibullus lib.II.eleg.II.

Illius puro distillēt tēpora nardo. & lib.III.eleg.VII.
Iam dudum Tyrio madefactus tempora nardo.

& Horatius:

Nardi paruus onyx eliciet cadum.

Celebratur autem praecipuè nardinum id, quod ex *spicis nardi* conficiebatur, quale *spicati nardi* dicitur à S.Marco; & à S.Ioanne, *nardi pistici*: nisi fortè illud *pistici* factum sit ex verbo *spicati*, vt aliae multae voces è Latio in Graeciam aduectae, & è Graecia itidem in Latium transportatae, quas leuiter interdum immutatas esse constat. Achaeus in Vulcano Satyrico apud Athenaeum lib.XIV.dicit totum se corpus discumbentis conuiuae fragranti vnguento liniturū, cum ait:

Μύρῳ σε χρίσω πάμπαν δ' ὀσμῷ δέμας.

Ὕδωρ δὲ νίψαι χεῖρας ὃ πρόσθεν δίδως,
Καὶ τράπεζαν ἐκποδὼν ἐπαίρεται. Catullus:
Cenabis bene mi Fabulle apud me, &c.
Nam vngentum dabo &c. Horatius lib. I. ode III.
Cur non sub alta vel platano, vel hac
Pinu, iacentes sic temerè, & rosa
Canos odorati capillos,
Potamus vncti? & lib. II. ode VII.
Fregi coronatus nitentes,
Malobathro Syrio capillos. & alibi:
I, pete vnguentum puer & rosas.
& lib. III. ode XXIX.
Cum flore Maecenas rosarum, &
Pressa tuis balanus capillis,
Iamdudum apud me est. Item:
Huc vina, & vnguenta, & nimium breues
Flores amoenae ferre iube rosae. Item:
—— *funde capacibus*
Vnguenta de conchis: quis vdo
Deproperare apio coronas
Curatue myrto? Lucretius lib. IV.
—— *conuiuia, ludi*
Pocula crebra, vngenta, coronae, serta parantur,
Iuuenalis Sat. XI.
—— *putere videntur*
Vnguenta atq. rosae &c. & Sat. XV.
Vnguenta & flores, multaq. in fronte coronae.

Coronis autem vnguento delibutis vtebantur ad prohibendam ebrietatem. Plautus Amphitruone:
Capiam coronam mihi in caput, assimulabo me esse ebrium.

Cicero pro Sex. Roscio: *Ipse verò quemadmodum com-*

composito & delibuto capillo passim per Forum volitet.

Propertius lib. III. eleg. IV.

Me iuuat & multo mentem vincire Lyaeo,
Et caput in verna semper habere rosa.

& alibi:

Cum tua praependent demissae in pocula sertae.

Ouidius lib. v. Fast.

Tempora sutilibus cinguntur tota coronis,
Et latet iniecta splendida mensa rosa.

Martialis lib. II.

Frange toros: pete vina: rosas cape: tingere nardo:

& lib. v. ad ministros:

Pinguescat nimio madidus mihi crinis amomo,
Lassenturq́. rosis tempora sutilibus. & lib. XIII.
Dat festinatas Caesar tibi bruma coronas:
Quondam veris erant, nunc tua facta rosa est.

Ex ramentis autem argenti fiebant coronae tunc, cũ rosae hieme non erant. Coronis autem, quas diximus è floribus necti solitas, conuiuae vtebantur, vt scribit Aristoteles, *ἐν τοῖς συμποσίοις δ' ἐτηρίαν καὶ ἀφθονίαν ἀντιλόμενοι τροφῶν*. Itaq., vt docet Athenaeus, coronabant non tantùm caput, & frontem, sed collum etiã, vt ostendit Horatius lib. II. Sat. III.

——— potus vt ille
Dicitur ex collo furtim carpsisse coronas,
Postquam est impransi correptus voce ministri.

Tibullus lib. I. eleg. VII.

Illius è nitido stillent vnguenta capillo,
Et capite & collo mollia serta gerat.

Tertullianus de Corona militis: *Quis autem ille, qui dubitet vernis nos indulgere floribus, cum capiamus & rosam veris, & lilium, & quicquid aliud est in floribus*

blandi coloris, & odoris? His enim & sparsis vtimur mollibus ac solutis, & sertis colla complectimur. Coronabant etiam ipsa pocula, vt apparet ex Homeri versu odyss. I.

Κοῦροι δὲ κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο.

Vnde accepit Virgilius lib. VII. Aeneid.

Crateras laeti statuunt, & vina coronant.

Tibullus lib. II. eleg. V.

Tum operata Deo pubes discumbet in herba,
Arboris antiquae qua leuis vmbra cadit;
Aut è veste sua tendet vmbracula sertis
Vincta, coronatus stabit & ipse calix.

Tertullianus de Resurrectione: *At enim & calix bene sibi conscius, & de diligentia ministri commendatur, de coronis quoq. potatoris sui inorabitur.* Rosis itidem triclinia & floribus spargi solita fuisse indicat Horatius cum ait:

Neu desint epulis rosae,
Neu viuax apium, neu breuelilium.

& Lampridius pluribus locis in Elagabalo: *Strauit,* inquit, *& triclinia de rosa & lectos.* & post: *Oppressit in triclinijs versatilibus parasitos suos violis & floribus sic, vt animam aliqui efflauerint, cum eripi ad summum non possent.* Vopiscus in Carino: *Rosis,* inquit, *Mediolanensibus & triclinia & cubicula strauit.* Atqui non tantum rosis, sed croco etiam triclinia & balsamis, quemadmodum & theatra, spargi solita indicat Macrobius lib. III. cap. XIII. adducto Sallustij testimonio, qui ait: *At Metellus in vlteriorem Hispaniam post annum regreßus, magna gloria, concurrentibus vndiq. virili, & muliebri sexu, per vias & tecta omnium visebatur, cùm Quaestor C. Vrbinius alijq. cognita*

gnita voluntate, eum ad cenam inuitarant. Vltra Romanorum ac mortalium etiam morem curabant, exornatis epulis per aulaea, & signa (sic enim legendum, non *insignia*) *scenisq. ad ostentationem histrionum fabricatis, simul croco sparsa humus* &c. Appuleius lib. VI. *Horae rosis & ceteris floribus purpurabant, omnia Gratiae spargebant balsama.* De theatris notum est vel ex illo Propertij versu:

Pulpita sollemnes non oluere crocos.

& Spartianus scribit Hadrianum in honorem Traiani balsama & crocum per gradus theatri fluere iussisse. Sed coronarum, itemq. rosarum, & vnguentorum vsu in conuiuijs explicato, dicendum de vasis, quibus vnguenta seruabantur. Vasa vnguentaria Iulius Pollux ponit lib. VI. haec: τὰ δὲ ἀγγεῖα τῶν μύρων, λήκυθος, μύρηρα, καὶ ἀλάβαστρος. Plinius lib. XIII. cap. II. *Vnguenta optimè seruantur in alabastris.* & lib. XXXVI. cap. VIII. *Onychin aliqui alabastritem vocant, quem cauant ad vasa vnguentaria, quoniam optimè ea incorrupta seruare dicitur.* Dioscorides lib. V.

Ἀλαβαστρίτης λίθος ὁ καλούμενος ὄνυξ.

Inde Horatius versu suprà citato dixit:

Nardi paruus onyx.

Plinius lib. XXXVII. cap. X. *Alabastritem gemmam nasci in alabastro Aegypti, & in Syriae Damasco, candore interstincto varijs coloribus.* Hinc Theocritus in Idyllio Ἀδωνιάζουσαι dixit:

Συρίω δὲ μύρω χρύσει' ἀλάβαστρα.

Vnde apud Tibullum versu suprà prolato melius fortasse legeretur:

Iamdudum Syrio madefactus tempora nardo.

(non *Tyrio*, vt vulgò legitur) nam apud Horatium

lib.

lib. II. ode. II. est:

——— *Assyriaq. nardo*

Potamus vncti &c. & rursus apud Tibullum lib. III. eleg. V.

Stillabat Syrio myrrhea rore coma.

(non *Tyrio*) sic enim est vtroq. loco in VV. CC. Plutarchus item in Alexandro nominat inter alia vasa vnguentarium alabastrum, è quo domus Alexandri excitato aromatum odore fragrabat. sic enim inquit: ὡς δὲ εἶδε μὲν ὄλκεια, καὶ κρωσσοὺς, καὶ πυέλους, καὶ ἀλαβάστρους, πάντα χρυσοῦ ἠσκημένα περιττῶς, ὀδώδει δὲ θεσπέσιον οἷον ὑπὸ ἀρωμάτων καὶ μύρων ὁ οἶκος. Alexis etiam apud Athenaeum quaeritur vnguentario alabastro quosdam se non illinere, cum ait: οὐ καὶ ἐμυρίζοντο ἐξ ἀλαβάστρου. Et Cicero Academicarum Quaestionum lib. II. nominat alabastrum vnguentarium, his verbis: *Quibus etiam alabaster plenus vnguenti putere videatur*. In veterum autem monumentorum ruderibus ex alabastro vasa quaedam huiusmodi passim Romae reperiuntur, & ampullae item, quarum sanè forma cõuenit cũ ijs, quae scribit Plinius Iunior lib. IV. Epist. *Aut decessit*, inquit, *expulsus, quod in ampullis ceterisq. generis eiusdem videmus accidere, quibus non hians, nec statim patens exitus*. Martialis lib. III.

Et Cosmianis ipse fusus ampullis.

Porrò in antiquis marmoribus non tantum vasa quaedam huiusmodi vnguentaria, sed pueri etiam scalpti sunt, qui canistros, & serta, & vt scribit Athenaeus lib. XIV. στεφάνους, καὶ μύρα, καὶ θυμιάματα, καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα πάντα ferentes, alij flores manibus spargunt, alij conuiuas coronant, alij mensas ferculis onustas epulantibus apponũt, iuxtà Plautinũ illud in Persia:

Date

Date aquã manibus, apponite mẽſam. & in Aſinaria.

——— *pueri apponite menſam.*

Item Cicero in epiſt. ad Atticum: *Haec ſcripſi appoſita ſecunda menſa.* Graeci enim παραθεῖναι dicunt, cui ἀφαιρεῖσθαι opponunt. Plautus Amphitruone:

Cena appoſita eſt, cenaſti mecum. & poſt.

Am. Quid poſtquam cenauimus. Al. Te dormitare aiebas: menſa ablata eſt.

Alij flabello muſcas exigunt iuxtà Martialis diſtichon:

Lambere quae turpes prohibet tua prandia muſcas,
Alitis eximiae cauda ſuperba fuit,

vel ventũ faciũt iuxtà Terentianũ illud in Eunucho:

Heus tu Dore cape hoc flabellum, & ventulum huic facite, dum lauamur.

Ouidius de arte amandi:

Profuit & tenui ventos mouiſſe flabello.

Propertius:

Et mihi pauonis cauda flabella ſuperbae.

Claudianus:

Et cnm ſe rapido feſſam proiecerat aeſtu
Patricius roſeis pauonum ventilat alis.

Salinum item & vaſa tum vinaria, tum eſcaria, de quibus infrà dicemus, in ijſdem marmoribus expreſſa ſunt. Nos exemplum vnius tantum marmoris, ſed ipſum diligenter repraeſentatum hic ſubijciemus. In eo autem lectus & menſa habetur tripes, diſcumbentibus marito & vxore, eo quo diximus modo in cenis feralibus veteres accũbere ſolitos fuiſſe. Quin & aliud huic prorſus ſimile marmor reperitur Romae ad Lateranum Graece inſcriptum ΗΔΥΣ ΒΙΟΣ ΤΟ ΖΗΝ ΓΛΥΚΥ ΤΟ ΘΑΝΕΙΝ ΤΠΟΨΙΑ.

Salinum quidem in menſa poni ſolitum fuiſſe Horatius oſtendit illo verſu Serm. lib. I.

——— *& concha ſalis puri.*

& Feſtus. *Salinum* (inquit) *cum ſale in menſa ponere figulis religioni habetur, quod quondam Eſquilina regione*

gione figulo, cum fornax plena vasorum coqueretur, atq. ille proximè eam conuiuatus, super modum potus, somno esset oppressus cum conuiuis suis, praeteriens quidam petulans ostio patente ex mensa salinum coniecit in fornacem, atq. ita incendio excitato, figulus cum suis concrematus est. Plinius lib. XXXIII. cap. XII. *Videret*, inquit, *Fabricius, qui bellicosos Imperatores plus, quàm pateram & salinum ex argento habere vetabat*. Mensae quidem ipsae, ferculis onustae (aut, vt Cicero loquitur, *cibis extructae*) accumbentibus conuiuis non singulae singulis, vt in Heroum conuiuijs apponi solitas ex Homeri odysseae lib. I. notat Athenaeus, sed ex lectorum ratione oblongae, quas *perpetuas* vocat Virgilius, apponuntur, vt plurimum tripedes, aliquando monopodia, bipedes nunquam. Athenaei verba ex lib. I. sunt haec: οὐκ οἴονται δέ τινες ἑκάστῳ τῶν δαιτυμόνων κατ᾽ ἄνδρα παρακεῖσθαι τράπεζαν. τὸ γοῦν Μέντῃ φασὶν ἀφικομένῳ πρὸς Τηλέμαχον ἐν τῇ ὁμήρου ὀδυσσείᾳ ξεστὴ παρετέθη τράπεζα. Quo versu oblongam mensam Homerus significauit: nam Eustathius eius interpres in eum versum lib. IX. sic scribit: ἐμφαίνει μήπω κυκλοτερεῖς εἶναι τὰς τραπέζας, ἀλλὰ τεταννυσμένας εἰς μῆκος. Sed siue oblonga, siue vt postea rotunda; apponi dicebatur mensa. Pherecrates apud Athenaeum: φέρε δὴ κατακλινῶ, σὺ δὲ τράπεζαν φέρε. Vbi verò cenassent conuiuae, mensa tolli dicebatur. Plautus Truculento:

——— *cedo soleas mihi,*
Properate, auferte mensam. Virgilius Aeneid.
Postquam exempta famès epulis, mensaeq́. remotae.

Athenaeus lib. V. ἀπαλλαγέντων δὲ, inquit, τῶν δειπνούντων, αἱ τράπεζαι ἐβαστάζοντο. Toties autē mensas, hoc est repositoria, quoties fercula, & obsonia mutari, &

con-

conuiuantibus apponi à duobus solitas fuisse, non vt postea mos obtinuit, vt singula fercula singuli ferrent, conijcere possumus ex ijs, quae scribit Alexis apud Athenaeum lib. IX. cuius versus sunt hi:

Ὡς εἶδε τὴν τράπεζαν ἄνθρωποι δύο

φέροντας εἴσω, ποικίλων παροψίδων

Κόσμου βρύουσαν &c.

Mensas enim dicebant, quibus imponebantur vasa tũ escaria, tum vinaria, quasq. ferculis onustas duo serui (vt diximus) conuiuis apponebant, iuxtà Ouidianum illud:

Nunc dape, nunc posito mensae nituere Lyaeo,

& Appuleianum: *Mensas dapibus largiter instructas accumbunt.* Ad quod testimonium accedit Seruij etiam auctoritas, qui in versum illum Virgilianum, quem adduximus supra:

Postquam exempta fames epulis, mensaeq. remotae,

sic scribit: *Quia apud antiquos mensas ipsas apponebãt pro discis.* Ponebant autẽ mẽsam, mediam inter conuiuas, vnde putat Varro dictam mẽsam, quasi *μέσην*. Quod colligitur ex loco etiam quodam Luciani in dialogo, qui *ὄνειρος*, siue *ἀλεκτρυὼν* inscribitur, in quo sic habetur: *εἶτα μηδενὸς ἀνεχομένου πλησίον κατακεῖσθαι αὐτοῦ, εἰ μὴ κατακλίνουσι, φέροντες, ὡς ὁμοτράπεζοι εἶημεν.* Apud Senecã tamen singuli serui singula fercula attulisse videntur, cum inquit: *Ad hoc praestò aderit ministrorum ornatissimorum turba linteis succincta, per quos signo dato ad inferendam cenam haud obstrepenter discurritur.*

Itaq. de Annio queritur Martialis lib. VI. his versib.

Cum mensas habeat ferè ducentas,

Pro mensis habet Annius ministros.

Tran-

Transcurrunt gabatae, volantq. mensae:
Has vobis epulas habete lauti.
Nos offendimur ambulante cena. & lib. IV.
Ad cenam nuper Varus me forte vocauit:
Ornatus diues, paruula cena fuit.
Auro, non dapibus oneratur mensa, ministri
Apponunt oculis plurima, pauca gulae.
Tunc ego, non oculos, sed ventrem pascere veni:
Aut appone dapes Vare, vel aufer opes.

Nam mensas vocabant etiam cibos ipsos mensis impositos, vt scribit Iulius Pollux his verbis: τραπέζας δὲ ἐκάλουν καὶ τὰ σιτία τὰ ἐπ' αὐτῶν τιθέμενα. Virgilius lib. III. Aeneid.

Quàm nos dira fames, nostraeq. iniuria caedis,
Ambesas subigat malis absumere mensas.

& Athenaeus lib. II. πάντων τραπέζας καλούντων τὰς παραθέσεις ταύτας. Cenasse autem ternis, vt plurimum ferculis, siue missibus, hoc est mensas ter vt plurimũ mutasse, ex Suetonio colligimus, qui ait Augustum ternis ferculis, aut cum abundantissimè, senis praebuisse. Capitolinus etiam de Pertinace Imp. ita scribit: *Et, nisi quod missum esset edulium, quotquot essent amici, nouẽ libras carnis per tres missus ponebat.* Lampridius in Elagabalo: *Habuit etiam istam consuetudinem, vt cenas sibi exhiberet tales. Vna die non nisi de fasianis tantum ederet, omnesq. missus sola fasianorum carne strueret. Item alia die de pullis, alia de pisce illo, & item illo: alia de porcis alia de Struthionibus, alia de oleribus, alia de pomis, alia de dulcijs, alia de opere lactario.* Pluribus tamen ferculis, idest missibus, his enim vocabulis res eadem appellatur, interdum cenitasse, satis apparet ex ijs, quae de eodem

Elaga-

Elagabalo ita ſcribit Lampridius : *Exhibuit aliquando & tale conuiuium, vt haberet viginti & duo fercula ingentium epularum, & per ſingula lauarent.* nam dixit paulò ſupra : *Cùm tantum biberent per ſingula fercula, & manus quaſi comediſſent, lauarent.* Seruius tamen priſcos Romanos duobus tantum ferculis vſos fuiſſe auctor eſt in illud Virgilij :

Fit ſtrepitus tectis, vocem per ampla volutant

Atria —— *Tangit*, inquit, *Romanam hiſtoriam, nam vt ait Cato, & in atrio, & duobus ferculis epulabantur.* Illud praeterea non eſt hic praetermittendum, moris apud veteres fuiſſe, vt nobiliores conuiuae lautioribus cibis honorarentur. Vnde apud Homerũ Aiax tergorib. honoratur, illo verſu:

Νώτοισι δ' Αἴαντα διηνεκέεσσι γέραιρε

& Athenaeus ſcribit lib. I. εἰσὶ δὲ καὶ ἀρίστοις κατ' ἀξίαν τιμαί. Atqui non tantum tergoribus, ſed ſede & plenioribus poculis honorabantur, vt & ex Homeri Iliad. IX. apparet, in quo eſt:

Τυδείδη πέρι μέν σε τίον Δαναοὶ ταχύπωλοι

Ἕδρῃ, κρέασίν τε, ἰδὲ πλείοις δεπάεσσιν.

Appuleius lib. VII. *Parteſq. ſubreptas clanculò, Et praeguſtatas à ſe portiones offerebat hilaris.* & lib. II. *Abi fatue, qui in domo funeſta cenas, & partes requiris.* Item moris fuit, vt abſentibus amicis partes mitterentur, quas Graeci μερίδας dixerunt. Suetonius in Caligula cap. XVII. *Qua epulatione equiti Romano contra ſe hilarius auidiuſq. veſcenti, partes ſuas miſit.* Spartianus in Caracalla : *Poſt hoc fratrem patruelem Afrum, cui pridie de cena miſerat, iuſſit occidi.* Cicero dixit de *menſa mittere*, aemulatus illud Xenophontis lib. VIII. Paed. τούτοις ἔπεμπεν ἀπὸ τραπέζης. &

poſt:

poſt: οἷς αὖ ὁρῶσι πεμπόμενα ἀπὸ τῆς βασιλέως τραπέζης. Capitolinus in Pertinace, de eius parſimonia loquens, ita ſcribit: *Et, cum verbis eſſet affabilis, re erat illiberalis ac propè ſordidus ita, vt dimidiatas lactucas & carduos in priuata vita conuiuis apponeret. & niſi quod miſſum eſſet edulium &c. Si autem plus aliquid miſſum eſſet, etiam in alium diem differebat, cum ſemper ad conuiuium multos vocaret. Imperator, etiam ſi ſine conuiuis eſſet, eadem conſuetudine cenitabat. Amicis ſiquando de prandio ſuo mittere voluit, miſit offulas binas, aut omaſi partem, aliquando lumbos gallinaceos: faſianum nunquam priuato conuiuio comedit aut alicui miſit.* Et Lampridius de Alexandri Seueri item parſimonia ſcribens, haec refert: *Vſus conuiuij diurnus hic fuit. Vini ad totum diem ſextarij* XXX. *panis mundi* P. XXX. *panis ſequentis ad donandum* . P. L. *nam ſemper de manu ſua miniſtris conuiuij & panem, & partes aut olerum, aut carnis, aut leguminum dabat, ſenili prorſus maturitate patrem familias agens. Erant decreta & carnis diuerſae* P. XXX. *erant & gallinae, & oua, adhibebatur & anſer diebus feſtis. Calendis autem Ianuarij, & ludis Apollinaribus, & Iouis epulo, & Saturnalibus, & huiuſmodi feſtis diebus faſianus, ita vt aliquando & duo ponerentur, additis gallinaceis duobus, leporem quotidie habuit &c.* Quod enim diebus feſtis lautius epulari conſueuerint, ita notum eſt, vt exemplis ad id probandum opus non ſit. Scribit enim Vopiſcus in Tacito, eum faſianam auem, niſi ſuo, & ſuorum natali, *& diebus*, (vt inquit) *feſtiuiſſimis* poſuiſſe. Miniſtris etiam triclinarijs de cena veteres dare ſolitos fuiſſe, conſtat pluribus Scriptorum teſtimonijs, & ex Suetonij Galba cap. XII. in quo eſt: *Et ordinario-*

quidē diſpenſatori breuiarium rationū offerenti, paropſidem leguminis pro ſedulitate ac diligentia porrexiſſe. Tolli autem menſam vacuam nefas fuiſſe ſcribit Plutarchus, Quaeſt. LXIV. in qua diſputat, cur mēſa cùm tolleretur, ſemper omnino aliquid ſuper ea volebāt relinqui? An quòd hac ambage ſignificabant ſemper ex partis aliquid in futurum reſeruandum, & in praeſenti die ſubſequuturae aliquam habendam rationem? Aut quòd ſcitum putabant, appetitum cohibere, eumq. reprimere, dum adhuc aliquid ad fruendum in promptu eſt? Plutarchi verba ſunt haec: Διὰ τί τὴν τράπεζαν οὐκ εἴων ἀναιρεῖσθαι κενήν, ἀλλὰ παντός τινος ἐπόντος; πότερον αἰνιττόμενοι τὸ δεῖν ἀεί τι τοῦ παρόντος εἰς τὸ μέλλον ὑπολιπεῖν, καὶ τῆς αὔριον ἐν τῇ σήμερον μνημονεύειν; ἢ νομίζοντες ἀστεῖον εἶναι τὸ συστέλλειν, καὶ ἀνέχειν τὴν ὄρεξιν ἔτι παρούσης τῆς τραπέζης. Item Plinius lib. XXVIII. cap. II. tradit bibente conuiua menſam, vel repoſitorium tolli inauſpicatiſſimum iudicare. Menſa verò non prius tollebatur, quàm epoto poculo boni Daemonis, vt ſcribit Athenaeus lib. XV. prolato Nicoſtrati Comici poetae teſtimonio. ſic enim inquit: ὅτι δὲ δοθείσης τῆς τοῦ ἀγαθοῦ δαίμονος κράσεως ἔθος ἦν βαστάζεσθαι τὰς τραπέζας. De qua ſanè conſuetudine Interpres Ariſtophanis in Veſpis ſic ſcribit: ἔθος δὲ ἦν ὁπότε μέλλοι ἡ τράπεζα αἱρεῖσθαι, ἀγαθοῦ δαίμονος ἐπιρροφεῖν, ὡς Θεόπομπος ἱστορεῖ. Scribit item Plinius moris fuiſſe, *vt recedente aliquo ab epulis, ſimul ſolum verreretur.* Item: *Serui Sulpicij principis viri commentationem eſſe, quamobrem menſa linquenda non ſit, non dum enim plures quàm tres conuiuae numerabantur.* (ſic enim eſt in V. C.) Item: *Incendio inter epulas nominato, aquam ſuper menſam profundi, abominationem eſſe,* (vel vt eſt in V. C. *incendia*

cendia inter epulas nominata aquis sub mensa profusis abominamur.) Item: *Sternutamento reuocari ferculum mensamue si non postea gustetur aliquid, inter diras habetur.* Item: *Cibus etiam è manu prolapsus reddebatur vtiq. per mensas, vetabantq. munditiarum causa deflare.* Porrò repositoria, quae loco supra memorato nominantur à Plinio, dici ea quibus reponebantur, hoc est, collocabantur mensae, id est, cibaria mẽsis imposita, vel ex altero Plinij loco constat lib. XXXIII. cap. XI. in quo ita scribit: *Iam verò, & mensas repositorijs imponimus, & ad sustinenda obsonia interradimus latera. nec interest, quàm plurimum lima perdiderit.* Sic enim legitur in V. C. & paulò post eodem libro, cap. eodem: *Cornelius Nepos tradit, ante Sullae victoriam duo tantum triclinia Romae fuisse argentea. Repositorijs argentum addi sua memoria coeptum Fenestella dicit, qui obijt nouissimo Tiberij Caesaris principatu: sed & testudinea tum in vsum venisse. Ante se autem paulò, lignea rotunda solida, nec multo maiora, quàm mensas fuisse. Sequidem puero quadrata & compacta, aut acere operta, aut citro coepisse: mox additum argentum in angulos, lineasq. per commissuras.* & lib. XXVIII. cap. II. loco supra prolato: *Bibente conuiua mensam aut repositorium tolli inauspicatissimum iudicari.* Vt videri possit repositorium fuisse, super quo mensa reponeretur, quaeq. sic reposita cum ipso repositorio ferculis onusta conuiuis apponeretur, tollereturq. itaq. dici à Graecis τραπεζοφόρα quod super eo mensa ferebatur, auferebaturq. Interdum tamen repositoria mensis ipsis imponi solitus fuisse, conijcere possumus ex ijs, quae apud eundem Plinium habentur lib. XVIII. cap. XXXV. sub fi-

nem: *Nec non & in cibis* (ſic enim eſt in V. C.) *menſisq. noſtris, vaſa quibus eſculentum additur, ſudorem repoſitorijs relinquētia, diras tempeſtates praenuntiant.* & lib. x. *Poſtea culinarum artes, vt clunes ſpectentur, vt diuidantur in tergora, vt à pede vno dilatata repoſitoria occupent.* itaq. loco paulo ſuprà citato, ſunt qui legant: *& menſis repoſitoria imponimus.* Menſas autem apud Romanos duas fuiſſe tradit Seruius lib. I. Aeneidos, vnam epularum, alteram poculorum. Varro alteram eſcariam, alteram vinariam appellat. ſic enim ſcribit lib. IV. de lingua latina. *Menſam eſcariam cibillam*, (ſiue vt eſt in V.C. *Cillibam*) *appellabant: ea erat quadrata, vt etiam nunc in Caſtris eſt; à cibo cibilla dicta; poſtea rotunda facta.* Inde dixit Iuuenalis Sat. I.

Nam de tot pulchris & latis orbibus.

& Martialis lib. IX.

Vt Mauri Lybicis centum ſtent dentibus orbes.

Homerus quadratam tantum menſam agnoſcit, cū inquit: παρὰ δὲ ξεστὴν ἐτάνυσε τράπεζαν. Rotunda vt poſtea fieret, cauſam affert Athenaeus lib. IX. quòd ſcilicet globoſum eſſe mundum veteres arbitrarentur. Διὸ, inquit, τὴν τράπεζαν κυκλοειδῆ κατεσκευάσαντο οἱ παλαιοὶ, πειθόμενοι τὸν κόσμον εἶναι σφαιροειδῆ. Menſae verò priſcis illis temporibus apud Romanos ex ligno, vt etiā lecti, fieri ſolebant, vt oſtendit Dionyſius Halicarnaſſeus loco ſuprà memorato, cùm inquit: τραπέζας ξυλίνας ἀρχαϊκάς. & Iuuenalis Sat. II. his verſibus;

Illa domi natas, noſtraq. ex arbore menſas
Tempora viderunt, hos lignum ſtabat in vſus,
Annoſam ſi fortè nucem deiecerat Eurus.

Poſtea creſcente luxu fieri è citro coeperunt, quas orbes

orbes Mauros dixit Martialis in eo versu, quem adduximus suprà, quòd ex Mauretania essent adductae, de quibus ita Plinius lib. XIII. cap. XV. *Confines ei Mauri, quibus plurima arbos citri, & mensarum insania* &c. & cap. XVI. *Radice*, inquit, *nihil crispius, nec aliunde pretiosiora opera*. Vnde Seneca scribit citri radices insanis licitari solitas pretijs ad mensarum & lectorum ornamenta. Idem Plinius eodem libro cap. XV. *Anchorarius*, inquit, *mons vocatur citerioris Mauritaniae, qui laudatissimam dedit citrum iam exhaustus mensis. Praecipua dos in vena crispis, vel in vertice varijs. Illud oblongo euenit discursu, ideoq. Tigrinae appellantur. Hoc intorto, & ideo tales Pantherinae vocantur. Sunt & vndatim crispae, maiore gratia, si pauonum caudae oculos imitentur. Magna verò post has gratia extrà praedictas crispis densa veluti graui congerie, quas ob id à similitudine Apiatas vocant. summa verò omnium in colore*. Ita interpungitur hic locus in codice manuscripto, in quo legitur: *Illud oblongo euenit discursu, ideoq. Tigrinum appellatur: Hoc intortum, & ideo &c.* Strabo lib. XVII. scribit Mauretaniam arbores multas & magnas habere, & omnium rerum feracem esse, quin & mensas ex vno eodemq. integro ligno varias Romanis suppeditare. Graeca verba sunt haec: μεγαλόδενδρός τε καὶ πολύδενδρος ὑπερβαλλόντως ἐστὶ, καὶ πάμφορος. τὰς γοῦν μονοξύλους τραπέζας ποικιλοτάτας καὶ μεγίστας ἐκείνη τοῖς ῥωμαίοις παρέχει. Cicero in Verrem: *Tu maximam*, inquit, *& pulcherrimam mensam citream à Q. Lutatio Diodoro, qui Q. Catuli beneficio à L. Sulla ciuis Romanus factus est, omnibus scientibus abstulisti*. Martialis in Apophoretis:

Accipe felices Atlantica munera ſiluas,
Aurea qui dederit dona minora dabit. Item :
Non ſum criſpa quidem, nec ſiluae filia Maurae,
Sed norunt lautas & mea ligna dapes.

Acernam verò ex acere factam dixit Horatius Serm. lib. II.

His vbi ſublatis puer altè cinctus acernam
Gauſape purpureo menſam praeterſit.

De menſis, quae monopodia dicebantur, quòd vno tantum pede ſuſtinerentur, ita ſcribit Plinius lib. XXXIV. cap. III. *Nam triclinia aerata, abacosq́. & monopodia Cn. Manlium Aſia deuicta primum inuexiſſe triumpho ſuo.* Menſa bipes in antiquis marmoribus non reperitur, licet Martialis lib. XII. dixerit:

Ibat tripes grabatus, & bipes menſa.

Tripes in pluribus veteribus triclinijs habetur, de qua Horatius lib. I. Serm.

Modo ſit mihi menſa tripes, & concha ſalis puri.

Cratinus huiuſmodi menſam τρισκελῆ dixit, quòd tribus quaſi cruribus niteretur, cuius ſcilicet pedes ad ſimilitudinem crurum eſſent facti. Sed menſa item quae quattuor pedibus ſuſtinebatur, tripes etiam ab antiquis dicebatur, vt ex hoc Epicharmi loco intelligi poteſt: τί τὰ δ᾽ ἐστί; δηλαδὴ τρίπους. τί μὰν ἔχει πόδας τέτταρας; οὐκ ἔστι τρίπους, ἀλλ᾽ οἶμαι τετράπους; ἔστι δ᾽ ὄνομα αὐτῇ τρίπους. De pedibus menſarum ex ebore videndus Plinius lib. XII. cap. V. Lucanus :

Dentibus his niueis ſectos Atlantide ſilua
Impoſuere orbes &c. Martialis in Apophoretis:
Grandia taurorum portant qui corpora quaeris,
An Lybicas poſſint ſuſtinuiſſe trabes.

Iuuenalis. Satyr. XI.

latos

——— *latos nisi sustinet orbes*
Grande ebur, & magno sublimis pardus hiatu,
Dentibus ex illis quos mittit porta Syenes : & post:
Nemo inter curas & seria duxit habendum,
Qualis in Oceani fluctu testudo nataret.
Clarum Troiugenis factura, ac nobile fulcrum.

Inde Plato Comicus, de lectis cubicularibus ἐλεφαντόποδας κλίνας dixit apud Athenaeum. & Appuleius lib. x. de Asino: *Lectus Indica testudine pellucidus, plumea congerie tumidus.* Varro lib. IV. de mensa vinaria sic scribit: *Mensam vinariam rotundam nominabant cylibantum, vt etiam nunc in Castris. id videtur declinatum à Graeco,* ἀπὸ τοῦ κύλικος, à quo illa capis, & minores capulae, à capiendo, quòd ansatae, vt praehendi possint, id est capi. (sic enim legendum ex Festo, in Capidines.) Idem Varro lib. I. de vita populi Romani: *Etiamnum pocula, quae vocant capulas, ac capidines &c.* Paulò post loco suprà memorato Varro subiungit hæc: *Altera vinaria mensa erat lapidea quadrata oblonga vna columella; vocabatur cartibulum. Haec in aedibus ad compluuium, apud multos me puero ponebatur, & tina, & cum ea aenea vasa; à gerendo cartibulum potest dictum.* Ita enim legunt hunc locum docti viri ex Varronis lib. I. de vita populi Romani, in quo sic habetur: *Antiquissimi in conuiuijs vtres vini primò, postea tina ponebant.* Abacus apud Scriptores etsi pro escaria mensa reperiatur, vt apud Apuleium lib. II. cum inquit: *Abacum ad pascua iurulenta,* (sic enim legendum, non *virulenta*) frequentius tamen ponitur pro mensa illa, in qua pocula potoria exponebantur, nec suprà sex capiebat, vt conijci potest ex versibus Iuuenalis Sat. III.

Lectus erat Codro Procula minor, vrceoli sex
Ornamentum abaci, nec non & paruulus infra
Cantharus &c. & ex Plinij etiam libro XXXVII. cap. II. in quo scribit *Pompeium in triumpho, quem egit de Piratis, Asia, Ponto, regibusq., & gentibus, attulisse lectos tricliniares tres, vasa ex auro & gemmis nouem abacorum.* Quibus verbis designat certum poculorum numerum in abaco reponi solitum. Cicero in Verrem lib. IV. *Ab hoc iste abaci vasa omnia, vt exposita fuerant, abstulit.* & Tusculana V. *Abacos complures ornauit auro, & argento caelato.* Liuius lib. XXXIX. *Et quae tunc magnificae supellectilis habebantur, monopodia & abacos, Romam aduexerunt.*
Ausonius:

Fama est fictilibus cenasse Agathoclea regem:
Atque abacum Samio saepe onerasse luto.

Eundem abacum, siue Delphicam mensam dicere malumus, videtur innuere Horatius illo versu:

——— *& lapis albus*
Pocula cum cyatho duo sustinet ———

Nam Agretius scribit in Delphica mensa exponi solita fuisse vasa semper comparia, iuxtà illud Ciceronis, *Scyphorum comparia plura*, & Varronis lib. VIII. *Sic abacum argento ornari videmus, vt alia paria sint, alia disparia.* Delphicae mensae, in qua pocula exponerentur, facit mentionem Lucianus in Lexiphane: ποτήρια δ' ἔκειτο παντοῖα ἐπὶ τῆς δελφινίδος τραπέζης. Praeterea erat tertium genus mensae, inquit Varro loco memorato, *etiam quadratae vasorum, vocabaturq. vrnarium, quòd vrnas cum aqua positas ibi potissimum habebant in culina.* Sed hoc tertium genus mensae, in culina; escaria, & vinaria, in triclinio pone-

nebantur. Apud Graecos mensae non operiebantur linteis, sed post cenam spongia sordes ex eis tergebantur. Hinc illa apud Ouidium in epistola Penelopes ad Vlyssem:

Iamq. aliquis posita monstrat fera pralia mensa;
Pingit & exiguo Pergama tota mero.

Homerus odyss. lib. I.

Οἱ δ' αὖτε σπόγγοισι πολυτρήτοισι τραπέζας
Νίζον, καὶ πρότιθεντο, ἰδὲ κρέα πολλὰ δατεῦντο.

Quem morem expressit Horatius lib. II. Serm. illo versu:

Gausape purpureo mensam praetersit — Martialis:
Haec tibi sorte datur tergendis spongia mensis.

Plautus Menaehm:

Iuuentus nomen fecit Peniculo mihi
Ideo, quia mensam, quando edo, detergeo.

Inde factum nomen seruis Peniculis, quòd penicillo mensas mundarent. Romanos autem linteis mensas interdũ texisse apparet, vel ex hoc Martialis epigrammate, quod est, libro XIV.

Nobilibus villosa tegant tibi lintea citrum,
Orbibus in nostris circulus esse potest. & lib. IX.
Inde satur mensas, & opertos exuit orbes.

Sed non omnibus in vsu fuisse, vt mensas operirent, apparet ex versibus eiusdem Martialis lib. XI.

Mensas Ole bonas ponis, sed ponis opertas:
Ridiculum est: possum sic ego habere bonas.

Mappis autem siue mantilibus, (*mantile* enim pro *mappa* dixit Lucilius, cum ait; *Mantela merumq.*) ad abstergendas manuum sordes inter cenandum contractas, quae Graeci χειρόμακτρα appellant, ipsum cõuiuij dominum non instrauisse mensas, pro se autem

vnum

vnum quemq. conuiuam adferre consueuisse, conijci potest ex Catulli hendecasyllabo ad Asinium Marruccinum, in quo ait:

Marruccine Asini manu sinistra
Non bellè vteris in ioco, atq. vino:
Tollis lintea negligentiorum &c.
Quare aut hendecasyllabos trecentos
Expecta, aut mihi linteum remitte.

& Martialis lib.xi.

Attulerat mappam nemo, dum furta timentur;
Mantile è mensa sustulit Hermogenes.

Interdum tamen ipsi conuiuatores mensas mantilibus sternebant, vt indicat Horatius lib.II.Serm.

Vilibus in scopis, in mappis, in scobe quantus
Consistit sumptus? &c. & Lampridius in Elagabalo, cum inquit: *Exhibuit parasitis cenas de vitreis, & non nunquam tot picta mantilia in mensam mittebat his edulijs picta, quae apponerentur, quot missus eßet habiturus*. Ex quibus verbis conijci etiam potest veteres singulis missibus mantilia mutare solitos fuisse, hoc est singulis ferculis. Capitolinus verò apertius innuit conuiuij dominos mensas mantilibus strauisse, cum scribit Gallienum Imp. aureis mantilibus semper sternere solitum fuisse. Quod tamen tum in priuata mensa intelligi potest ab eo seruatum esse, tum in publico conuiuio. ad quod Elagabalus aureum mantile afferebat, vt inquit Lampridius, qui de Alexandro Seuero ita scribit: *Conuiuium neq. opimum, neq. nimis parcum, sed nitoris summi fuit, ita tamen ut pura mantilia mitterentur, saepius coccoclauata, aureata verò nunquam, cum haec habere Elagabalus iam recepisset, & ante, vt quidam praedicant, Hadria-*

nus

nus habuisset. Scribit autem Vopiscus Tacitum auroclauatis vestibus & mantilibus interdixisse. Mappis vtebantur etiam ad abluendas manus vel antè cenam. Aristophanes Ταγηνισταῖς apud Athenaeum lib. IX. φέρε παῖ ταχέως κατὰ χειρὸς ὕδωρ, παράφερε τὸ χειρόμακτρον. Quod autem ibi Athenaeus ὠμόλινον dixit, id fortasse est, quod innuit Plinius lib. XIX. cap. I. cùm scribit: *Inuentum iam est etiam, quod ignibus non absumeretur. Viuum id vocant; ardentesq. in focis conuiuiorum ex eo vidimus mappas sordibus exustis splendescentes igni magis quàm possent aquis*. Hoc autem linum asbestinum dictum est; eoq. Romani in vstrinis ad colligendos cineres vsi sunt, vt scribit Plinius eodem loco his verbis: *Regum inde funebres tunicae, corporis fauillam ab reliquo separant cinere*. Linteaminibus lotis Elagabalum nunquam vsum esse scribit Lampridius; quòd lotis linteis mendicos vti diceret. Quòd autem cenaturi manus lauarent, ita notum est, vt non egeat probatione. Nam & malluuium vas, quòd in eo manus lauarentur, dictum est, & Cicero eum lauandi morem expressit lib. II. de Oratore, cum dixit: *Illud egregium Sextij, manus laua, inquit, & cena*: & Homerus pluribus locis:

Χέρνιβα δ' ἀμφίπολος προχόῳ ἐπέχευε φέρουσα
Καλῇ χρυσείῃ ὑπὲρ ἀργυρέοιο λέβητος]
Νίψασθαι.

Quod vertit Virgilius:

Dant famuli manibus lymphas. &c.
——— *tonsisq. ferunt mantilia villis.*

Lauabant autem manus etiam post cenam, vt scribit Athenaeus lib. X. adductis veterum testimonijs, quibus probat apud veteres post cenam κατὰ χειρὸς dici solitum,

litum, non vt Ariſtophanes Grammaticus ait, Atticos antè cenam κατὰ χειρὸς dixiſſe; cenatos autem ἀπονίψασθαι. ſic enim inquit: σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ μετὰ τὸ δειπνῆσαι κατὰ χειρὸς ἔλεγον, οὐχ ὡς Ἀριστοφάνης ὁ Γραμματικός φησιν, ὅτι πρὶν φαγεῖν οἱ Ἀττικοὶ κατὰ χειρὸς ἔλεγον, μετὰ δὲ τὸ δειπνῆσαι, τὸ νίψασθαι. & lib. IX. notat veteribus antè prãdium & cenam dictum fuiſſe κατὰ χειρὸς, cenatis verò & pranſis, ἀπονίψασθαι. Sic enim ait: παρὰ γὰρ τοῖς παλαιοῖς τὸ μὲν πρὸ ἀρίστου καὶ δείπνου λέγεσθαι κατὰ χειρὸς, τὸ δὲ μετὰ ταῦτα, ἀπονίψασθαι. Adducit praeterea verſus Dromonis ex Pſalteria; in quibus narrat ex conuiuis quidam, vbi pranſi fuiſſent, confeſtim menſas vndiq. ſublatas eſſe: lauandis autem aquam manibus quendam effudiſſe: lauiſſe verò conuiuas, & acceptis roſis ſparſilibus caput ornaſſe. Graeci verſus ſunt hi:

Ἐπεὶ δὲ δεῖπνον ἠριστηκότες ἦμεν, περιεῖλε τὰς τραπέζας.
Νίμματ' ἐπέχει τίς. ἀπενιζόμεθα. τοὺς στεφάνους πάλιν δὲ
Σπορίνοις λαβόντες ἐστεφανούμεθα.

Et lib. XIV. idem Athenaeus profert verſum Ariſtophanis ex Veſpis, in quo poſtulat conuiua, ſublatis menſis aquam dari lauandis manibus:

Ὕδωρ κατὰ χειρὸς μετὰ τραπέζας εἰσφέρειν.

Lauabant etiam manus per ſingula fercula, ſiue miſſus, vt pluribus locis indicat Lampridius in Elagabalo: *Cum tantum*, inquit, *biberent per ſingula fercula; & manus, quaſi comediſſent, lauarent*: & paulo poſt: *Vt haberet vigintiduo fercula ingentium epularum, & per ſingula lauarent*. De pelui, quam dicit Varro à pelluendo dictam pelluuium, quòd ſcilicet in ea pedes lauarent, mihi planè etymon non probat; nam id vocabulum apparet Graecum eſſe, ex iis, quae ſcribit Pollux lib. X. in quo ait πέλυκα dici à

Tra-

Tragicis τὴν λεκάνην. οἱ δὲ Αἰολεῖς, inquit, πέλυκα μάλιστα τὴν ξυλίνην λέγουσιν. Illud certè constat, pelui veteres lauandis pedibus etiam post cenam vsos esse; quod tum ex alijs, tum ex Plutarchi quodam loco conijcere possumus in Pompeio, vbi dicit Fauoniũ Pompeio ministrasse non tantum in cena, sed in pedum quoque lauatione: μέχρι ποδῶν, inquit, νίψεως, καὶ δείπνου παρασκευῆς. Quamuis Plutarchi locus referri etiam possit ad eam pedum lauationem, qua vtebantur antè cenam; vt de Vlysse refert Homerus, quem dicit agnitum ab Euryclia in pedum antè cenam lauatione. Pluribus autem mensis Romanos vsos fuisse, easq. vt plurimum, in ternos missus, interdum in plures partitos esse, indicat Plutarchus in Lucullo, vbi scribit, soli aliquando cenanti Lucullo, cùm vna mensa, & cena parata modica esset, accitum seruum, qui super his erat, obiurgasse. vbi is causatus est, nemine vocato, non ratum se requiri ab eo aliquem splendorem; quid ais, dixisse, nesciebas hodie apud Lucullum cenaturum Lucullum? Plutarchi verba sunt haec: ἐπεὶ δὲ μόνου δειπνοῦντος αὐτοῦ μία τράπεζα, καὶ μέτριον παρεσκευάσθη δεῖπνον, ἠγανάκτει, καλέσας τὸν ἐπὶ τούτων τεταγμένον οἰκέτην, τοῦ δὲ φήσαντος, ὡς οὐκ ᾤετο μηδενὸς παρακεκλημένου, πολυτελοῦς τινὸς αὐτὸν δεήσεσθαι, τί λέγεις, εἶπεν, οὐκ ᾔδεις ὅτι σήμερον παρὰ λευκούλλῳ δειπνεῖ λεύκουλλος; Primas mẽsas, quas in plures missus diuidi solitas diximus, auspicabantur ab ouo: de qua consuetudine Porphyrio exponens versum Horatij ex lib. II. Sat. II. *Ab ouo vsq. ad mala*, sic scribit: *Ab initio cenae ad finem. Ouum enim hodie initium cenae, quippe cum in gustu statim à balneis offeratur. mala autẽ apud veteres inter cetera secundae mensae afferebantur.*

Varro

Varro Endymionibus apud Nonium: *Discumbimus mussati, dominus maturat oua, ac cenam committit.* Ouum quoq. Horatius cenae principium innuit per Catium illo versu:

Longa quibus facies ouis erit.

Vt videatur ouum antecena quaedam fuisse in indice illo, quem ponit Macrobius cenae Pontificiae Metelli, & rectè dici potuisse prooemium cenae, vel vt Graeci dicunt, *δείπνου προοίμιον* apud Athenaeum lib. IV. Nam id, quod Alexis apud eundem Athenaeum *κεφαλὴν δείπνου* dicit, & Cicero *caput cenae*, intelligendum de eo, quod in cena praecipuum dabatur ferculum, quod *cenae caput* dicebatur. Ciceronis verba ex Tusculana V. sunt haec: *Negauit se iure illo nigro, quod cenae caput erat, delectatum.* Martialis:

Mullus tibi quattuor emptus millia
Librarum, cenae pompa caputq. fuit.

Varro, vt infrà dicetur, à melle primas mensas auspicatur, quo fortasse mulsum designat, de quo sic Horatius hoc versu:

Aufidius forti miscebat mella falerno.

Athenaeus à lactucis, cum inquit: *οἱ μέντοι ἀρχαῖοι πάντως πρὸ τοῦ δειπνεῖν οὐ προσέφερον οὔτε μήτρας, οὔτε θρίδακας, οὔτε ἄλλο τι τῶν τοιούτων, ὥσπερ νῦν γίνεται.* Et ab Horatio in cena Nasidieni lactucae primum apponuntur. Martialis item à lactucis initium cenae facit & oxygaro, vt in disticho:

Claudere quae cenas lactuca solebat auorum,
Dic mihi cur nostras inchoat illa dapes.

Idem ab oliuis auspicari solitos fuisse primas mensas ostendit in alio disticho:

Haec quae Picenis venit subducta trapetis,

In-

Inchoat, atq. eadem finit oliua dapes. & alibi:

Prima tibi dabitur ventri lactuca mouendo
Vtilis, & porris fila resecta suis,
Et quae Picenum senserunt frigus oliuae:
Haec satis in gustu, cetera noße cupis?
Mentiar vt venias, pisces, conchylia, sumen.

Vt videri possit haec quoq. in antecena fuisse. Primas mensas excipiebant secundae, & ipse aliquando in plures missus operis dulciarij, nec non lactarij dispertitae, de quibus videndus Valerius Maximus lib. II. cap. I. Agellius lib. XIII. cap. II. Macrobius lib. III. Athenaeus autem lib. XIV. Pindari poetae testimonio probat apud antiquos in vsu fuisse secundas mensas, cum inquit: ὅτι γὰρ ἦσαν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αἱ δεύτεραι τράπεζαι πολυτελῶς μεμεριμνημέναι, παρίστησι Πίνδαρος ὀλυμπιονίκαις, περὶ τῆς Πέλοπος κρεουργίας διηγούμενος: τραπέζαισι δ᾽ ἀμφὶ δεύτατα. & post, ἐδίδοτο δὲ καὶ ὠὸν ἐν τῇ δευτέρᾳ τραπέζῃ, ὥσπερ καὶ λαγῷα καὶ κίχλαι κοινῇ μετὰ μελιπήκτων εἰσεφέροντο. Et Seruius in Virgilianum illud:

——— *mensaeq. remotae:*

Duas, inquit, *habebant mensas: vnam carnis, alteram pomorum.* Cicero lib. XIV. Epist. ad Atticum: *Haec*, inquit, *scripsi apposita secunda mensa.* & in epist. ad Tironem: *Videor enim videre ementem te res rusticas, cum villico loquentem, in lacinia seruantem ex mensa secunda semina.* Varro de re rustica lib. III. cap. XVI. *Mel*, inquit, *ad principia conuiuij, & ad secundam mensam ministratur.* Lampridius in Alexandro: *Pomis vehementer indulsit, ita vt secundae mensae illi saepius ponerentur.* Virgilius lib. II.

Non ego te Dijs & mensis accepta secundis,

Tran-

Transierim Rhodia &c. Horatius lib.II. Sat.II.

——— tum pensilis vua secundas
Et nux ornabat mensas, cum duplice ficu.

Ouidius Metamorph. lib.IX.

——— Totumq. tulit prae diuite cornu
Autumnum, & mensas felicia poma secundas.

Martialis lib. V.

Mensae munera si voles secundae,
Marcentes tibi porrigentur vuae,
Et nomen pira quae ferunt Syrorum.

Iulius Pollux addit praeter has tertiam mensam, quam videtur Lampridius innuere, cum scribit in Elagabalo: *Habuit leones & leopardos exarmatos in delicijs, quos edoctos per mansuetarios, subitò ad secundam & tertiam mensam iubebat accumbere.* Sed haec, vt videtur, rarò apponebatur. Homerus autem in Heroum mensis, neq. aues, neq. pisces, neq. poma apponit, sed nec carnem elixam, quod notat etiam Seruius in lib.I. Aeneidis, cum inquit: *Heroicis temporibus carne non vescebantur elixa.* Vnde & Varronem scripsisse, *Romanis primum in vsu fuisse assa, secundò elixa, tertiò iurulenta.* Quin etiam, nec vnguenta Homerus agnoscit, nec coronas, vt notat Athenaeus lib. I. in quo scribit Homerum non ignarum vnguenti, quaenam esset vis & gratia, Heroum tamen nullum induxisse vnguentoq; delibutum, excepto Paride, atq. adeò nec vllum quidem coronatum; quamuis translatione simili, quid esset corona, sibi compertum fuisse ostendat, cum ait:

Νῆσον, τὴν πέρι πόντος ἀπείριτος ἐστεφάνωται.

Athenaei verba sunt haec: *Ὅμηρος δὲ τὴν τοῦ μύρου φύσιν εἰδὼς, οὐκ εἰσήγαγε μύροις ἀλειφομένους τοὺς ἥρωας, πλὴν τὸν Πάριν.*

Παρίν. ἀλλ' οὐδὲ στεφανωμένους εἰσάγει, καί τοι τοῦ ἐκ τῆς μεταφορᾶς ὁμοιώματι σημαίνεται ὅτι ᾔδει τὸν στέφανον. De vſu panis apud antiquos videndus Plinius lib. XVIII. cap. VIII. Vopiſcus in Tacito ſcribit eũ, nũquã panẽ niſi ſiccũ comediſſe, eundemq́. ſale, atq. alijs reb. conditũ. Plinius loco ſuprà memorato ſcribit Romanos pulte, nõ pane, longo tẽpore vſos fuiſſe. Vnde *Pultiphagus Romanus* dicitur à Plauto in Paenulo, & Moſtellaria. Verrius autem apud eundem Plinium auctor eſt, populum Romanum farre tantum è frumento trecentis annis vſum eſſe. Piſtores item priſcis illis temporibus apud Romanos non fuiſſe indicat Varro lib. I. de vita populi Romani apud Nonium: *Cocula*, inquit, *quae coquebat panem, primùm ſub cinere, poſtea in furno*. & Plinius lib. XVIII. cap. XI. *Piſtores*, inquit, *Romae non fuerunt ad Perſicum vſq. bellum, annis ab V. C. D. LXXX. Ipſi panem faciebant Quirites, mulierumq́. id opus erat, ſicut etiam nunc in plurimis gentiũ. Artoptam Plautus appellat in fabula, quam Aululariã ſcripſit, magna ob id concertatione eruditorum, an is verſus poetae ſit illius: certumq́. ſit, Ateij Capitonis ſententia, toſtum panem lautioribus coquere ſolitos, piſtoresq́. tantum eos qui far pinſebant, nominatos*. Legendum autem ex manuſcriptis libris: *Artoptaſiam Plautus in fabula, quam Aululariam inſcripſit:* non enim *artoptam*, qui panem coqueret, ſed *artoptaſiam*, ipſam artem coquendi panem, Plautus dixit. Praeterea corrigendum, *teſtu panem lautioribus coquere ſolitos*, non, *toſtum*. Vnde panis teſtaceus dictus, quẽ Graeci clibanitin dicunt, quòd ſub aereo teſtu, vt inquit Plinius lib. XXXII. cap. VII. hoc eſt, ſub clibano, coqueretur. Cato: *In foco calido, ſub teſtu coqui-*

to leuiter. Seruius in lib.I. Aeneidis. *Et quia apud maiores nostros*, inquit, *molarum vsus non erat, frumenta torrebant & ea in pilas missa pinsebant, & hoc erat genus molendi, vnde & pinsones dicti sunt, qui nunc pistores vocantur*. Cato tit.XIV. *Paulum latam pilam, vbi triticum pinsant*. M. Varro in Satyr. de edulijs: *Si quantum*, inquit, *operae sumpsisti, vt tuus pistor bonum faceret panem* & lib.I. de lingua latina: *Pilum quasi pisum, quòd eo far pinsatur; & vbi fit, pistrinum dictum*. In eo damnati serui exercebantur. Terentius Andria:

Caesum verberibus in pistrinum te Daue dedam.

Postea institutae molae iumentariae, nondum aquarijs inuentis. Suetonius in Caio cap.XXXIX. *Comprehensis ad deportandum meritorijs quoq. vehiculis, & pistrinensibus iumentis, adeò vt & panis Romae saepe deficeret*. Procopius lib.I. scribit molas in Tiberi Belisarium primum construxisse. De vsu vini apud Romanos videndus Plinius lib. XIV. cap. XII. XIII. XIV. XV. Vsi enim sunt vino partim mero, quod ζωρὸν siue ἄκρατον Graeci dicũt; partim diluto, quod ὑδαρὲς siue κεκραμμένον vocant. Plutarchus Sympos. lib. III. tres mixtionis modos tribus musicalibus consonantijs similes tradit: hemiolium, cùm tribus aquae partibus, duae vini adduntur; diatesaron, cùm tribus aquae, vna vini; diapason, cùm vna vini duabus aquae. Ad διὰ τεσσάρων autem mixtionem respexit Hesiodus cum cecinit libro II.

Τρὶς ὕδατος προχέειν, τὸ δὲ τέταρτον ἱέμεν οἴνου. Quã mixtionem Palamedis inuentum dicit Ion poeta apud Athenaeum, cùm inquit:

Εὑρὼν ὁ μάντις ὁ Παλαμήδης ἐμαντεύσατο
Πλοῦν ἔσεσθαι τοῖς Ἕλλησι πίνουσι τρεῖς

Πρὸς

Πρὸς ἕνα κυάθοις. Miſcere autem dixit Tibullus lib. II.eleg.I.pro eo, quod temperare alibi dicit eleg.VII. eiuſdem libri, cum ait:

Miſtaq. ſecuro eſt ſobria lympha mero.&:

Temperat annoſum Marcia lympha merum.

Varias autem vini & aquae mixtiones refert Athenaeus lib. x. adductis veterum poetarum teſtimonijs, ex quibus nos pauca proferemus; nempè Archippi, qui in poſteriore Amphitruone par pari miſcet, hoc verſu:

Τίς ἐνέχεσε σφῷν ὦ κακόδαιμον ἴσον ἴσῳ;

Item Menandri in Heroe, qui tribus aquae partibus vnam addit vini, ſic enim ait:

Καίτοι πολύγ' ἐστ' ἥδιον, οὐ γὰρ αὔποτε

Επινον τρεῖς ὕδατος, οἴνου δ' ἓν μόνον.

Item Alexidis in Tethye, qui quattuor vini partibus vnam aquae miſcet. ait enim:

Ιδοὺ πάρεστιν οἶνος, οὐκοῦν ἐγχέω

Κρείττονα, πολὺ βέλτιον ἕνα καὶ τέτταρας.

Item Dioclis in Apibus, qui quattuor vini partibus duas aquae addit, cum ait:

Πῶς δὲ κεκραμμένον πίνειν τὸν οἶνον δεῖ με, τέτταρα καὶ δύο.

Item Nicocharidis in Amymone, qui quinq. vini partibus duas aquae miſcet. ſic enim inquit:

Οἰνόμαος οὗτος χαῖρε, πέντε καὶ δύο.

Item Anacreontis, qui cyathis quinq. vini duo aquae addit:

Αγε δὴ φέρ' ἡμῖν ὦ παῖ

Κελέβην, ὅπως ἄμυστιν

Προπίω, τὰ μὲν δύ' ἔγχει

Υδατος, τὰ πέντε δ' οἴνου

Κυάθους, ὡς ἂν ὑβριστιῶσαι.

Modus autem vini & mensura apud Romanos varia itidem erat pro cuiusq. natura. Quin & Magister etiam bibendi, de quo infrà dicetur, modum ipsum vini & mensuram praescribebat. S. Ambrosius lib. de Elia & ieiunio cap. XIII. *Ac ne immoderatum*, inquit, *hoc arbitreris, mensura proponitur, certatur sub iudice, sub lege decernitur agonothetis* &c. Ei verò, qui vno haustu poculum hausisset, hoc est ἀμυστὶ, acclamabant ζήσειας, vt docet Suidas, & infrà ex Dione ostendemus. Martialis lib. VI.

Poto ego sextantes: tu potas Cinna deunces.

Vbi sextantem pro duobus, deuncem pro vndecim cyathis posuit. & de Lusco ad Aulum:

Potator nobilis, Aule, lumine vno
Luscus, Phryx erat, alterq. lippus.
Huic dicit medicus, bibas caueto
Vinum; si biberis, nihil videris.
Ridens Phryx oculo, valebis, inquit:
Misceri sibi protinus deunces,
Sed crebros iubet: exitum requiris?
Vinum Phryx: oculus bibit venenum.

& lib. III. trientem pro quattuor vini cyathis posuit, cum ait:

Candida Setini rumpant crystalla trientes.

& in Apophoretis:

Setinos moneo nostra niue frange trientes.

Persius Sat. III.

Sed tremor inter vina subit, calidumq. trientem.

Suetonius in Augusto cap. LXXVII. scribit eum non amplius ter bibere solitum fuisse, & si quando largissimè se inuitaret, senos sextantes non excessisse. Vopiscus autem tradit Tacitum parcissimae vitae fuisse,

fuisse, ita vt sextarium vini tota die nunquam potauerit, saepè intra heminam. Contrà Capitolinus de Maximino seniore, de quo sic ait: *Bibisse autem illum saepe in die vini Capitolinam amphoram constat: comedisse & XL. libras carnis, vt autem Cordus dicit, etiam LX. quod satis constat.* Ex locis autem suprà citatis intelligere possumus, sextantes potare solitos fuisse eos, qui imbecilli corpore fuissent; deunces, qui bibaces essent, & nimium vini appetentes; trientem, communẽ omnium mensuram fuisse. De numero autem poculorum notum est illud Aesopi, qui dicebat tres esse vini mixtiones, primam voluptatis, secundam ebrietatis, tertiam contumeliae, vel vt dicebat Anacharsis, moeroris. Ὁ Διόνυσος, referã Graecè, τρεῖς κέκτηται κράσεις οἴνου, τὴν μὲν πρώτην ἡδονῆς, τὴν δὲ δευτέραν μέθης, τὴν δὲ τρίτην ὕβρεως. & Appuleius in Floridis ait quattuor esse vini crateras, quarum prima ad sitim pertineat, secunda ad hilaritatem, tertia ad voluptatem, quarta ad insaniam. Horatius loco supra citato:

——— tribus aut nouem
Miscentur cyathis pocula commodis.
Qui Musas amat impares,
Ternos ter cyathos attonitus petet
Vates. tres probibet suprà
Rixarum metuens tangere Gratia.

Ausonius:

Ter bibe, vel toties ternos: sic mystica lex est,
Vel tria potandi, vel ter tria multiplicandi.

Fuit autem aliquibus mos tot cyathos bibere, quot fuissent litterae in amici, vel amicae nomine, cui biberent. Martialis lib. I.

Naeuia ſex cyathis, ſeptem Iuſtina bibatur,
Quinque Lycea, Lyde quattuor, Ida tribus.

Item quot manus digitos haberet. Plautus Sticho:

Sag. Vide quot cyathos hos bibimus.
St. Tot, quot digiti ſunt tibi in manu.
Cantio Graeca eſt, ἢ πέντε πίνειν, ἢ τρία πίνειν, ἢ μὴ τέτταρα.
Tibi propino decuma fonte, tibi tute inde, ſi ſapis.

Liberalibus apud Romanos moris fuit tot cyathos bibere, quot alicui annos precabantur. Ouidius lib. III. Faſtor.

Sole tamen, vinoq. calent, annosq. precantur,
Quot ſumunt cyathos, ad numerumq. bibunt.
Inuenies illic qui Neſtoris ebibat annos,
Quae ſit per calices facta Sibylla tuos.

Panyaſis autem Epicus, de numero item poculorū apud Athenaeum diſſerens, primum dicit dicatum eſſe Χάρισιν, Ὥραις, καὶ Διονύσῳ: ſecundum Ἀφροδίτῃ καὶ πάλιν Διονύσῳ: tertium ὕβρει καὶ ἄτῃ. Eubulus itē apud eundem Athenaeum lib. II. de numero poculorum ita diſputat in eo carmine, in quo inducit Bacchum loquentem:

Τρεῖς γὰρ μόνους κρατῆρας ἐγκεραννύω
Τοῖς εὖ φρονοῦσι, τὸν μὲν ὑγιείας ἕνα,
Ὃν πρῶτον ἐκπίνουσι. τὸν δὲ δεύτερον
Ἔρωτος, ἡδονῆς τε. τὸν τρίτον δ' ὕπνου,
Ὃν εἰσπιόντες οἱ σοφοὶ κεκλημένοι
Οἴκαδε βαδίζουσιν. ὁ δὲ τέταρτος
Οὐκέθ' ἡμέτερός ἐστ', ἀλλ' ὕβρεως
Ὁ δὲ πέμπτος βοῆς, ἕκτος δὲ κώμων.
Ἕβδομος δ' ὑπωπίων, ὄγδοος κλήτορος.
Ὁ δ' ἔνατος χολῆς, δέκατος δὲ μανίας, ὥστε καὶ βάλλειν
Ποιεῖ, πολὺς γὰρ εἰς μικρὸν ἀγγεῖον χυθεὶς

Ὑπο-

Υποκελίζει ῥᾶσα τοὺς πεπωκότας. Et haec satis super eiq. de numero poculorũ. Bibebant autem modò pro salute Imperatoris, vt indicat Dio Cassius, qui Augusto inter alios hunc quoq. honorem decretum ait, vt pro salute eius in conuiuijs biberent. & S. Ambrosius lib. de Helia & ieiunio cap. VII. his verbis: *Quid autem obtestationes potantium loquar? Quid memorem sacramenta, quae violare nefas arbitrantur? Bibamus, inquiunt, pro salute Imperatorum, & qui non biberit, sit reus in deuotione.* Modò propter felices amicorum successus, vt Horatius lib. III. ode XIX.

Da Lunae properè nouae,
Da noctis mediae, da puer Auguris
Muraenae, &c. Ad quem locum respexit Ausonius, cum inquit: *Sed illa de Flacci ecloga in qua propter mediam noctem, & nouam Lunam, & Muraenae Auguratum ternos cyathos attonitus petit vates.* Bibebant etiam in amicorum gratiam absentium, vt ex multis Scriptorum locis intelligimus. Theocritus Idyll. XIII.

Ηδη δὲ προϊόντος ἔδοξ' ἐπιχεῖσθαι ἄκρατον
Ωτινος ἤθελ' ἕκαστος· ἔδει μόνον ὦτινος εἰπεῖν.

Tibullus lib. II. eleg. I.

Sed benè Messalam sua quisq. ad pocula dicat,
Nomen & absentis singula verba sonent.

Ministrabantur autem pocula à summo ad infimum, initio facto ab vno ex conuiuis, qui in summo accũberet, & in orbem circumlato poculo ad eum, qui in imo lecto discumberet. quod Athenaeus dixit ἐν κύκλῳ πίνειν, Pollux τὰς κύλικας ἐν κύκλῳ περιελαύνειν. Plautus Mostellaria:

Interim da ab Delphio citò cantharum circum.

& in Persa:

—— *age puere*

A summo septenis cyathis committe hos ludos.

& in Asinaria:

Da puere ab summo, age tu interibi ab infimo da suauium.

& rursus in Persa:

Age, circũfer mulsum bibere, da vsq. plenis cãtharis.

Cicero in Catone: *Et is sermo, qui more maiorum à summo adhibetur in poculis.* Varro lib. IV. *Praeterea in poculis erant paterae, eo quòd pateant latius, sic dictae:* (siue vt est in V. C. *ab eo quòd pateant, Latini ita dicunt.*) *Hisce etiam nunc in publico conuiuio antiquitatis retinendae causa, cum magistri fiunt, potio circumfertur.* Inter potandum verò moris fuisse, vt conuiuae praegustatum poculum alter alteri porrigeret, constat primũ ex Homero in Iliadis IX. qui ait:

Πλησάμενος δ' οἴνοιο δέπας δείδεκτ' Ἀχιλῆα.

quem locum exponens Athenaeus lib. XIV. dicit: πληροῦντες γὰρ προέπινον ἀλλήλοις μετὰ προσαγορεύσεως. & paulò post apertius ostendit quid sit προπιεῖν hoc exemplo: Ἀλέξανδρος οὖν αἰτήσας ποτὲ ποτήριον δίχουν, καὶ πιὼν, προὔπιε τῷ Πρωτέᾳ. Plautus Gurgulione:

Propino militi magnum poculum: ille ebibit.

Iuuenalis Sat. V.

—— *quando propinat*

Virro tibi, sumitq. tuis contacta labellis

Pocula — &c. Martialis:

Qui nulli calicem tuum propinas.

Suetonius in Tiberio cap. XIII. *Ignotissimum Quaesturae candidatum nobilissimis anteposuit ob epotam in conuiuio propinante se vini amphoram.* Appuleius lib. X.

praebi-

praebibere, dixit, quod Graeci προπίνειν, cum inquit: *Heu puer lautum diligenter ecce illum lautum cantharum mulſo contempera, & affer paraſito meo, ſimul quòd ei praebiberim, commoneto.* Formula qua in propinationibus vtebantur apparet ex Plauto huiuſmodi quaedam fuiſſe, in Perſa:

Paegnium tardè cyathos mihi das: cedo ſanè,
Benè mihi, benè vobis, benè amicae meae.

Libaſſe verò Dijs ex Homero conſtat, hoc verſu:

Θεοῖσι σπείσαντες μακάρεσσι πίον μελιηδέα οἶνον.

& ex Virgilio, apud quem Libat Dido hoc verſu:

Dixit, & in menſa laticum libauit honorem.

Maioribus autem poculis veteres potare dicebantur, cum conuiuarum laetitia aliquantulum proceſſiſſet, dicebantq. *τὴν μείζονα αἰτεῖν*, ſcilicet *κύλικα*. Sophilus apud Athenaeum lib. x.

Συνεχὴς ἄκρατος ἐδίδοτο ἴσον ἴσῳ, πάλιν τὴν μείζον᾽ ᾔτησεν.

Alexis: *οὐ συμποσίαρχος ἦν γὰρ, ἀλλὰ δήμιος ὁ Χαιρέας κυάθους προπίνων εἴκοσιν ἴσον ἴσῳ, πάλιν τὴν μείζον᾽ ᾔτει.* Ad quem morem reſpexiſſe videtur Cicero, cum ſcripſit in Verrem: *Fit ſermo inter eos & inuitatio, vt Graeco more biberetur: hoſpes hortatur: poſcunt maioribus poculis.* Vtebantur autem veteres vino refrigerato, vt conſtat tum ex alijs, tum ex Dione, qui ſcribit Commodum vini refrigerati poculum in medio certamine feſſum capere vno hauſtu ſolitum: Γλυκὺν οἶνον, inquit, ἐψυγμένον λαβὼν ἀμυστί. Vtebantur item ſacco vinario, vt merum liquidius potarent. Martialis lib. XII.

——— & vt liquidum potet à lauda merum,
Turbida ſollicito tranſmittere Caecuba mero,
Atq. inter menſas ire redire ſuas.

Sacci

Sacci vinarij meminit Plinius lib.xxiv. vbi de polenta nitrosae aut amarae aquae. Aqua etiam vtebantur niuibus refrigerata, vt ex Martialis versibus apparet, in quibus sic est:

Non potare niuem, sed aquam potare rigentem,
De niue commenta est ingeniosa sitis. & lib.xi.
Nec nisi post niueam Caecuba potat aquam.

Alexis apud Athenaeum: Καὶ χιόνα μὲν πίνειν παρασκευάζομεν. Iuuenalis:

Frigidior Gaeticis petitur decocta pruinis.

Plinius: *Hi niues, illi glaciem potant, venasq. montium in voluptate gulae vertunt: seruatur algor aestibus, cogitaturq. vt alienis mensibus nix algeat: decoquunt alias, quas mox & illas hiemant.* & lib.xxxi cap.iii. *Neronis principis inuentum est decoquere aquam, quam vitro demissam in niues refrigerabat.* Inde Suetonius in Nerone cap.xlviii. sic scribit: *Aquam ex subiecta lacuna potaturus manu hausit: Et haec est, inquit, Neronis decocta* &c. *aquae autem tepidae aliquantum bibit.* Colum autem dicebatur vas vinarium, quo aqua ex niuibus colari solebat. Martialis:

Attenuare niues norunt & lintea nostra,
Frigidior colo non salit vnda tuo.

Aqua etiam vtebantur calefacta, vt ex Scriptoribus constat. Horatius:

Quis aquam temperet ignibus?

Varro lib.iv. de lingua latina. *Calix à caldo; quòd in eo calida puls apponebatur, & caldum in eo bibebant.* Plinius lib. xxviii. cap. iv. *Notandum nullum aliud animal praeter hominem calidos potus sequi, ideoq. non esse naturales.* Tacitus lib.xiii. *Innoxia adhuc, et praecalida potio.* Appuleius lib. ii. *Commodum cubueram, & ecce*

& ecce Fotis mea, iam domina cubitum reddita, iacta proximat rosae serta, & rosa soluta in sinu tuberante, ac me pressim deosculato, & corollis reuincto, & flore prosperso, arripit poculum, ac desuper aqua calida iniecta, porrigit, bibam, idq́. modicum priusquam totum exorberem, clementer inuadit. Iuuenalis Satyr. v.

Quando vocatus adest gelidae, calidaeq́. minister.

& Martialis lib. I.

Iam defecisset portantes calda ministros. & lib. VI.

Et potet calidã qui mihi laudat aquam. & lib. VIII.

Caldam poscis aquam, sed non dum frigida venit.

Alget adhuc nudo clausa culina foco. & lib. XII.

Et nimium calidis non vitiantur aquis. & lib. XIV.

Frigida non desit, non desit calda petenti.

Epicharmus item apud Athenaeum lib. XIV. aquam tepidam postulat sibi dari, quam bibat, cum inquit:

Καὶ πιεῖν ὕδωρ διπλάσιον χλιαρὸν ἡμίνας δύο.

Hinc Tiberius Claudius Nero Imp. dictus per iocũ Biberius Caldius Mero, à frequenti calidae aquae potione. Ammianus Marcellinus lib. XXVIII. *Ampelius*, inquit, *Vrbi praefectus statuerat ne aquam calidã calefaceret quisquam.* & post: *Si aquam calidam tardius attulerit.* Claudius Imperator edicto vetuit, ne aqua calida venderetur. Dio. lib. LVIII. τά τε καπηλεῖα ἐς ἃ συνιόντες ἔπινον, κατέλυσε, καὶ προσέταξε μήτε κρέας που ἑφθὸν, μήθ' ὕδωρ θερμὸν πιπράσκεσθαι, καί τινας ἐπὶ τούτῳ μὴ πειθαρχήσαντας ἐκόλασεν. Quin & C. Caligula, eodẽ Dione referente, eum necari iussit, qui in funere Drusillae calidam aquam vendidisset. πωλήσαντα δὲ, inquit, θερμὸν ὕδωρ ἀπέκτεινεν ὡς ἀσεβήσαντα. Locus autẽ in quo aqua calida vendebatur, Thermopolium à Plauto dicitur in Curculione:

Quos

Quos semper videas bibentes in Thermopolio.

& in Trinummo

——— *satin in Thermopolio.*

Condalium es oblitus, postquã thermopotasti gutture?

Aqua calida miscebatur etiam vino, vt conijci potest ex versibus Martialis:

Me conuiua leget misto quincunce, sed ante
Incipiat positus, quàm tepuisse calix:

& apertius ex Plauti Curculione:

Vbi quid surripuere, operto capitulo calidum bibunt,
Tristes atq. ebriosi incedunt.

Vas autem ad parandam aquam calidam, miliarium dicebatur. Athenaeus lib. II. τὸ μιλιάριον καλούμενον ὑπὸ ῥωμαίων, τὸ εἰς θερμοῦ ὕδατος κατεργασίαν κατασκευαζόμενον. Horatius verò ahenum videtur dixisse vas id, quod aquae calefaciendae comparabatur, cum inquit. Epist. lib. II.

——— *emptis*
Sub noctem gelidam lignis calefactat ahenum.

Mos autem fuit in conuiuijs, talorum iactu vnum aliquem creare, qui praescriberet modum cenae, & quantum quisq., & quomodo temperatum, vt diximus, biberet vinum. Hic, Rex conuiuij à Tacito dicitur in Nerone, & Sidonio lib. IX. epist. his verbis: *Meis quoq. contubernalibus dum rex*, inquit, *conuiuij circa ordinandum moras nectit oxygarum* &c. Modiperator à Varrone lib. XX. Rerum humanarum citante Nonio, his verbis: *In conuiuijs qui sunt instituti potandi modiperatores* (nam vox *magistri* glossema est verbi *modiperatores*.) Inde Cicero in Catone: *Me verò & Magisteria delectant à maioribus instituta, & is sermo, qui more maiorum à summo adhibetur in poculo*

culo: Lampridius in Elagabalo: *Praefectum Vrbicũ*, (vel forte, *Vrbi*) *saepe post cenam ad potandum vocabat, adhibitis & Praefectis Praetorio, ita vt si recusarent, Magistri eos cogerent.* Dictator à Plauto, qui dicebatur ipsa tantum coronae impositione, vt est apud eum in Persa:

Do hanc tibi florentem florenti, tu sic eris Dictatrix nobis.

Dominus conuiuij à Varrone apud Agellium lib. XIII. cap. II. & Nonio. Item Strategus à Plauto rursus in Persa:

Strategum te facio huic conuiuio.

Cenae pater ab Horatio lib. II. Serm. Sat. VIII.

Inprimis Lucanus aper leni fuit austro
Captus, vt aiebat cenae pater ——

Parochus ab eodem ibidem:

Tum parochi faciem nil sic timentis vt acres
Potores —— & Conuiuator, cum inquit:
Sed conuiuatoris vti ducis &c. Seneca lib. I. de ira: *Minus honorato loco positus irasci coepisti conuiuatori* &c. Magister cenae à Martiale lib. XII.

Conuiuas alios cenarum quere Magister. Catullus.
Ingere mi calices amariores,
Vt lex Postumiae iubet Magistrae. Cicero in Verrem: *Iste enim Praetor seuerus ac diligens, qui populi Romani legibus nunquam paruisset, illis diligenter legibus, quae in poculis ponebantur, parebat.* Graeci συμποσίαρχον, siue βασιλέα dixerunt. Plutarchus Apophthegm. Ἀγησίλαος ποτὲ πότον ποτὲ λαχὼν συμποσίαρχος. Idem, vt opinor, dicebatur à Graecis ὀνοματοκλήτωρ, cuius munus erat suum vnicuiq. gradum & ordinem in cena assignare, vt scribit Athenaeus lib. II.

addu-

adducto Alexidis testimonio, qui ait: *μετὰ ταῦτα ἀναστάντες κατεκλίθημεν, ὡς ἕκαστος ἤθελεν, οὐκ ἀναμείναντες ὀνοματοκλήτορα τὸν τῶν δείπνων ταξίαρχον.* Nominatur & *ἑστιάτωρ* ab eodem Athenaeo lib.II. Cui vbi conuiuae accubuissent, tabella dabatur instar indicis cenae Pontificiae Metelli apud Macrobium lib.III.cap.XIII. in qua omnium ferculorum nomina descripta erant, vt sciret, quod nam obsonium esset coquus allaturus: *ἔθος ἦν,* inquit, *ἐν τοῖς δείπνοις τῷ ἑστιάτορι κατακλιθέντι προδίδοσθαι γραμματίδιόν τι περιέχον ἀναγραφὴν τῶν παρεσκευασμένων, ἐφ' ᾧ εἰδέναι, ὅ,τι μέλλοι ὄψον φέρειν ὁ μάγειρος.* Talorum autem iactu creari solitos, & interdum ipsa tantum coronae impositione, indicat Plautus versu supra prolato, & Horatius lib.I.ode.IV.

Nec regna vini sortiere talis. & lib.II.ode.VII.

Quem Venus arbitrum dicet bibendi?

Porrò ministri Tricliniares nominantur in veteribus apud me marmoreis monumentis, Structor, qui *τραπεζοκόμος* ab Athenaeo dicitur, cuius erat, vt inquit Virgilius, *cura penum struere*. & de quo Martialis lib.x.

Et quae non egeant ferro Structoris Ofellae.

Structoris serui munus designat Seneca lib.VI.epist. XLVII. ad Lucilium, cum inquit: *Alius pretiosas aues scindit, & per pectus, & clunes certis ductibus circumferens eruditam manum, & in frusta excutit.* & lib. de Breuitate vitae: *Quàm videam,* inquit, *quàm suspensi sint, quomodo aper à coquo caesus exeat, quanta celeritate signo dato gladij ad ministeria decurrant, quanta arte scindantur aues in frusta non enormia.* Sed apertius indicat Iuuenalis non modò Structoris officiũ, sed ipsam etiam structoriam artem, quae obsonia

scin-

ſcindendi praecepta daret. Sic enim ait Sat. II.

——— quin ipſa manubria cultellorum
Oſſea: non tamen his vlla vnquam obſonia fiunt
Rancidula, haud ideo peior gallina ſecatur.
Sed nec Structor erit, cui cedere debeat omnis
Pergula, diſcipulus Trypheri doctoris, apud quem
Sumine cum magno lepus, atq. aper, & pygargus,
Et Scythicae volucres, & Phoenicopterus ingens,
Et Gaetulus oryx, hebeti lautiſſima ferro
Caeditur, et tota ſonat vlmea cena Saburrae. & Sat. V.
Structorem interea (ne qua indignatio deſit)
Saltantem ſpectas, & chironomunta volanti
Cultello, donec peragat dictata magiſtri
Omnia: nec minimo ſanè diſcrimine refert,
Quo geſtu lepores, & quo gallina ſecetur.

In antiqua inſcriptione habetur: MAMA STRVCTOR. Seruus Tricliniarcha, qui & Architriclinus, habetur in hac inſcriptione: BLICIO ABORTENNIO TRICLINIARCH. item in hac: M. VLPIO AVG. LIB. PHAEDIMO DIVI TRAIANI AVGVSTI TRICLINIARCH. Seruus Tricliniarius in hac: SEX POMPEIO VOLESSIGO SEX POMPEI SER. TRICLINIAR. Praeguſtator in hac: TI. CLAVDIVS FLAMMA CLAVSVS TI. AVG. PRAEGVSTATOR. Hic à Graecis προγεύστης dicebatur, vt ſcribit Athenaeus lib. IV. in quo docet Eleatros vocatos fuiſſe προγεύστας, id eſt Praeguſtatores; ſic dictos, quòd vt à veneno reges ſecuri tutiq. ſint, de illorum cibis non nihil prius mandunt, & guſtant. Praeguſtabant autem in menſa, quam Guſtatorium appellat Martialis in Apophoretis. Suetonius autem ſcribit epulanti Claudio Imp. venenum datum per ſpadonē Praeguſta-

gustatorem. Serui ab argento potorio, item ad argentum potorium, item à potione nominantur in his inscriptionibus: ANTHVS AD ARGENTVM POT. L. CAESARIS. &: VIBIAE SVCCESSAE LIVIAE AVG. SER. AB ARGENTO POTORIO. &: PARTHENIVS CAESARIS N. AB ARGENTO POTORIO. &: TI. CLAVD AVG. LIB. GRATIO LIVIAE AVG. SER. A POTIONE. &: SEXTIVS PACCIVS SEX POMPEI A POTIONE. à Catullo dicitur:

Minister vetuli puer falerni. & ab Horatio Carm. lib. I.

Puer quis ex aula capillis
Ad cyathum statuetur vnctis?

Qui alio nomine à Liuio, & Plinio Pollicitator, ab Ausonio, Pincerna, Graecè οἰνοχόος appellatur. Dicebatur etiam Seruus à Laguna, vt in hac inscriptione: M. VLPIO AVG. LIB. PHAEDIMO DIVI TRAIANI AVG. A LAGVNA. Item seruus Corinthiarius, & à Corinthis in his: TI. LAIVS PARATVS A CORINTHIS. &: CAPTVS A CORINTHIS. &: CALLITYCHAE ZOILI CORINTHIAR. AGRIPP. Seruus ab auro escario nominatur in his: M. VLPIO ERIDANO AVG. LIB. AB AVRO ESCARIO. &: CAMVS AVG. LIB. PRAEP. AVRI ESCARI. Ministratores nominantur in his: IVLIA LOGAS AMARANTHI AVGVSTI MINISTRATORIS TVRRANIANI. &: ERASTVS CAESAR. MINIST. &: ANSIO CAESAR. MINISTRATOR. Seruus pistor in hac: FAVSTVS PISTOR TI. GERMANICI SER. Pistor autem indicatur vel Dulciarius, vel certè lactarius; alter a conficiendis dulcijs, siue mellitis, quae Graeci μελίπηκτα dicunt; alter ab ope-

ab opere lactario vocatus: nam ſcribit Lampridius de Elagabalo, eum alia die tantùm de dulcijs, alia de opere lactario cenitaſſe. & Appuleius refert Piſtorem dulciarium è conuiuio reportaſſe reliquias largiſſimas, panes, cruſtula, placentas, edulia mellita, operiſq. piſtorij. & lib. x. *At illorum, inquit, alter Piſtor dulciarius, qui panes & mellita concinnabat edulia.* ex Luciano, qui ait: ἄρτους πέττειν καὶ μελίπηκτα κιρνᾶν ἐπιστάμενος. Obſonator dicebatur ὁ τὰ ὄψα ὠνούμενος, vt eſt apud Athenaeum lib. XIV. & idem ὀψώνης vocabatur, & ἀγοραστής: de quo ſic Martialis:

Dic quotus es, quanti cupias cenare, nec vnum
Addideris verbum, cena parata tibi eſt.

Coquos Romani priſcis temporibus non habebant domi, ſed conducebant ex Macello, vt ex Plauti Aulularia intelligimus, in qua eſt:

Poſtquam obſonauit herus, & conduxit coquos,
Tibicinasq. haſce apud forum. — Itaq. ab eodem Plauto malus coquus, dicitur coquus nundinalis, quòd non cotidie, ſed nono tantum quoquo die ex Macello conducebatur, vt Feſtus notat. Plinius lib. XVIII. cap. XI. *Nec coquos verò habebant in ſeruitijs, eosq. ex Macello conducebant.* Ancillae verò, vt ex Plauti Mercatore apparet, cotidie cibum familiae coquebant. Poſtea priuatos coquos domi habere coeperunt, vt indicat Martialis illo verſu:

Nam coquus domini debet habere gulam.

Idem Plautus nominat in Pſeudolo Forum coquinum hoc verſu:

Forum coquinum qui vocant, ſtultè vocant:
Nam non coquinum eſt, verùm furinum eſt forum.

Coquum Poſidippus poeta apud Athenaeum lib.

IX. comparat Imperatori, cum inquit:

Ἀγαθοῦ στρατηγοῦ διαφέρειν οὐδὲν δοκεῖ. & Plautus:

Sis tu in legione bellator, si vis, at ego in culina Ares.

Serui ATRIENSES multi nominantur in veteribus inſcriptionibus. Videndum autem an inter eos numerentur qui in atrijs, vbi priſcis temporibus cenitabant, ſupellectilem ſeruabant conuiualem, quiq. in antiquis inſcriptionibus SERVI A SVPELLECTILI. dicuntur. Veteres enim in atrijs, hoc eſt in culina, vel propè culinam cenitaſſe, apparet ex eo quod ſcribit Seruius, culinas fuiſſe in illa aedium parte, quae atrium dicebatur, vnde à fumi nigrore nomen factum eſſe atrio. Inde Cicero in Piſonem: *Cui idem erat coquus & ſeruus Atrienſis.* Miniſtros autem Tricliniares linteis ſuccinctos miniſtraſſe, ex loco Senecae ſupra citato intelligere poſſumus, & ex ijs, qui infra ponentur. Apud Senecam quidem erat ſic: *Ad hoc praeſtò aderit miniſtrorum ornatiſſimorum turba linteis ſuccincta &c.* Horatius:

—— *veluti ſuccinctus curſitat hoſpes,*
Continuatq́. dapes, nec non vernaliter ipſis
Fungitur officijs — & lib. I. Sat. VIII.
Vidi ego met nigra ſuccinctam vadere palla
Canidiam &c. — & lib. II. Sat. vltima:
His vbi ſublatis, puer altè cinctus acernam
Gauſape purpureo menſam perterſit — Ouidius:
Nominis eſſe poteſt ſuccinctus cauſa miniſter.

Appuleius lib. II. *Fotis linea tunica mundulè amicta, & ruſſea faſciola praenitente altiuſculè ſub ipſas papillas ſuccinctula, illud cibarium vaſculum floridis manibus rotabat in circulum.* De vaſis menſae vinariae & eſcariae vidēdus Varro lib. IV. de lingua latina. Nos

aliqua

aliqua & illa insigniora ponemus, si prius de eorum vsu apud veteres Romanos pauca dixerimus. Nam priscis illis temporibus vsi sunt vasis fictilibus, vt apparet ex ijs, quae scribit Plinius lib. XXXIII. cap. XI. de veterũ frugalitate in supellectili conuiuali. *Catũ, inquit, Aeliũ, cum legati Aetolorũ in Consulatu prandentem in fictilib. adissent* &c. & lib. XXXV. cap. XII. *Maior quoq. pars hominũ terrenis utitur vasis. Samia etiãnum in esculentis laudantur. Retinet hãc nobilitatem & Aretium in Italia.* Inde Martialis in Apophoretis:

Aretina Nimis ne spernas vasa monemus:
Lautus erat Tuscis Porsena fictilibus.

Illud autem, *Nimis*, apud Martialem, pro artificis nomine, qui egregia vasa faceret, positum esse facilè mihi persuadet vas fictile repertum Aretij cum inscriptione NIMIS: vt conijci possit nomen id fuisse artificis. Appellari enim vasa solita esse ab artificibus, ostendunt Thericlea, & quod ait Iuuenalis:

——— *auctoris nomen habentem.*

Deinde ex aere fieri coepisse apparet ex ijs, quae scribit Tertullianus in libro de habitu mulieris: *Inter alia,* inquit, *& anuli ferro fiunt: Quaedam esui & potui vascula ex aere adhuc seruat memoria antiquitatis.* Postremò crescente luxu argentea & aurea fieri coeperunt. Plinius lib. XXXIII. cap. XI. *Vasa coquinaria ex argento Caluus orator fieri quaeritur.* & cap. XII. *Fabricius qui bellicosos Imperatores plus quàm pateram & salinum ex argento habere vetabat.* Vopiscus in Tacito scribit eum dedicasse argentum mensale, quod priuatus habuerat, conuiuorum ministerijs, quae fierent in templis Deorum. Haec moris fuit, vt ab eo qui cenam daret, in abacis de quibus diximus su-

pra, ad exornandum triclinium exponerentur. Cicero in Verrem: lib. IV. *Ludis Circensibus manè apud L. Sisennam virum primarium, cum essent triclinia strata, argentumq. expositum in abacis* &c. & paulo post: *ab hoc abaci vasa omnia, vt fuerant exposita, abstulit.* Idem Cicero eodem libro, de conuiuio à Verre exhibito Antiocho regi: *Deinde ipsum regem ad cenam vocauit. exornat amplè, magnificeq. triclinium: exponit ea, quibus abundabat plurima ac pulcherrima vasa argentea: nam q. haec aurea non dum fecerat. Omnibus, curat, rebus instructum et paratum, vt sit conuiuium: quid multa? rex ita discessit, vt & istum copiosè ornatum, & se honorificè acceptum arbitraretur. Vocat ad cenam deinde ipse Praetorem, exponit suas copias omnes, multum argentum, non pauca etiam pocula ex auro, quae vt mos est regius, & maximè in Syria gemmis erant distincta clarissimis. Erat etiam vas vinarium ex vna gemma praegrandi, trulla excauata cum manubrio aureo.* In veteribus autem marmoribus inter alia vasa escaria habetur patina, qua vtebantur & ferculi vice, & ad coquendum pulmentarium. Plinius lib. XXIII. *Decoquitur*, inquit, *in patinis cum sale & adipe.* &c. Horatius lib. II. Serm.

Affertur squillas inter muraena natantes
In patina porrecta. &c. Plinius lib. & cap. supra citato: *Atq. vt in luxu quoq. aliqua auctoritas contingat figlinis tripatinum, inquit Fenestella, appellabatur summa cenarum lauticia. Vna erat muraenarum: altera luporum: tertia myxeos piscis, inclinatis iam scilicet moribus, vt tamen eos praeferre Graeciae etiam philosophis possimus. siquidem in Aristotelis haeredum auctione LXX. patinas venisse traditur. Nam nos cum vnā*

Aesopi

Aesopi tragoediarum histrionis in natura auium diceremus sestertijs sexcentum stetisse, non dubito indignatos legentes. At Hercules Vitellius in principatu suo CC. *sestertijs condidit patinam, cui faciendae fornax in campis exaedificata erat: quoniam eò peruenit luxuria, vt etiam fictilia pluris constent, quàm murrhina &c.* Acci patinam nominat Tertullianus in libro aduersus Valentinianos, cum inquit: *Et omnia iam, vt ex omnium defloratione constructum, gracculum Aesopi, Pandorã Hesiodi, Acci patinam, Nestoris cocetum, miscellaneã Ptolemaei. Quàm proprius fuit de Atticis historijs Pancarpiam vocari à tam otiosis auctoribus nominum?* Videtur autem apud Tertullianum, vox cocetum, posita pro κυκεῶνα siue cyceonem, vt vsurpauit Arnobius, ac significare potionẽ illam Nestoris, quae celebratur ab Homero in Iliadis lib. II. his versibus:

Ἀλλος μὲν μογέων ἀποκινήσασκε τραπέζης
Πλεῖον ἐόν, Νέστωρ δ' ὁ γέρων ἀμογητὶ ἄειρεν.
Εν τῷ ῥά σφι κύκησε γυνὴ εἰκυῖα θεῇσιν,
Οἴνῳ πραμνείῳ, ἐπὶ δ' αἴγιον κνῆ τυρὸν
Κνῆστι χαλκείῃ, ἐπὶ δ' ἄλφιτα λευκὰ πάλυνε.
Πινέμεναι δ' ἐκέλευσεν ἐπεὶ ῥ' ὥπλισε κυκεῶ.

Habetur & patella, parua scilicet patina, in qua olera poni consueuerant. Horatius lib. I. epist. ad Torquatum.

Si potes archaicis conuiua recumbere lectis,
Nec modica cenare times olus omne patella.

Martialis lib. V.

Ponetur digitis tenendus vnctis
Nigra coliculus virens patella. Iuuenalis Sat. V.
Ponitur exigua feralis cena patella.

Varro Eumenidibus: *Patella esurienti posita prouo-*

M 3 *cat*

cat Neapolitanus piscinas. Iulius Pollux lib. VI. τὰς δὲ χαλκευμένας πατέλλας, λεκανίδας ὀνομαστέον. Erant & lances vasa escaria, à Graecis πίνακες dictae. Athenaeus lib. IV. Καὶ γὰρ τοὺς πίνακας ἐφ' ὧν τὰς τροφὰς παρατίθενται, τοιούτους ἔχουσι. Trebellius Pollio in Tito tyranno: *Calpurnia Titi vxor de genere Censorinorum, id est, Pisonnm, vniones Cleopatranas habuisse perhibetur: item Lancem centum librarum argenti, cuius pleriq. poetae meminerũt; in qua maiorum eius expressa ostenderetur historia.* Habetur & paropsis, vas scilicet escarium, cuius meminit Iuuenalis illo versu:

Quàm multa magnaq. paropside cenat.

Martialis lib. XI.

Cui portat gaudens ancilla paropside rubra
Alecem, sed quam protinus illa voret.

Suetonius in Galba cap. XII. *Et ordinario quidẽ dispensatori breuiariũ rationũ offerenti, paropsidem leguminis pro sedulitate ac diligẽtia porrexisse.* Alexis in Hesione:

Ὡς εἶδε τὴν τράπεζαν ἀνθρώποις δύο
Φέροντας εἴσω, ποικίλων παροψίδων
Κόσμου βρύουσαν.

Non solùm autem pro escario vase, sed pro vili etiam obsonio πάροψις à Graecis vsurpatur. Pollux: τὰς μὲν παροψίδας, inquit, ἡ μὲν πλείστη χρῆσις ἐλέγχει τοὔνομα ἐπὶ μάζης, ἢ ζωμοῦ τινὸς, ἢ ἐπὶ ἐδέσματος ἀτελοῦς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ ἀγγεῖον λεκτέον. Deinde affert Antiphanis versum ex Boeotia:

Καλέσασα παρατίθησιν ἐν παροψίδι βολβούς.

Habetur & catinus, in quo apponitur piscis feralibus aliquot in antiquo marmore cenis, iuxtà illud Horatij. Serm. lib. II.

Angustoq. vagos pisces vrgere catino.

Erat autem vas fictile, de quo Iuuenalis. Satyr. VI.

Sim-

Simpulum ridere Numae, nigrumq́. catinum:
Eo vtebantur pauperiores. Horatius Serm. lib. I.

——— inde domum me
Ad porri, & ciceris refero, laganiq́. catinum.

Sed non tantùm ad piſce, ſed ad pullos etiam, & alia obſonia vtebantur catino. Horatius Serm. lib. I.

Aut poſitum ante mea quia pullum in parte catini
Suſtulit eſuriens, minus hoc iucundus amicus
Sit mihi &c. Sed omnia vaſa eſcaria hic perſequi conſilium non eſt. Nominanda ſunt igitur aliqua ex vinarijs, & ea praecipuè, quae in antiquis marmoribus reperiuntur, de quibus tunc dicemus, cum de vſu poculorum apud priſcos Romanos pauca praefa i fuerimus. Conſtat enim ex veteribus Scriptoribus Romanos primùm ligneis poculis vſos eſſe, deinde fictilibus & vitreis, poſtremò aereis, aureis, & argenteis, & ex ipſis etiam gemmis, & lapidibus pretioſis. De ligneis meminerunt hi. Virgilius in Bucolicis:

—— pocula ponam
Fagina, caelatum diuini opus Alcimedontis.

Ouidius lib III. Faſtor.

Terra rubens crater, pocula fagus erat.

Homerus etiam odyſſ. lib. IX. ligneum ex hedera poculum agnouit, cum inquit:

Κισσύβιον μέγα χερσὶν ἔχων μέλανος οἴνοιο.

De fictilibus poculis facit mentionem Tibullus lib. II. eleg. I.

Fictilia antiquus primum ſibi fecit agreſtis
Pocula, de facili compoſuitq́. luto.

Itaq. è Sagunto Hiſpaniae ciuitate, vt inquit Plinius lib. XXXIII. cap. XI. aduecta fictilia maximè in vſu

fuerunt. Martialis:

Sume Saguntino pocula facta luto.

Vitrea pocula quādo primùm in vsu esse coeperint, ostendit Plinius lib.XXXVI.cap.XXVI. *Ferunt Tiberio principe, excogitato vitri temperamento, vt flexibile esset; totam officinam & artifices eius abolitam: ne aeris, argenti, auri metallis pretia detraherentur. Eaq. fama crebrior diu, quàm certior fuit. Sed quid refert? Neronis principatu reperta vitri arte, quae modicos calices duos, quos appellabant pterotos, sestertijs* VI. *millibus venderet.* Ita totus hic locus legitur in libro manuscripto. Tacitus lib. XV. facit mentionem Vatinij cuiusdam sutoris, qui vitreum calicem habebat protensis quattuor rostris instar nasorum. de quo ita Iuuenalis Sat. V.

Tu Beneuentani sutoris nomen habentem
Siccabis calicem nasorum quattuor.

& Martialis in disticho:

Vilia sutoris calices monumenta Vatini
Accipe, sed nasus longior ille fuit.

Capitolinus scribit Gallienum Imp. aspernatum vitrea pocula, aureis semper bibisse. Haec fracta permutabuntur sulphure. Iuuenalis:

——— *nec iam*
Quassatum, & rupto poscentem sulphura vitro

Martialis: —— *qui pallentia sulphura fractis*
Permutat vitreis ——

Statius Silu. lib. II.

——— *quiq. comminutis*
Permutat vitreis gregale sulphur.

De aereis, constat ex loco Tertulliani suprà citato. De aureis autem & argenteis videndus Plinius lib.

XXXIII.

XXXIII.cap.XI.& XII.qui eodem libro cap.I. pocula ponit ex auro diſtincta gemmis pretioſis, vel gemmea tota. *Nec hoc ſatis*, inquit, *turba gemmarum potamus,& ſmaragdis teximus calices*. Inde Virgilius in Georgicis:

Vt gēma bibat,& Serrano dormiat oſtro. Martialis:

Gemmatum Scythicis vt luceat ignibus aurum.

Poculum argenteum ponit Iuuenalis Sat. I. in quo caper ſcalptus eſſet, quòd id animal vitibus infenſum Baccho ſacrificaretur, iuxtà Ouidianum illud ex lib.I.Faſt.

Rode caper vitem,tamen hic cum ſtabis ad aram,
In tua quod fundi cornua poſſit erit.

Ex Graeco,vt videtur,Epigrammate lib.I.

Κἤν με φάγῃς ἐπὶ ῥίζαν, ὅμως ἔτι καρποφορήσω
Ὅσσον ἐπισπεῖσαι σοι τράγε θυομένῳ. Iuuenalis:

Argentum vetus & ſtantem extra pocula caprum.

Pocula Chryſendeta,quae erant aureis cruſtis, ſiue emblematis incruſtata, ponuntur à Martiale lib. VI. his verſibus:

Ponuntur ſemper Chryſedenta Caſperiano
Siue foris,ſeu cum cenat ipſe domi.

Pocula Cryſtallina & Murrhina, ſaepius nominantur à Scriptoribus.Iuuenalis.Sat.VI

Grandia ponuntur Cryſtallina, maxima rurſus
Murrhina &c. & Martialis lib. III.

Opimianum morionibus nectar
Cryſtallinis murrhiniſq. propinat.

Capitolinus in M.Aurelio: *Vendidit aurea pocula,& cryſtallina,& murrhina.* In antiquis autē marmoribus habetur in primis patera, quam Graeci φιάλην dicunt,ſiue φιάλιον,vt eſt apud Athenaeum lib. VI.in

quo

quo ſcribit, Durim Samium memoriae prodidiſſe, Philippum Alexandri magni Macedonis patrem, cũ phialam auream haberet, ſemper illam ſub puluino tenuiſſe repoſitam. ſic enim inquit: Διὸ καὶ φίλιππον τὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως Ἀλεξάνδρου πατέρα φησὶ Δοῦρις ὁ Σάμιος, φιάλιον χρυσοῦν κεκτημένον, ἀεὶ τοῦτο ἔχειν κείμενον ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον. Plinius lib. XXXIII. cap. III. *Summae apud exteros*, inquit, *licentiae fuerat, poculo aureo puluino* (ſiue, *puluinis*, vt in V.C.) *ſubdito, Philippum regem dormire ſolitũ*. Trebellius Pollio in Quieto meminit paterae Cornelij Macri, his verbis: *Vidimus proximè Cornelium Macrum in eadem familia virum, cum cenã in templo Herculis daret, pateram electrinã, quae in medio vultum Alexãdri haberet, & in circuitu omnem eius hiſtoriam contineret, ſignis breuibus et minutulis, Pontifici propinare, quam quidem circũferri ad omnes tanti illius viri cupidiſſimos iuſſit. Quod idcirco poſui, quia dicuntur iuuari in omni actu ſuo, qui Alexandrum expreſſum, vel auro geſtitant, vel argento.* Habetur & cantharus, quod poculi genus reperitur non tantùm in antiquis marmoribus, ſed in veterib. etiã numiſmatibus, praeſertim Graecis. Erat autẽ poculum anſatum, quo poſt victoriam Iugurthinã, Cimbricam, & Teutonicam vſum ſemper fuiſſe C. Marium ſcribit Plinius lib. XXXIII. cap. XI. & Valerius Maximus lib. III. De eo meminit Athenaeus lib. XI. adducto Eubuli verſu; in quo quaeritur conuiua cantharum diu vacuum exſiccari. ſic enim inquit:

Ὁ δὲ κάνθαρος πάλαι δὴ κενὸς ὢν ξηραίνεται.

Reperitur & lagena, cuius meminit Martialis in Panaretũ, & quae è fici radicũ filis fiebat, vt ſcribit Plinius lib. XVI. cap. XXXI. In antiqua verò inſcriptione dici-

dicitur LAGVNA, ex Graeco, vt videtur, vocabulo ducta, vt conijci poteſt ex Athenaei lib. VII. in quo meminit Lagynophoriae, quod erat feſtum quoddam, in quo cenaturi diſcumbebant in toris è gramine ſtratis, ac reclinati è laguna quiſq. ſua, quam domo attuliſſet, bibebant. Athenaei verba ſunt haec: λαγυνοφορία ἑορτὴ, ἐν ᾗ οἱ συμπόται τὰ κομισθέντα αὐτοῖς δειπνοῦσι κατακλιθέντες ἐπὶ στιβάδων, ἐξ ἰδίας ἕκαστος λαγύνου παρ' αὑτῶν φέροντες πίνουσι, & lib. XI. idē Athenaeus copioſè diſſerit de laguna, varijs Scriptorum teſtimonijs de ea prolatis. Huiuſmodi vaſa, & alia itidem eſcaria & vinaria in antiquis marmorib. reperiuntur, & quidem ſummo artificio elaborata. In quibus animaduertimus expreſſum etiam cochleare, quale ſuperioribus annis extabat argenteū manu non indocti artificis, apud Angelum Colotium Epiſcopū Nucerinum. Eo autem vtebantur ad liquida ſorbenda, cùm alios cibos ſumerent, iuxtà illud Homericum:

Οἱ δ' ἐπ' ὀνείαθ' ἑτοῖμα προκείμενα χεῖρας ἴαλλον:

& Ouidianum illud:

Carpe cibos digitis, eſt quidam geſtus edendi:
Ora nec immunda tota perunge manu.

Antequàm verò ſuſceptam de Triclinio ſcriptionē finiamus, proferam locū quendam Dionis de Commodo Imp. ex quo intelligi aliquo modo poteſt in vſu fuiſſe apud antiquos vt in fine cenae, vel prandij ζήσειας dicerent pro eo quod nos in conſuetudine habemus dicere, PROSIT. Locus Dionis ſic habet: καὶ ἔπιεν ἐν μέσῃ τῇ ἀγωνίᾳ καμὼν, κύλικι ῥοπάλῳ τῇ παρὰ τῆς γυναικὸς γλυκὺν οἶνον ἐψυγμένον, ἀμυστὶ, ἐφ' ᾧ ὁ δῆμος καὶ ἡμεῖς παραχρῆμα πάντες τοῦτο δὴ τὸ ἐν τοῖς συμποσίοις εἰωθὸς λέγεσθαι, ἐξεβοήσαμεν, ζήσειας. Ad quem morem Appule-

ius fortasse respexit, cum scribit lib. x. de Asino: *Grandissimum illum calicem vno haustu perhausi: & clamor exurgit consona voce, cunctorum salute me prosequentium &c.* nam verbum, *salute*, videtur ad illud ζήσειας omnino spectare. Videndum autem num ad conuiuas item referri possit id, quod subobscurè innuit Iulius Pollux lib. VI. cap. XIV. & apertius scribit Athenaeus lib. IX. allata scilicet post cenam medulla panis, quam nagdaliam, siue apomagdaliam vocabant, solitos conuiuas manus abstergere, quam postea canibus darent. Quamuis non solùm magdalia, sed smegmate etiam vsos ad abstergendas manus fuisse, quod massa erat quaedam ex varijs odoramentis confecta, indicat idem Athenaeus eodem libro, adducto Antiphanis testimonio ex Coryco, in quo postulat conuiua dari sibi aquam lauandis manibus, & smegma. sic enim ait:

Ἀπονίψασθαι δότω τὶς δεῦρ' ὕδωρ, καὶ σμῆγμα.

Illud etiam non est hic praetermittendum, in antiquorum marmorum cenis adesse conuiuantibus seruos musicarios, qui tum citharis & fidibus, tum tibijs dextris & sinistris conuiuas oblectent. Qui sinè mos iam inde ab Heroicis vsq. temporibus, quibus adhibebãt in conuiuijs non tantũ cantores & citharoedos, verùm etiam psaltrias & sambucistrias, ductus videri potest, vt ostendit Homerus, apud quem in Phaeacum conuiuio canit Demodocus, in Ithacẽsium Phemius: quem morem notat Athenaeus lib. I. cum inquit: ἐχρῶντο δὲ ἐν τοῖς συμποσίοις καὶ κιθαρῳδοῖς καὶ ὀρχησταῖς, ὡς οἱ μνηστῆρες. καὶ παρὰ μενελάῳ ἐμέλπετο θεῖος ἀοιδός. Et ipsos interdum conuiuas solitos fuisse ad tibicinem canere, auctor est Cicero in libro de claris

orato-

oratoribus, & in Tusculana I. & IV. ex qua, verba sunt haec: *Est in Originibus solitos esse in epulis canere conuiuas ad tibicinem de clarorum virorum virtutibus.* & in lib. III. de Oratore sic est: *Vt epularum solennium fides ac tibiae, Saliorumq. versus indicant.* Virgilius lib. I. Aeneid.

—— cithara crinitus Iopas
Personat aurata &c. Horatius lib. III. od. II.
Tuq. testudo &c. —— *nunc &*
Diuitum mensis, & amica templis.

Quin & talorum etiam lusu conuiuas inter cenam oblectatos fuisse, ostendit Suetonius in Augusto, adducta eius ad Tiberiũ epistola, ex qua sunt haec: *Cenaui mi Tiberi cum ijsdem. Accesserunt Vinicius & Silius pater. Inter cenam lusimus* γεροντικῶς, *& heri & hodie.* Item: *Nos mi Tiberi Quinquatrijs satis iucundè egimus. Lusimus enim per omnes dies, forumq. aleatoriũ calfecimus.* Item ad filiam: *Misi tibi denarios* CCL. *quos singulis conuiuis dederam, si vellent inter se inter cenam, vel talis, vel par impar ludere.* Propertius lib. II. eleg. XXXIII.

Lenta bibis, mediae nequeunt se frangere noctes:
At nondum est talos mittere lassa manus.

Catullus ad Licinum:

—— vterq. nostrum
Ludebat numero modò hoc, modò illoc,
Reddens mutua per iocum atq. vinum.

Ad hunc etiam morem respexit Plautus in Captiuis, cum inquit:

—— nam in conuiuio
Amator talos cum iacit, scortum inuocat.

Quod autem dixit Suetonius loco supra citato, *vel*

par

par impar ludere, conuenit cum illo Horatiano:

Ludere par impar equitare in arundine longa.

Forum item aleatorium quod nominauit, id nõ modò in marmoribus, sed in antiqua etiam gemma expressum vidimus. Cenae autẽ finis cum esset apud veteres Romanos antę solis occasum, vel sub ipsum certè occasum solis, iuxtà illud Homeri Odyss. III.

Ἤδη γὰρ φάος οἴχεθ' ὑπὸ ζόφον, οὐδὲ γ' ἔοικε
Δηθὰ θεῶν ἐν δαιτὶ θαασσέμεν, ἀλλὰ νέεσθαι.

& vt de Domitiano inquit Suetonius, *Conuiuabatur frequenter ac largè, sed paenè raptim, certè non vltra Solis occasum*, postea in multam noctem cenae produci coeperũt, vt de Nerone scribit idem Suetonius, quem suas epulas à medio die ad mediam noctem protraxisse scribit, dicente Iuuenale Sat. II.

— *noctesq. Neronis.* & Horatio lib. II. Sat. VI.
O noctes, cenaeq. deum, quibus ipse, meiq.,
Ante Larem proprium vescor. Item Persio Sat. V.
Et tecum primas epulis decerpere noctes.

Vnde in marmoribus scalptae sunt etiam lucernae, quas vocant tricliniares, quarum maximus fuit vsus tunc, cum noctu conuiuia agebantur. Lucretius:

Si non aurea sunt iuuenum simulacra par aedes
Lampadas igniferas manibus retinentia dextris,
Lumina nocturnis epulis vt suppeditẽtur. Virgilius:
— *pendent lychni laquearibus aureis*
Incensi, & noctem flammis funalia vincunt.

Graeci λυχνούχους appellant. Horatius lib. III. ode. VIII.

— *& vigiles lucernas*
Perfer in lucem &c. — Alius autem fuit lucernarum & lampadum vsus, quibus noctu conuiuae domum deducebantur: ex qua consuetudine

Athe-

Athenaeus in cena Cleopatrae ſcribit Aethiopicos ſeruos, qui conuiuis domum redeuntibus praelucerent, ab ea datos eſſe : ſic enim inquit: πᾶσι δὲ λαμπτηροφόρους παῖδας Αἰθιόπων παρέστησεν. & de Duilio ita refert Cicero in Catone. *C. Duilium M. Filium, qui Poenos primus claſſe deuicerat, redeuntem à cena ſenem ſaepe videbam puer: delectabatur crebro funali, & tibicine, quae ſibi nullo exemplo priuatus ſumpſerat: tantum licentiae dabat gloria*. Deduci autem cõuiuas domum poſt cenam ſolitos fuiſſe notum eſt pluribus Scriptorum teſtimonijs: nam & Capitolinus in Vero donata dicit conuiuis ab eo fuiſſe vehicula cum mulabus & mulionibus cum iuncturis argenteis, vt ita de conuiuio redirent. Donata autem ait ea vehicula cum alijs apophoretis, quae finito conuiuio dabantur conuiuis, iuxta illud Martialis:

Praemia conuiuae det ſua quiſque ſuo.

Ex qua conſuetudine, vt omittamus apophoreta ſupra relata in cena Cleopatrae, ſcribit Capitolinus *donatos à L. Vero poſt cenam conuiuis ſuis pueros decoros, qui miniſtrauerãt ſingulis: donatos etiam Structores, & lances ſingulis quibuſque, donata & viua animalia, vel cicurum, vel ferarum, auium, vel quadrupedũ, quorum cibi appoſiti erant: donatos etiam calices ſingulis per ſingulas potiones murrhinos & cryſtallinos Alexandrinos, ac quoties bibitum eſt: data etiam aurea atq. argentea pocula, & gemmata &c. data & vaſa aurea cum vnguentis ad ſpeciem alabaſtrorum: data & vehitula &c.* & Lampridius ex eadem conſuetudine ait Elagabalum *donaſſe conuiuis argentum omne, quod habuit in conuiuio, & omnem apparatum poculorum, idq. ſaepius*. Aliàs item *dediſſe pro apophoretis Eunuchos*.

& Suc-

& Suetonius in Caligula cap. LV. dicit. eum *agitatori Eutycho comessatione quadam in apophoretis vicies sestertium contulisse. Itemq. Incitati equo &c.* sic enim legendum, non, *Incitato*, vt nomen aurigae sit, non equi: nec enim illa dona significat data esse aurigae, quod non ita fuisset mirum, homini scilicet, qui illis vti posset; sed equo, cui dare domum, supellectilem, ac demum consulatum, quibus vti non posset, planè ridiculum fuit. De reliquijs autem cenae, quas innuit Homerus illo versu odyss. XVI.

— ἃ ῥὰ τῇ προτέρῃ ὑπέλιπον ἔδοντες,

scribit Plutarchus Probl. lib. II. Quæst. IV. Romanos seruis & ministris eas dare solitos fuisse, his verbis: ἢ καὶ πρὸς οἰκέτας φιλάνθρωπον τὸ ἔθος; οὐ γὰρ οὕτω λαμβάνοντες ὡς μεταλαμβάνοντες ἀγαπῶσι, κοινωνεῖν τρόπον τινὰ τραπέζης ἡγούμενοι τοῖς δεσπόταις. Seneca lib. II. epist. ad Marcellinum XVII. *Quemadmodum*, inquit, *cena peracta reliquiae circumstantibus diuiduntur*. Suetonius in Galba: *Inter cenam verò vsque adeo abundantem, vt congestas super manus reliquias circumferri iuberet, spargiq. ad pedes stantibus*. Has innuit Plautus in Persa, cum inquit:

Nunc huc introibo, visam hesternas reliquias.

& in Curculione:

Et quidem reliqui in ventre cellae locum,
Vbi reliquiarum reliquias conderem.

Quae verò, Analecta dicit Martialis, puto designari cenae quisquilias quasdam, quae scopis, dum per Mediastinos mundabatur triclinium, colligebantur. Sic enim inquit lib. VII.

Colligere longa turpe nec pudet dextera
Analecta, & quicquid canes reliquerunt, Item:
Otia sed scopis nunc analecta dabunt.

FINIS.

NOMINA SCRIPTORVM qui à Petro Ciacconio, & Fuluio Vrſino citantur.

A

AEſchylus,
Afranius,
S. Ambroſius,
Appuleius,
Athenaeus,
Aeſopus,
Agretius,
Ammianus,
S. Auguſtinus,
Ariſtoteles,
Auſonius.

B

Budæus.

C

Callimachus.
Cato.
Catullus.
Cicero.
Cor. Tacitus.
Cor. Celſus.
Clemens Alexandrinus.
Caſſiodorus.
Capitolinus.
Columella.
Claudianus.

D

Dio Caſſius.
Dioſcorides.
Digeſta ſeu Pandectæ.
Dionyſius Halicarnaſſeus.

E

Euangelia.
Euſtathius.

F

Feſtus.
Flauius Vopiſcus.
Fulgentius.

G

Galenus.
Gellius ſiue Agellius:

H

S. Hieronymus.
Heſychius.
Horatius.
Homerus.
Hippocrates.
Heſiodus.

N Iſido-

I

Isidorus.
Interpres Aristophanis.
Iulius Pollux.
Iuuenalis.

L

Lampridius.
Liuius.
Lucilius.
Lucianus.
Lucanus.
Lucretius.

M

Macrobius.
Martialis.
Marcellus.

N

Nigidius.
Nonius.

O

Ouidius.

P

Petronius Arbiter.
Philo Iudæus.
Plutarchus.
Plinius Iunior.
Plinius.
Plautus.
Persius.
Porphyrio.
Procopius.
Pomponius.
Plato.
Propertius.

S

Seneca.
Seruius.
Strabo.
Statius.
Sex. Pompeius.
Sidonius.
Spartianus.
Suetonius.

T

Terentius.
Tertullianus.
Theophrastus.
Trebellius Pollio.
Tibullus.
Theocritus.

V

Varro.
Vitruuius.
Val. Maximus.
Virgilius.
Velius Longus.
Velleius.

X

Xenophon.
Xiphylinus.

NO.

NOMINA SCRIPTORVM qui emendantur, vel explicantur.

INDEX RERVM ET VERBORVM.

A

B

Bal-

D

E

F

Ferales

M

Mu-

N

P

Paro-

Q

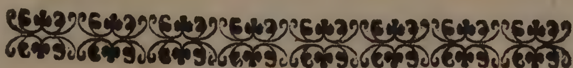
R

S

T

&

FINIS.

Errata ſic corrigito.

Fol. 2.	Ver. 21.	ἑκατοντοτάκλινος	ἑκατοντάκλινος
5.	26.	Dein & auros	Dein & aureos
6.	11.	tot lectos	aeratos lectos
12.	9.	ſeſcuncilialis	ſeſcuncialis
25.	6.	apud quem	quem apud
63.	6.	inſtitutio	iuſtitio
66.	27.	λουσὰμελος	λουσάμενος
80.	vlt.	vinum ſibi	vinum ſili
88.	15.	fœdri	foederi
121.	27.	ſolonini	Salonini
147.	31.	imponi ſolitus	imponi ſolita
153.	13.	praeterſit	perterſit
169.	30.	Potet à lauda	Potet alauda
185.	16.	θρομένῳ	θυομένῳ.

